

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ

AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ

BEYNƏLXALQ MAGİSTRATURA VƏ DOKTORANTURA MƏRKƏZİ

Əlyazması hüququnda

Əsgərli Arslan Mustafa oğlu

Maliyyə bazarının dinamikasına təsir göstərən amillər

MÖVZUSUNDA

MAGİSTR DİSSERTASIYASI

İxtisasın şifri və adı:

060403 – “Maliyyə”

İxtisaslaşma:

Maliyyə bazarları

Elmi rəhbər:

Dos.E.Z.Səmədzadə

BAKİ - 2018

M Ü N D Ə R İ C A T

Giriş

I FƏSİL MALİYYƏ BAZARININ FƏALİYYƏTİNİN NƏZƏRİ ƏSASLARI

1.1 Maliyyə bazarlarının mahiyyəti , iqtisadi zəruriliyinin təsnifatı

1.2 Maliyyə bazarlarının formalaşması və fəaliyyət mexanizmi ilə bağlı müxtəlif konseptual yanaşmalar

II FƏSİL. Maliyyə bazarlarının dinamikasına təsir edən iqtisadi amillər

2.1 Maliyyə bazarlarının dinamikasına təsir edən maliyyə amilləri (infilyasiya, faiz, tədiyyə balansı)

2.2 Maliyyə bazarlarının dinamikasına təsir edən qeyri-maliyyə amilləri

III FƏSİL Maliyyə bazarlarının dinamikasına təsir edən qeyri-iqtisadi amillər

3.1 Maliyyə bazarlarının dinamikasına təsir edən siyasi amillər

3.2 Maliyyə bazarlarının dinamikasına təsir edən təbiət amilləri

3.3 Maliyyə bazarlarının dinamikasına xəbərlərin təsiri

3.4 Maliyyə bazarları dinamikasının tərrəddülüyündən qorunma imkanları

Nəticə və təkliflər

ƏDƏBİYYAT

GİRİŞ

Son illərdə Azərbaycan Respublikasında maliyyə bazarının bütün subyektləri inkişaf etməkdədir. Ölkənin bank sektorunda, qiymətli kağızlar bazarında, sığorta sahəsində və s. inkişaf meyilləri baş verir. Bununla belə, həm biznesin inkişaf səviyyəsi maliyyə bazarlarının inkişafını, həm də maliyyə bazarlarının inkişaf səviyyəsi biznesin inkişafını lazımi səviyyədə təmin etmir. Belə ki, maliyyə bazarlarının inkişafında bir sıra problemlər mövcuddur ki, bunlar da onların biznesin inkişafına təsirini məhdudlaşdırır.

Artıq təcrübə göstərir ki, bazar münasibətlərinə keçid avtomatik olaraq iqtisadi inkişafı təmin etmir. İqtisadi inkişafın təmin olunması, ölkə iqtisadiyyatının kəmiyyət və keyfiyyət göstəricilərinin yaxşılaşdırılması iri həcmli investisiya qoyuluşları tələb edir. Eyni zamanda, bu investisiya qoyuluşlarını həyata keçirmək iqtidarında olan biznes strukturlarının mövcud olması da iqtisadi İnkişafın zəruri şərtlərindən biridir. Ölkədə biznesin inkişafı və maliyyə bazarlarının formalaşması biri digərinin səbəb-nəticəsi kimi çıxış edir. Real sektorun inkişafı maliyyə bazarlarının formalaşmasına gətirib çıxarır, maliyyə bazarlarının inkişafı isə real sektorun inkişafının zəruri şərtlərindən biri kimi çıxış edir. Bu baxımdan, hazırda maliyyə bazarları ilə iqtisadiyyatın real sektorunun qarşılıqlı əlaqələrinin və onların bir-birlərinə təsirinin elmi tədqiqinə böyük ehtiyac vardır.

Azərbaycan iqtisadiyyatının bazar münasibətlərinə keçidi bazar mexanizminin iqtisadi fəaliyyətin bütün tərəflərinin tənzimlənməsində rolunun artmasına gətirib çıxarmışdır. Bu baxımdan, maliyyə bazarının formalaşması ölkədə həyata keçirilən iqtisadi islahatlarla bilavasitə əlaqədardır. Ölkədə dövlət əmlakının özəlləşdirilməsi nəticəsində xüsusi banklar və digər maliyyə firmaları və maliyyə sektora ilə qasılıqh əlaqədə fəaliyyət göstərən özəl biznes subyektləri yaranmışdır.

Maliyyə bazarlarını dinamikasına, maliyyə (faiz dərəcələri və inflyasiya), ümumi iqtisadi (məşğulluq səviyyəsi, beynəlxalq ticarət) və siyasi faktorlar, xəbərlər, eyni zamanda təbii fəlakətlər təsir edir. Bu faktorların ayrı-ayrılıqda tətqiq olunması aktual məsələlərdəndir.

Problemin öyrənilmə səviyyəsi. Maliyyə bazarlarının fəaliyyəti və onun dinamikasına təsir dən amillər problemi iqtisad elminin klassiklərinin və xarici ölkələrin bir çox görkəmli alimlərinin əsərlərində müxtəlif səpkilərdən tədqiq edilərək öyrənilmişdir. Bu alimlərin arasında K.C.Arou, İ.T.Balabanov, Q.A.Birman, V.V.Bulatov, A.Ş.Kovalevoy, N.V.Kolçinoy, A.A.Kilyaçkov, R.Levin, R.S.Merton, A.S.Şapkin və başqalarının adlarını xüsusi qeyd etmək lazımdır. Azərbaycanın iqtisadçı alimlərindən Ə.X.Nuriyev, A.B. Abbasov, Ş.Ə.Axundov, T.N.Əliyev, Q.N.Manafov, V.M.Niftullayev, K.R.Paşayev, K.A.Şahbazov, A.S.Səmədov və başqaları ölkə iqtisadiyyatının, o cümlədən biznesin iqtisadi problemlərinə dair dəyərli tədqiqatlar aparmış və sanballı monoqrafiyalar çap etdirmişlər. Maliyyənin aktual problemləri Ş.H.Hacıyev, D.A.Bağirov, B.X.Anaşov, A.F.Musayev, M.X.Meybuliayev, S.M.Məmmədov, M.X.Həsənli, M.M. Sadıqov, A.Ş.Şəkərəliyev və digərlərinin əsərlərində geniş tədqiq olunmuşdur. Lakin ölkədə maliyyə bazarının inkişafı və onun dinamikasına təsir edən məsələlər kifayət qədər öyrənilməyib. Həmçinin qeyd etmək istərdim ki, iqtisad üzrə fəlsəfə doktoru, Elşad Səmədzadə ayrı-ayrı xronoloji çərçivədə ərsəyə gətirdiyi: “Государственные закупки Азербайджанской Республики: реалии и перспективы / Beynəlxalq Forum. Orta Asiya və Cənubi Qafqazda dövlət satınalmaları, İsık-Kul, 21-24 aprel 2009”, “Kuresel krizin anlamı və çıxış yolları haqda/Kuresel Finansial Krizin Türk Cumhuriyyətləri ekonomilerine etkiler. Qazi Universiteti, Kartürk, Türksöy, Antalya, may 2009”, “Bank şəffaflığı maliyyə axınlarının artım amili kimi. Şəffaflıq haqqında esse/”Böhrandan sonrakı iqtisadiyyatda maliyyə resurslarının səmərəli idarə olunmasında şəffaflığın rolu”. (Beynəlxalq elmi-praktik konfransın materialları). - B.: “İqtisadiyyat və audit” jurnalının nəşri, 2009. - 474 səh.”, “Fəal xarici iqtisadi siyasət davamlı inkişafın mühüm amili kimi/ Milli iqtisadiyyatın inkişafı və səmərəliliyinin yüksəldilməsi. Beynəlxalq elmipraktik konfransın materialları. Bakı, 27-28 iyun 2012-ci il.”, “Ən güclü nəzarət vicdandır” / “Müasir şəraitdə şəffaflığın artırılmasında auditin rolu” (beynəlxalq elmi-praktik simpoziumun materialları). -B.:

"Nağıl evi", 2012. , "Maliyyə nəzarəti dayanıqlı iqtisadi inkişafın mühüm amili kimi / Azərbaycan xalqının ümummilli lideri Heydər Əliyevin 90 illik yubileyinə həsr olunmuş "Heydər Əliyevin iqtisadi siyasətində nəzarətin yeri və rolu" mövzusunda elmi-praktik simpoziyumun materialları. - B.: "Nağıl evi", 2013." və.s kimi elmi tədqiqat işləri, eyni zamanda müəllifi olduğu mühazirə mətnləri maliyyə bazarlarının müfəssəl şəkildə öyrənilməsi baxımından qiymətli mənbələrdəndir.

Bu baxımdan, bazar iqtisadiyyatı şəraitində maliyyə bazarlarının dinamikasına təsir edən amillərə dair elmi araşdırmaların aparılması mühüm nəzəri və praktiki əhəmiyyət kəsb edir. Beləliklə, sözügedən problemin aktuallığı və onun kifayət qədər öyrənilməməsi dissertasiya mövzusunun seçilməsini şərtləndirmişdir.

Maliyyə bazarlarının dinamikasına təsir edən amillərin tənzimlənməsi və davamlı inkişafın təmin olunması baxımından mühüm əhəmiyyətə malikdir. Çünki, ölkədə maliyyə vasitəçilərinin inkişafı yığım vəsaitlərinin səfərbər edilməsinə və bu vəsaitlərin investisiya qoyuluşlarının maliyyələşdirilməsinə istiqmətləndirməyə əlverişli şərait yaradır.

Ümumilikdə qeyd edilənlər ölkə iqtisadiyyatının inkişafının müasir dövründə pul bazarlarının inkişafı və onların ölkə iqtisadiyyatının inkişafına təsiri məsələlərinin araşdırılması aktuallığını müəyyən edir.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri. Tədqiqatın əsas məqsədi bazar münasibətləri şəraitində maliyyə bazarlarının dinamikasına təsir edən amillərin kompleks təhlil edib qiymətləndirmək və maliyyə bazarının iqtisadi inkişafında rolunun artırılması istiqamətində elmi cəhətdən əsaslandırılmış təklif və tövsiyələr işləyib hazırlamaqdan ibarətdir.

Bu məqsədə çatmaq üçün aşağıdakı vəzifələrin yerinə yetirilməsi qarşıya qoyulmuşdur:

- Maliyyə bazarlarının mahiyyəti , iqtisadi zəruriliyinin təsnifatı tətqiqi
- Maliyyə bazarlarının formalaşması və fəaliyyət mexanizmi ilə bağlı müxtəlif konseptual yanaşmaların elmi-metodik ədəbiyyatda qoyuluşunun araşdırılması

-Maliyyə bazarlarının dinamikasına təsir edən maliyyə amilləri (infilyasiya, faiz, tədiyyə balansı) təhlil olunması

-Maliyyə bazarlarının dinamikasına təsir edən qeyri-maliyyə amillərinin müəyyənləşdirilməsi

-Maliyyə bazarlarının dinamikasına təsir edən qeyri-iqtisadi amillərinin müəyyənləşdirilməsi

-Maliyyə bazarlarının dinamikasına təsir edən siyasi amillərin təhlili

-Maliyyə bazarlarının dinamikasına təsir edən təbiət amilləri müəyyənləşdirilməsi

-Maliyyə bazarlarının dinamikasına xəbərlərin təsiri informativ təhlili

-Maliyyə bazarları dinamikasının tərrəddülüyündən qorunma imkanları təkmilləşdirilməsi istiqamətlərinin araşdırılması;

Tədqiqatın nəzəri və metodoloji əsasını iqtisad elminin klassiklərinin və aparıcı iqtisadçı alimlərin əsərləri, Azərbaycan Respublikasının müvafiq qanunları, ölkə prezidentinin fərmanları, Nazirlər Kabinetinin qərar və sərəncamları, digər hüquqi-normativ sənədlər təşkil edir.

Tədqiqatın informasiya bazasını Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsinin, Milli Bankın, Qiymətli kağızlar üzrə Dövlət Komitəsinin və İqtisadi İnkişaf Nazirliyinin məlumatları, ayrı-ayrı biznes subyektlərinin ilkin hesabatları təşkil edir.

Tədqiqat işində müqayisə, iqtisadi statistik təhlil, elmi abstraksiya, proqram məqsədli yanaşma və s. üsullardan istifadə olunmuşdur.

Tədqiqatın obyektı və predmeti. Tədqiqatın obyektı kimi Azərbaycan Respublikasında fəaliyyət göstərən biznes subyektləri seçilmiş, onun predmetini isə bazar münasibətləri şəraitində biznesin inkişafında maliyyə bazarının rolunun artırılmasının nəzəri-praktiki məsələləri təşkil edir.

Tədqiqat işinin elmi yeniliyi aşağıdakılardan ibarətdir:

- -iqtisadi inkişafı ilə maliyyə bazarının qarşılıqlı əlaqəsinin zəruriliyi əsaslandırılmışdır;

- -dinamik inkişafına maliyyə bazarının təsir mexanizmi və maliyyə vəsaitlərinin iqtisadi sahəsinə cəlb edilməsi kanalları müəyyənləşdirilmişdir;
- - maliyyə bazarlarının dinamikasına təsir edən amillərin düzgün tənzimlənməsinin prioritet istiqamətləri müəyyənləşdirilmişdir;
- - maliyyə bazarlarının dinamikasına təsir edən amillərin mütərəqqi formalarının tətbiqi imkanları əsaslandırılmışdır.

İşin aprobeasiyası və nəticələrinin tətbiqi. Tədqiqatın əsas müddəaları, əsaslandırılmış təklif və tövsiyələrə dair 1 teziz və 1 məqalə çəkilmişdir.

İşin praktiki əhəmiyyəti ondan ibarətdir ki, tədqiqat işində əldə edilən nəticə və təkliflərdən maliyyə bazarlarının təkmilləşdirilməsində, biznes-planların hazırlanmasında, ali məktəblərdə, eləcə də elmi-tədqiqat müəssisələrində istifadə edilə bilər.

Dissertasiyanın quruluşu və həcmi. Dissertasiya işi giriş, üç fəsil, paragraf, nəticə və istifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısından ibarətdir.

I FƏSİL MALİYYƏ BAZARININ FƏALİYYƏTİNİN NƏZƏRİ ƏSASLARI

1.1 Maliyyə bazarlarının mahiyyəti, iqtisadi zəruriliyinin təsnifatı

İtaliyanın sabiq baş naziri Mateo Rensi 2016- cı il referendumundan əvvəl dedi: “Maliyyə bazarları bilsinlər ki, biz iqtisadiyyatın strukturunun təkmilləşməsi ilə bağlı işlərimizi davam etdirəcəyik.” Dövlət rəsmisi niyə məhz Maliyyə bazarlarına müraciət etdi? Bu sualı cavablandırmaq üçün əvvəlcə Maliyyə bazarları haqqında bilikləri artırmaq.

Maliyyə sözünün mənası. Azərbaycan iqtisadi ədəbiyyatında maliyyə sözünün mənşəyi haqqında fikirlərə rast gəlməmişik. Maliyyə sözünün inqilis, rus dillərində tərcüməsi olan finans sözü barədə isə mənbələr məlumat verir. Financia latınca pul tədiyyəsi, fransızca əldə olunan vəsait, gəlir deməkdir.

Maliyyə - pul fondlarının yaradılması, bölgüsü, yenidən bölgüsü və istifadəsi zamanı yaranan münasibətlər sistemidir. Bu tərifdən irəli gələrək maliyyə sözünün mənşəyinə dair fikir söyləyək. Sözün kökü “mal”- ifadəsidir. Pulun funksiyalarından biri mal tədavülünün (dövriyyəsinin) təmin edilməsidir. Yəni mallar pula dəyişdirilir. I mərhələdə mallar istehsal olunur və satılır. II mərhələdə satışdan əldə olunan gəlir toplanır- maliyyə yaranır. III mərhələdə maliyyə yeni malın alışına sərf olunur. Demək, mal satışı- maliyyə- mal alışı formulu yaranır. Bu formula əsasən deyə bilərik ki, maliyyə malın alışı, satışına, dövriyyəsinə xidmət edən sistemdir. Maliyyə sözü də mənşəyini mal sözündən götürür.

Bazar- satıcı və alıcıların görüşdüyü məkan, tələb və təklifin məcmusu, ayrı-ayrı əmtəələr və xidmətlər üzrə satıcılarla alıcıların birgə fəaliyyət mexanizmidir. Bazar mexanizmində hərəkətverici «mühərrik» rolunu Rəqabət oynayır. Bazar əmtəələrin istehsalı ilə əks əlaqə yaradır. Bazarı 3 əsas hissəyə ayırmaq olar: əmtəə, maliyyə və əmək bazarına.

Maliyyə bazarı anlayışına gəldikdə isə bu termini alınıb satılan “əmtəə” maliyyə resursları kimi xarakterizə edə bilərik.

Maliyyə bazarının yaranmasının zəruriliyinin əsas amillərindən biri maliyyə ehtiyatlarının qeyri-bərabər bölgüsüdür. $Yıgım = Cari\ gəlir - Cari\ xərc$ ($Y = C_g - C_x$) düsturundan da aydın olur ki, cari gəlirdən cari xərc çıxıldıqdan sonra qalan yığım əsasən maliyyə bazarına gedir. Maliyyə sisteminin səmərəliliyindən ümumilikdə iqtisadiyyatın səmərəliliyi aslıdır. Bu barədə Y.Şumpeter 1912, Qurley- E.Şou 1955, R.Qoldsmit 1969, R.Makkinnon 1973 və başqaları. Nyü-York Universitetinin professoru Riçard Silla XVII əsrdə Hollandiya və İngiltərə; XVIII əsrdə ABŞ; XIX əsrdə Almaniya, Yaponiya, Rusiya məlumatlarına əsasən sübut edir ki, maliyyə ingilabı, daha dəqiq desək bank sisteminin güclənməsi sənaye inqilabı və sonrakı iqtisadi artım üçün ilkin şərt olub.

Lakin maliyyə bazarları iqtisadiyyata mənfi təsir də edə bilər. Bu zaman normal təkrar istehsal prosesi pozulur. Söhbət maliyyə böhranlarından gedir. Nəticədə maliyyə institutları və ya maliyyə aktivlərinin əhəmiyyətli hissəsi öz dəyərini itirir. Maliyyə institutlarının kütləvi iflası baş verir, borc vəsaitini götürmək çətinləşir, iqtisadi ədədlər (subyektlər) arasında əlaqə kəsilir. Bu da öz növbəsində əsas kapitala sərmayələri azalda, istehsal və məşgulluga mənfi təsir edə bilər. Nəticədə iri miqyaslı böhran baş verə bilər.

Maliyyə bazarlarının təsnifatını aşağıdakı kimi xarakterizə edə bilərik:

1. Kredit bazarı
2. Valyuta bazarı.
3. Qiymətli kağızlar bazarı
4. Qiymətli metallar bazarı
5. Birbaşa sərmayələr bazarı
6. Sığorta bazarı
7. Lizing, forfeyting, faktoring bazarı

Maliyyə bazarının mahiyyəti və rolu onun yerinə yetirdiyi funksiyalarla müəyyən olunur. Bunlara aiddir:

1) Yenidən bölgü funksiyası. Pul vəsaitlərinin kreditordan - borc alana hərəkətini təmin edir;

2) İnformativ funksiya. Bazarda alıcı ilə satıcının birbaşa görüşməsi zamanı satışı çıxarılan aktivlərin real qiymətlərini müəyyən edir;

3) Riski azaltma funksiyası. İnvestorlara pulların ən səmərəli istiqamətlərə yerləşdirmək üçün məkan və şərait yaradır;

4) Qənaət funksiyası. Maliyyə vəsaitinin tədavül xərclərini minimuma endirir. İqtisadi ədəbiyyatda digər funksiyalar da göstərilir. Biz təqdim etdiyimiz ümumiləşməni məqsədəuyğun sayırıq.

Dünyada maliyyə bazarının 3 modeli mövcuddur: avropa, anqlo-sakson (İngiltərə- ABŞ), qarışıq. Avropa modelində ölkə maliyyə bazarının əsas iştirakçısı banklar olduğu üçün əsas tənzimləyici Mərkəzi Bank olur (Almaniya, Avstriya, Belçika). Anqlo-sakson modelidə isə maliyyə bazarının əsas iştirakçısı investisiya institutları və qeyri-bank təşkilatları olduğu üçün bu ölkələrdə müxtəlif tənzimləyici qurumlar var. Bəzi ölkələrdə tənzimləmə funksiyaları yerli orqanlara verilir. Məsələn, ABŞ-da ştatlara, Almaniya federal torpaqlara. Rusiyada qarışıq modeldir. Azərbaycan da maliyyə bazarına makro tənzimləyici təsiri Mərkəzi Bankı göstərir. Nəzarət isə Maliyyə Bazarlarına Nəzarət Palatası tərəfindən həyata keçirilir.

Maliyyə vasitəçiləri müvəqqəti sərbəst pul vəsaitlərinə malik olan şəxslərin və pul vəsaitlərinə ehtiyacı olan şəxslər arasında qarşılıqlı əlaqələrin təşkilində ixtisaslaşır.

Maliyyə bazarında universal tipli təşkilatlar var. Banklar bu qrupa aiddir. Əmanət, kredit, hesablaşma, valüta mübadiləsi və sair funksiyalar yerinə yetirən banklara maliyyə supermarketləri də deyilir.

İxtisaslaşmış maliyyə-kredit institutları – buraya investisiya bankları, sığorta şirkətləri daxildir. Onlar həm investor, həm borc alan, həm də vasitəçi kimi çıxış edirlər.

Maliyyə bazarında depozitar və qeyri-depozitar təşkilatlar var.

Depozitar təşkilatlara qiymətli kagızları saxlayan, uçotunu apararaq digər xidmətlər də göstərən institutlar aiddir. Onlara depozitari deyilir. Bəzi ədəbiyyatlar depozit qəbul edib saxlayan bankları da depozitar təşkilat kimi səciyyələndirir.

Maliyyə bazarının alətləri, onların növlərinə depozit, kredit, hesab, Veksəl, səhm, istiqraz, fyuçers, əskinaz (banknot), çek, konosament, repo, spot, svop, debet və kredit kartları və s. Qeyd etmək olar.

Maliyyə bazarının infrastrukturunu- dedikdə bazarda maliyyə alətlərinin hərəkətini təmin edən texniki vasitələrdə, institutlarda, norma və qaydalarda maddiləşmiş texnologiyaların məcmusu başa düşülür. Bu texnologiyaları 3 əsas qrupa bölmək olar: tənzimləyici, informativ və texniki.

Tənzimləyici infrastruktur dedikdə normativ- hüquqi tənzimləmə nəzərdə tutulur.

İnformativ infrastruktur iştirakçılar arasında informasiya mübadiləsini nəzərdə tutur.

Texniki infrastruktur maliyyə alətlərinin uçuotu, qeydiyyatı, və hesablaşması üzrə əməliyyatları nəzərdə tutur. Bura klirinq-hesablaşma, depozitar və qeydiyyat şəbəkəsi daxildir.

Maliyyə bazarının iştirakçıları:

1) Əmanətçilər – şəxsi istehlakı azaltmaqla, müəyyən məqsədlər üçün müxtəlif yığımlar həyata keçirən fiziki və hüquqi şəxslərdir;

2) Kreditorlar- tələbatlarından artıq maliyyə ehtiyatlarına malik olan və bunu kreditə verən kredit təşkilatlarıdır;

3) İnvestorlar – tələbatlarından artıq maliyyə ehtiyatlarına malik olan və investisiya kimi istifadə edilən fiziki və hüquqi şəxslərdir;

4) Borc alanlar – bunlar kifayət qədər maliyyə ehtiyatlarına malik olmayan və yaxud maliyyə ehtiyatının çatışmazlığını hiss edən fiziki və hüquqi şəxslər, həmçinin dövlət hakimiyyət orqanlarıdır;

5) Maliyyə resurslarının alqı-satqısını həyata keçirən institutlar: valyüta birjalrı, fond birjalrı və s.;

6) Maklerlər, brokerlər – onlar həqiqi vasitəçi kimi çıxış etməklə, investorların və borc alanların tapşırığı əsasında fəaliyyət göstərərək kommisyon şəklində gəlir əldə edir;

7) Dillerlər – onlar öz adından fəaliyyət göstərməklə maliyyə aktivlərini alıb-satır.

Maliyyə bazarlarının təsnifatı:

1. Kredit bazarı
2. Valyuta bazarı.
3. Qiymətli kağızlar bazarı
4. Qiymətli metallar və daşlar bazarı
5. Sərmayə fondları bazarı
6. Sığorta bazarı
7. Lizing, forfeiting, faktoring bazar

Misalla vəsaitin əmtəə və ya maliyyə bazarına gətməsini izah edək. Fərz edək ki, bir nəfərin 10 000 manat pulu var. O bu pula avtomobil alırsa bu vəsait əmtəə bazarına gedir, maliyyə bazarına daxil olmur.

Əgər:

1. 10 000 manat banka qoyulursa o kredit bazarına
2. 10 000 manat ABŞ dolları (sonralar dollar) alqısına sərf olunursa onda valyuta bazarına
3. 10 000 manata səhm alınarsa o QKB-yə
4. 10 000 manata qızıl alınarsa o qiymətli metallar bazarına
5. 10 000 manata investisiya fonduna pul yatırırsa Sərmayə Fondları bazarına
6. 10 000 manata əmlak sığortalanırsa onda sığorta bazarına
7. 10 000 manat lizinqə götürülən avadanlığın alınmasına pay kimi qoyulursa o lizinq bazarına gedir və s.

Beləliklə vəsait maliyyə bazarına daxil olur. Vəsait bir müddət maliyyə bazarının 1 hissəsində qala, dövr edə bilər. Bir hissəsindən digər hissəsinə keçə bilər.

Maliyyə bazarının hissələrinin aşağıdakı sadalanan xüsusiyyətləri ilə qısa xarakterizə etmək olar.

1.Kredit bazarı. Burada kreditin bank krediti növündən söhbət gedir. Kredit bazarı pulun kreditordan borc alana ötürülməsi təşkil olunan iqtisadi müstəvidir.

Kreditor kimi beynəlxalq maliyyə- kredit təşkilatları, regional banklar, mərkəzi bank, banklar (mənfəət əsasında işləyənlər), kredit təşkilatları (bank olmayan) çıxış edir. Dünya kredit bazarının həcmi ildə 40 trilyon ABŞ dollarından çoxdur. İslam bankçılığı əsasında verilən kreditlərin həcmi artır. Azərbaycan kredit bazarının həcmi Azərbaycan Mərkəzi Bankı - AMB –nin məlumatına əsasən 01.01.18 tarixə 11.3 milyard manatdır. (01.01.2017 tarixə 16.4 milyard manat olub.) Azalma səbəbini tapmaga çalışın.

Valyuta bazarı xarici valyütanın alqı-satqısı həyata keçirilən iqtisadi müstəvidir. (ing. Foreign exchange market, currency market). Dünyada valyüta bazarı maliyyə bazarının digər hissələrini üstələyərək gündə 4 trilyon ABŞ dollarından çox olan həcmdə olur. AMB məlumatlarına əsasən 2016-cı ildə ölkəmizdə 3 milyard ABŞ dolları, 41.2 milyon britaniya funtu, 559 milyon avro, 2.2 milyard rus rublu nəgd satılmışdır.

Qiymətli kağızlar bazarı- Qiymətli kağızlar bazarı borc kapitalı bazarının bir hissəsi olub, əsasən qiymətli kağızların alqı-satqıst və vəsaitlərin investorlardan emitentlərə keçidinin həyata keçirildiyi bir məkandır. Məlumdur ki, qiymətli kağızlar bazarının strukturunda iki bazar: qiymətli kağızların ilkin və təkrar bazarları əsas götürülür.

İlkin bazara şirkətlər və dövlət orqatılan tərəfindən buraxılmış qiymətli kağızlar çıxardır. İlkin bazarda qiymətli kağızlar kimi istiqrazlar və səhmlər alınıb-satılır, ilkin bazarın əsasını qiymətli kağızların mülkiyyətçilər tərəfindən satın alınması təşkil edir.

İlkin bazardan alınan qiymətli kağızlar təkrar bazarda satıla bilər, yəni ilkin mülkiyyətçi dəyişdirilir. Təkrar bazar qiymətli kağızların likvidliyini artıraraq ilkin bazara tələbi artırır və onun inkişafını təmin edir. Təkrar bazarm Özü birja, qeyri-birja, üçüncü və dördüncü bazarlara bölünür.

Təkrar bazarm ən vacib elementlərindən biri fond birjasıdır. Fond birjası qiymətli kağızlar bazarının likvidliyini və onun tənzimlənməsini təmin edir. Fond birjasında qiymətli kağızların bazar qiyməti müəyyən edilir və qiymətli kağızlara

olan tələb və təklif arasında tarazlığı əks etdirilməklə yanaşı, onlar haqqında lazımı informasiyanın yayılmasını da təşkil edir.

Qeyri-birja bazarında qiymətli kağızlar qeydiyyatdan keçmir. Bu bazar avtomatlaşdırılmış formada fəaliyyət göstərərək alıcılara və satıcılara qiymətli kağızların cari qiymətlərini izləmək imkanı verir.

Üçüncü bazar da qeyri-birja bazarıdır ki, bu bazarda qiymətli kağızların alğı-satqısı vasitəçilər tərəfindən qeydiyyatda alınaraq yüksək komissiya haqqı əsasında həyata keçirilir. Bu bazar ən çox ABŞ-da inkişaf edib. ABŞ-da bu bazanın ticarət dövriyyəsi 1992-ci ildə 18 milyon səhmə çatıb.

Dördüncü bazar isə kompüterləşdirilmiş bazadır. Dördüncü bazanın əsasında *insident* (səhmlərin elektron ticarət sistemi) sistemi fəaliyyət göstərir. Bu bazar investorlara sazişləri güclü kompüter sisteminin vasitəsilə imzalamaq imkanı verir ki, burada da birjaya daxil olmadan böyük komissiya xərclərinə qənaət etmək olar. İnvestor istənilən vaxt şəbəkə vasitəsilə öz istədiyi qiyməti fayla göndərir və əgər qarşılıqlı təklif alınarsa, sövdələşmə baş tutmuş hesab olur.

Yuxarıda adları çəkilən qiymətli kağız bazarını müxtəlif əlamətlərinə görə də segmentləşdirmək olar. Dünya təcrübəsi göstərir ki, qiymətli kağızlar öz növlərinə görə aşağıdakı bazarlara bölünür;

- səhm bazarları;
- istiqraz bazarları;
- veksəl bazarları;
- opsiya bazarları;
- depozit və əmanət sertifikatları bazarı.

Emitentlərə görə isə qiymətli kağız bazarını korporativ, dövlət və beynəlxalq qiymətli kağız bazarlarına bölmək olar.

Ərazi meyarına görə də qiymətli kağız bazarı fərqləndirilir və burada regional, milli və beynəlxalq bazarlar çıxış edir.

Əgər maraqlı tərəflər öz qiymətli kağızlarını təcili alıb-satmaq istəyirlərsə, onda onlar müddətli bazarlarından istifadə edirlər. Bu bazarda sövdələşmələr 1-2 gün

ərzində həyata keçirilir. Müddətli bazarlarda sazişlər vədəli müddətdə icra edilməklə bağlanılır. maliyyə buferi rolunu yerinə yetirirlər. Xarici baxımdan bu rol öz əksini iqtisadi dövrün müxtəlif mərhələlərində emissiya həcmnin və strukturunun dəyişməsində tapır. Böhran dövründə qeyri-maliyyə sektorunda fəaliyyət göstərən korporasiyalarda Ödəniş dövriyyəsinə xidmət göstərilməsi üçün pul vəsaitinə böyük ehtiyac yaranır. Çünki, bu zaman müəssisənin ödəniş və kredit qabiliyyəti kəskin aşağı düşür və bankdan kredit almaq çətinləşir. Bir qayda olaraq, müəssisə qısamüddətli maliyyələşmə mənbəyi olan bank kreditləri istiqraz formasında olan maliyyə resurslarına istiqamətlənir. Təcrübə göstərir ki, böhran dövrlərində emissiya strukturunda istiqrazların payı daha çox olur.

Ödəniş böhranının aradan qaldırılması və durgunluğundan çıxmaq məqsədilə korporasiyalar real kapitalın səmərəliliyinin artırılması və konkret bazarda öz mövqelərinin möhkəmləndirilməsi məqsədilə kapital strukturunun yenidən qurulmasına başlayırlar. Qeyd edilən məqsədlər ilk növbədə səhmdar kapitalın artırılması hesabına baş verir. Səhmdar kapitalın artırılması əlavə səhm buraxılışı hesabına həyata keçirilir. İlk bazarda bu öz əksini məcmu emissiya artımında tapır ki, bu da emissiya strukturunda səhmlərin payının artmasına gətirib çıxarır. Emissiyanın bu cür strukturu canlanma mərhələsinin ilkin dövrü üçün xarakterikdir. Lakin onun inkişafından sonra emisissyanın ümumi payında istiqrazların payı yenə də azalmağa meyl edir.

Törəmə maliyyə alətləri, derivativ (latınca derivare sudan törəmə, ingiliscə derivative törəmə), əvvəlcədən razılaşdırılmış qiymətə alıcının öz üzərinə əmtəə, valyuta, qiymətli kagız almaq və satıcının isə satmaq öhdəliyi götürməsinə təsdiq edən yazılı şəhadətnamədir. Bu əməliyyatda məqsəd qiymət artımı- azalmasından qorunmaqdır. Əlbəttə burada tərəflərdən biri vəsaiti qazana, digəri isə itirə bilər. İ.e.d., professor Ruslan Grinberg dünya törəmə maliyyə alətləri bazarının 900 trilyon dollara yaxınlaşdığını bildirir.

6. Sərmayə Fondları bazarı- sərmayələrin təşkilini təmin edən iqtisadi müstəvidir. Sərmayədarlar sərmayə (investisiya) fondları vasitəsilə pullarını işlək aktivlərə

cevirir. Təkcə açıq sərmayə fondlarının məcmu aktivləri 27.9 trilyon dollardan çoxdur (2012).

7. Sığorta bazarı sığorta şəhadətnamələrinin satışının təşkil edildiyi iqtisadi müstəvidir. Sığorta şirkətləri tərəfindən toplanan tədiyyələr sərmayə vəsaiti kimi çıxış edir. Dünya sığorta bazarının həcmi 4.6 trilyon dollardır (2012).

21 şirkətdən ibarət olan Azərbaycan sığorta bazarının həcmi 2017–cı ildə 556.9 milyon manat təşkil etmişdir. (Ötən il 25 şirkət olmuşdur.)

8. İpoteka, lizing, forfeyting, faktoring bazarı- ipoteka, lizing, forfeyting, faktoring əqdlərinin bağlanması təşkil edən iqtisadi müstəvidir. Yada salaq ki, ipoteka (yunanca hypotheke-girov) daşınmaz əmlakın girov qoyulması ilə kreditin götürülməsidir. Lizing(ingiliscə leasing- icarə)- lizing şirkəti tərəfindən əmlakın (əsasən avadanlığın) satıcıdan alınaraq istehlakçıya uzunmüddətli icarəsi və ya pulu hissə-hissə ödənilməklə satışdır. Faktoring (latınca faktor- vasitəçi, ticarət agent) və Forfeyting (ingiliscə forfaiting, fransızca à forfait — bütöv, tam məbləğ) borc tələblərinin satıcıdan güzəştli qiymətə alınması və sonradan pulun borc götürənin ödəməsinə təmin etməsidir. Faktoringdə satıcıya ilkin olaraq məbləğin bir hissəsi, alıcıdan alındıqdan sonra isə güzəşt çıxılmaqla qalan hissəsi ödənilir. Forfeytingdə isə risk forfeytorda qalır, beləki satıcıya müəyyən güzəşt cıxıldıqdan sonra məbləğin qalan hissəsi dərhal ödənilir. Güzəşt dedikdə faktor və ya forfeytorun mənfəəti nəzərdə tutulur.

Dünyada tək avadanlıq lizinqi 750 milyard dollardır. (2007)

Azərbaycan İpoteka Fondu ASC-nin verdiyi məlumata görə 18162 şəxs ipoteka krediti götürüb, verilmiş ipoteka kreditləri üzrə məbləğ 741.3 milyon manatı keçib.

Trend agentliyinin məlumatına əsasən 31 mart 2006-ci il vəziyyətinə görə, ölkədə layihələrin ümumi sayı 471 olmaqla fəal lizing portfelinin həcmi 39,4 milyon manat təşkil edib.

Bizim fikrimizcə, təqdim etdiyimiz bölgü Maliyyə bazarının reallığını daha dürüst ifadə edir və vəsaitlərin təkrar hesablanmasına yol vermir. Maliyyə bazarı hissələrə başqa cür də bölünür. Pul bazarı və Kapital bazarı. Pul bazarı 1 ilədək olan

əqdlərin bağlandığı iqtisadi müstəvidir. Ona kredit, qiymətli kəğızlar və sair maliyyə alətləri üzrə əməliyyatlar aiddir. Kapital bazarı isə 1 ildən yuxarı əqdlərin bağlandığı iqtisadi müstəvidir. Bəzi ədəbiyyatlar pul və kapital bazarının hər ikisini daha böyük olan Kapital bazarına aid edir. Bu cür bölgü maliyyə bazarı iştirakçısı üçün ona görə maraqlı olur ki, o qısa müddətli əməliyyat aparmaq üçün Pul bazarına, uzunmüddətli əməliyyat aparmaq üçün isə Kapital bazarına üz tutur.

2. Borcun maliyyələşdirilməsi bazarı – kredit, qiymətli kəğız bazarının bir hissəsi olub kreditorla borc alan arasında münasibətləri təşkil edən iqtisadi müstəvidir.

3. Dolayı maliyyələşdirmə bazarı- pulun maliyyə vasitəciləri vasitəsilə hərəkətini təmin edən maliyyə kanallarının məcmusudur. Banklar, ödəmə şirkətləri vasitəsilə formalaşır.

4. İqtisadiyyatın maliyyə və real sektorlarına bölünməsinə Con Meynard Keyns təklif edib. Hazırda əmtəə və əmək bazarı birgə məcmu bazarın təqribən 3- 4 %- ni təşkil edir. 96-97 % maliyyə bazarının payına düşür. Beləliklə, mal dövriyyəsinin təmin olunması üçün yaradılan maliyyə ilkin funksiyalarından uzaqlaşaraq maliyyə xətrinə maliyyəyə çevrilib.

5. Dünya Bankının məlumatına əsasən 2016-ci ildə planetimizin ÜDM-i 120.1 trilyon dollar təşkil edir. (77.845 trilyon dollar 2015). Bu fərq hesablanma metodologiyası ilə bağlıdır. Beləki BMT, Avropa Komissiyası, İqtisadi Əməkdaşlıq və İnkişaf Təşkilatı , BVF və Dünya Bankı yeni Milli hesablar Sisteminə intellektual mülkiyyət, törəmə maliyyə alətləri, elmi tədqiqat və hərbi xərclər aid edilib. Fərziyyə görə, bu böyümə global emissiyanı artırmaq üçün əsas rolunu oynayacaq. * Topladığımız məlumata əsasən etdiyimiz hesablamalara görə dünya maliyyə bazarının həcmi 2 kvadrilyon dolları üstələyir.

1.2 Maliyyə bazarlarının formalaşması və fəaliyyət mexanizmi ilə bağlı müxtəlif konseptual yanaşmalar

Maliyyə bazarları inkişaf etmiş bazar iqtisadiyyatının ayrılmaz hissəsi olub sərbəst pul vəsaitlərinin kapital axımlarına çevrilməsini təmin edirlər. 70-ci illərə qədər maliyyə bazarlarının təhlili sistemində daha mühüm olan «fundamental» və «texniki təhlil» məktəbləri çıxış edirlər ki, onların da hər birinin özünə məxsus mövqeyi olub. 70-ci illərin ortalarından onların hər ikisi komponent və bir sıra nəzəriyyələrin komponent və elementlərindən çıxış etmiş və əsasən də «effektiv bazar» modeli və «təsadüfi seçim» konsepsiyasına əsaslanmışlar. Qeyd edək ki, onlar hələ də maliyyə bazarlarının təhlilində vacib rol oynayır. Bununla belə «Fundamental məktəbin» tərəfdarları səhmin gələcək qiymətinin proqnozlaşdırılmasında əsasən balansların, hesabatların və müxtəlif statistik materialların öyrənilməsinə diqqət yetirir. Bundan fərqli olaraq «Texniki təhlil» məktəbinin tərəfdarları isə hər şeyin birja məzənnələrində əks olunduğunu hesab edirlər. Buna görə də, onların yanaşmasına əsasən ən vacib məsələ alışı və satışı əsasında qiymətli kağızlara olan tələb və təklifin öyrənilməsidir. Texniki təhlil məktəbinin tərəfdarları öz tədqiqatlarında qiymətli kağızlar bazarının vəziyyəti ilə əlaqədar bir sıra nəzəriyyələrdən istifadə edirlər ki, bunlardan da ən əsasları aşağıdakılardır:

- Elliotun dalga nəzəriyyəsi
- dou nəzəriyyəsi;
- məzənnənin dəyişməsi nəzəriyyəsi;
- natamam səhm nəzəriyyəsi;
- müvəqqəti satılmış səhm nəzəriyyəsi;
- təsadüfi hərəkət hipotezi;
- bazarın səmərəlilik nəzəriyyəsi.

Elliotun dalga nəzəriyyəsi. Bu nəzəriyyənin əsas ideyası odur ki, bazarın bütün iştirakçılarının hərəkətləri dəqiq müəyyən edilmiş dalgalara uyğun olur. Bu özünü indekslərdə göstərir. Sanki qiymət yuxarı-aşağı yırğalanır. 1934 –cü ildə Ralf Eliot maliyyə bazarında qiymət artımı və azalmasının dövrü olduğunu

müəyyən edib. Amma nəzəriyyəni məşurlandıran Robert Prekter olub. O, dalga nəzəriyyəsinə əsaslanaraq ABŞ qiymətli kağızlar bazarında Dou Cons indeksinin 2 oktyabr 1987-ci ildə baş verən tarixdə ən kəskin azalmasını (22.6 %) qabaqcadan bildirmişdir. Bu hadisə rasional davranış nəzəriyyəsi, bazar tarazlığı nəzəriyyəsi və səmərəli bazar fikrini şübhəyə saldı.

Dou nəzəriyyəsi. Texniki məktəbin mühüm tərkib hissəsi olan bu nəzəriyyə 1900-cu ildə Çarlz Dou (Charles Dow) tərəfindən yaradılmışdır .Əsas ideyası odur ki, qiymət bütün amilləri nəzərə alır. Bazarların indeksləri keçmişdə olmuş, indiki dövrdə baş verən və **gələcəkdə olacaq** bütün amilləri nəzərə alır. Qiymət dedikdə konkret şirkətin yox, sahə və indekslərin qiyməti nəzərdə tutulur. Qiymətə treyderlərin (alqı-satqı edənlərin) əhvalından tutmuş şirkətlərin maliyyə hesabatlarınadək çoxlu amil təsir edir. Gələcəkdə ola biləcək təbii fəlakətləri bilmək mümkün olmasa da onların təsiri də passiv şəkildə qiymətə daxil edilir. Hökumət qərarları və iri şirkətlərin hesabatları açıqlananda qiymətlər dəyişə bilər. Qeyd etmək ki, bu nəzəriyyənin banisi Carlz Dou “Wall Street Journal ” qəzetinin ilk redaktoru, “Dow Jones & Company” şirkətinin və Dou Cons sənaye indeksinin yaradıcısı olmuşdur

Müəyyən vaxt keçdikdən sonra həmin nəzəriyyənin davamçıları onu daha da təkmilləşdirmiş və genişləndirmişlər. 1929-cu ildə bu nəzəriyyənin ən yüksək uğur dövrü gəlib çatdı. Belə ki, hökumət nümayəndələrinin böhran üçün heç bir əsasın olmadığını inandırmağa çalışdığı bir vaxtda ekspertlər «The Wall Street Journal» jurnalının 23-cü nömrəsində səhmlərin məzənnəsinin kəskin surətdə aşağı düşməsi nəticəsində birja böhranının baş verəcəyini söyləmişdilər [23, 64], Onların proqnozu gerçəkləşdikdən sonra isə Dou nəzəriyyəsi cəmiyyətin diqqətini daha çox cəlb etməyə başladı. 1929-cu il 24 oktyabr tarixində investorlar öz səhmlərindən xilas olmaq üçün həmin gün 12,9 milyon ədəd qiymətli kağız satmışdılar. Növbəti günlərdə isə 30 milyon ədəd səhm satılmışdır və onların məzənnəsinin kəskin düşməsi milyonlarla investorun iflasına səbəb olmuşdur. Ümumilikdə bir həftə ərzində baş verən birja çaxnaşması nəticəsində bazar 30 mlrd, dollar məbləğində

itikiyə məruz qalmışdır ki, bu da öz növbəsində ABŞ hökumətinin I Dünya Müharibəsi ərzində xərclədiyi puldan çoxdur. Bundan başqa bu böhranın baş verməsi maliyyə dünyası üçün dərs olmuşdur. Belə ki, o gündən etibarən bir çox fond birjalarında kotirovkaların kəskin aşağı düşməsi zamanı ticarətin dayandırılması təcrübəsi tətbiq edilir. Bu təcrübə sayəsində 1987-ci il birja böhranının nəticələri 1929-cu illə müqayisədə kifayət qədər yüngül olmuşdur [15].

Bu nəzəriyyənin tərəfdarları fond bazarının meylləri ilə bağlı başlıca cəhətləri və istiqamətləri müəyyən etməyə çalışırlar. Bu nəzəriyyə əsasən səhm bazarının tam vəziyyətini səhmlərin məzənnəsində eyni vaxtda baş verən üç əsas kurs hərəkəti müəyyən edir:

- ilk hərəkət qısa müddətli olub, bir gün çərçivəsində və yaxud bir neçə saatda baş verən dəyişməni əhatə edir;
- ikinci hərəkət daha sürətlidir, iki həftə ilə bir ay arasında olur, lakin bir sıra xüsusi hallarda bir aydan artıq ola bilər;
- üçüncü hərəkət uzunmüddətli və 1 ildən az olmayan müddəti əhatə edərək: bazarın əsas meyllərini əks etdirir. Bu nəzəriyyəsinə əsasən səhmlərin məzənnəsinin hərəkəti aşağıdakı qrafikdə göstərilmişdir.

Bu nəzəriyyənin davamçılarının sözlərinə əsasən qiymətli kağızlar bazarında meylin düzgün müəyyən edilməsində iki indeksin sənaye Dow Jones (DJIA) və dəmiryol Dow Jones (DJIA) indekslərinin istiqamətli hərəkətinə ehtiyac olur. Bundan başqa Do Cons indekslərində kiçik dəyişikliklər elə böyük maraq kəsb etmir. Burada yalnız bir həftədən bir neçə aya qədər davam edən əhəmiyyətli dəyişikliklər böyük rola malikdir.

Məzənnənin dəyişmə nəzəriyyəsi (bazarın genişlik nəzəriyyəsi). Məlumdur ki, bir iş günü ərzində birjada bir səhmin məzənnəsinin aşağı düşməsi və digər səhmlərin məzənnəsinin yuxarı qalxması müşahidə oluna bilər. Belə olan tərzdə həmin nəzəriyyənin (the Advance-Decline Theory) məqsədi qiyməti düşmüş səhmlərin sayı ilə qiyməti qalxmış səhmlərin müqayisəsinin aparılmasıdır. Bu müqayisənin nəticəsi

bazar meyllərinin müəyyən edilməsinə xidmət edir ki, bu da öz növbəsində bazar dinamiksamin ümumi istiqamətlərini özündə əks etdirir.

Bu nəzəriyyə həmçinin “bazarın genişlik” nəzəriyyəsi (Breadth of the Market) də adlanır ki, burada bazar konyukturası dinamikasında iştirak edən səhmlərin payı təhlil edilir. Ticarət sessiyası ərzində birjada kotirovka edilən səhmlərin 2/3-nin qiyməti birtərəfli hərəkət etdikdə bazar geniş hesab edilir. Məsələn, fərz edək ki, birjada 1000 ədəd səhm dövr edir. Bir iş günü çərçivəsində 520 səhmin qiyməti qalxmış, 180 səhmin qiyməti aşağı düşmüş, 300 səhmin qiyməti dəyişilməz olaraq qalmışdır. Nisbəti hesablamaq üçün xalis göstərici kimi «məzənnə dəyişməsinin aşağıdakı göstəricisindən istifadə edilir:

$$P_0 = \frac{R_1 - R_2}{A}$$

burada P_0 - səhmin həcmi arasında faiz nisbəti; R_1 - qiyməti artan səhmlərin sayı; R_2 qiyməti aşağı düşən səhmlərin sayı; A - birjanın siyahısında olan səhmlərdir.

Bizim misala uyğun olaraq həmin göstərici aşağıdakı kimi olacaqdır:

$$P_0 = \frac{520 - 180}{1000} = 34\%$$

Burada qiyməti artan səhmlərin sayı çoxdur və bu da müsbət nisbəti müəyyən edir. Faizin müsbət artım meylinin mövcudluğu iri səhm paketlərinin alınması ilə xarakterizə edilir (bull market). Əgər biz səhmlərin sayını aşağıdakı kimi dəyişdirsək:

$$P_0 = \frac{180 - 520}{1000} = -34\%$$

Göründüyü kimi, bu zaman mənfi göstərici alınır ki, bu da səhm məzənnəsinin uzunmüddətli azalma meylini təsdiq edir və bu zaman satışın həcmi artır (*bear market*).

Əgər bu meyllərin hər hansı birində əks istiqamətdə olan rəqəmlər meydana gəlsə, onda onlar bazarda baş verəcək dəyişiklikləri qabaqcadan söyləyən bir indikator kimi qəbul edirlər.

Natamam səhm nəzəriyyəsi. Bu nəzəriyyə postulata (riyaziyyatda məntiqdə sübutsuz olaraq əsas götürülən müddəə, fərziyyə) əsaslanır. Səhmlərlə əməliyyatlar həyata keçirilərkən iki əsas metoddan istifadə edilir:

- tam qrup: 100 səhm üzrə (*round lots*);
- natamam qrup: 1-dən 99-a qədər səhm üzrə (*odd lots*).

Tam qruplarda İnvestorların ödədiyi mükafatlar natamam qruplardakından aşağıdır. Çox vaxt natamam lotlar üçün diferensial komisiyon haqqı sərbəst qaydada müəyyən edilir. Adətən səhm üçün bu göstərici 1/8 bənd (1 səhm üçün 12,5 sent) təşkil edir ki, bu da peşəkar İnvestorun öz pullarını 100 səhm üzrə qrupa yatırmasının əsas səbəbidir. Belə ki, məsələn A şirkətinin səhmlərini 70 dollardan aldıqda 700 dollar və komisiyon haqq ödəyəcəkdir. 50 səhm aldıqda isə o hər səhm üzrə 70,5 dollar və komisiyon haqq ödəməli olacaqdır. Buna misal olaraq 2004 və 2003-cü illərdə Nyu-York Fond Birjasında müvafiq olaraq səhmlərin "*round lot*"lar üzrə orta qiymətinin 31,7 və 27,5 dollar, "*odd lot*"lar üzrə isə 39,7 və 35,3 dollar təşkil etdiyini göstərmək olar [12].

Natamam lotlarla əməliyyatlar ixtisaslaşmış dilerlər həyata keçirirlər. Onlar öz növbəsində tam lotları parçalayaraq pərakəndə brokerlərə satırlar. Pərakəndə brokerlər isə həmin natamam lotları kiçik investorlara satırlar. Bu zaman səriştəsiz investorlardan adi komisiyon haqq və xüsusi əlavə dəyər (natamam lot üçün diferensial komisiyon haqq) tutulur. Sayı 1-dən 99-a qədər olan səhmlərin alınması kiçik və səriştəsiz investorlara xasdır və adətən bu cür investorlar tam lotun alınması üçün kifayət qədər pul vəsaitinə malik deyillər. Qeyd edək ki, bu nəzəriyyənin köməkliyiylə məhz belə investorların hərəkəti təhlil edilir. "Qısa" mövqedən istifadə etməklə səhmlərin satışı da daxil olmaqla natamam qruplarda alınan və satılan səhmlərin sayı izlənilir. Belə ki, natamam qruplarda sövdələşmə həyata keçirən investorlar bazar kotirovkalarının enmə və qalxmasına kəskin surətdə reaksiya göstərirlər. Adətən analitiklər natamam qruplarda alınıb-satılan səhmlərin həcmi arasındakı nisbətlə maraqlanırlar ki, bunu da alınan səhmlərin sayının satılan

səhmlərin sayma bölməklə tapmaq olar. Burada faizin artması alışın azalmasını, azalması isə - satışın artmasını göstərir. Bu nisbət Nyu York Fond

Birjasının (NYFB) statistik məlumatları əsasında hesablanır. 2007-ci il ərzində NYFB-də "odd lot" qrupu üzrə alınmış səhmlərin sayı 3,5 milyard, satılmış səhmlər üzrə sayı isə 3,9 mllyard ədəd təşkil etmişdir, 2006-cı ildə isə alınmış səhmlərin sayı 4,71 mliyard, satılmış səhmlər üzrə sayt isə 4,88 mliyard ədəd təşkil etmişdir [12, s.152]. 2007-ci ilin göstəricisi (89.7%) satışın artdığını, 2006-cı ilin göstəricisi (96%) isə alışın artdığını göstərir.

Digər bir formula isə aşağıdakı kimidir:

$$C = \frac{P}{R} :$$

burada, C- satılmış səhmin (brokerdən borca götürülmüş) ümumi satılmış səhmlərin həcminə olan nisbəti; P - satılmış səhmlər (brokerdən borca götürülmüş); R - satılmış səhmlərin ümumi həcmi.

Həmin nisbətin qiymətinin artması çoxlu sayda satılmış səhmlərin mövcudluğunu göstərir Bu nəzəriyyənin davamçılarının fikrinə əsasən kiçik investorlar bazarın qiymətləndirilməsində səhvə yol verə bilirlər və bu da əsasən məzənnə dəyişikliyinə baş verməsindən əvvəl özünü daha çox biruzə verir. Bu kateqoriyaya aid olan investorlar bazar "yuxarı fazada " olduqda aktiv şəkildə səhm alırlar, bazar "aşağı fazada" olduqda isə - səhm satırlar. Buna görə də mütəxəssislər bu növ investor qrupunun əksinə olan addımlar atmağı, yəni onlar aldıqda satmağı, onlar satdıqda isə almağı məsləhət görürlər.

Müvəqqəti satılmış səhm nəzəriyyəsi və yaxud səhmlərin "qısa" satışının məcmu nəzəriyyəsi. Bu nəzəriyyə brokerdən borca götürülmüş səhmlərin alış və satışı ilə birbaşa bağlıdır. İnvestor səhmi mövcud bazar qiymətinə satdıqdan sonra onları daha ucuz qiymətə almaq üçün əlverişli bir məqamı gözləyir. Bu nəzəriyyənin məqsədi səhmlərin qanuni sahiblərinə qaytarılması üçün satılmış və hələ də geri alınmayan səhmlərin sayını müəyyən etməkdir. Burada hesabat «yekun qısa mövqe

əmsalı», yəni səhmlərin Ödənilməsi ilə ümumi satış həcmnin nisbəti və səhmlərin bütün əməliyyatlarının orta həcmi əsasında qurulur.

Satıcıya məxsus olmayan qiymətli kağızların “qısa” və yaxud təcili satışının həyata keçirilməsinin əsas səbəbləri gözlənilən qiymət düşməsi ilə oynanılma və “uzun” mövqenin aşkarlanması zamanı gəlirin qorunması hesab edilir. Əgər satıcı sonda göstərilən səhmləri daha aşağı qiymətə geri ala bilirsə bu zaman o gəlir əldə edir, qiymətlərin qalxması zamanı isə itkiyə məruz qalır.

Çoxlu sayda satılmış “qısa” səhmlərin mövcudluğu səhmin geri alınmasının gözləndiyini əks etdirən indikator kimi qəbul edilir. Bu hal investorun onun tərəfindən satılan səhmlərin qiymətinin onların alınma və bağlanma mövqeyinin əlverişli olduğu səviyyəyə qədər düşməsi nəticəsinə gəldikdə baş verəcəkdir. Bu mövqedən əsasən kiçik spekulyantlar çıxış edirlər. Çünki onların bazarda əsas məqsədi qısa müddət ərzində səhmin məzənnə fərqindən gəlir əldə etməkdir.

Qiymətli kağızların təhlili sahəsində böyük alim və investor hesab edilən Benjamin Qreham bu nəzəriyyəni təqib edən əsas investorlardan biri olmuşdur. O, “Graham Corporation” şirkətini yaratmaqla öz şirkətinin investisiya siyasətini “qısa” satış üçün yararlı olan son dərəcə aşağı və yaxud yuxarı qiymətləndirilmiş səhmlərin axtarışında cəmləməklə həyata keçirirdi [9, s.145].

Təsadüfi hərəkət hipotezi və yaxud “düşünülməmiş hərəkət” nəzəriyyəsi . Bu hipotez və yaxud “düşünülməmiş hərəkət” nəzəriyyəsi (Random Walk Hypothesis) 1900-cü ildə fransız riyaziyyatçısı Lui Başelye tərəfindən təklif olunmuşdur. 1960-cı ildə bu hipotezə yenidən qayıtmışdılar ki, bunun da əsas səbəbi texniki təhlilin tərəfdarlarının köhnə kotirovkların qrafikləri əsasında səhmin gələcək qiymətinin proqnozlaşdırılmasının mümkün olduğunun təsdiqləməsi və hipotezi təkzib etmələri olmuşdur [13,67].

Bu isə o deməkdir ki, qiymətlərin ötən dövrlərdə dəyişməsi haqqında məlumatlardan istifadə etməklə hər hansı bir səhmin gələcək riyazi qiymətini qabaqcadan xəbər vermək mümkün deyil. Bir qayda olaraq keçmiş kotirovkalar səhmin gələcək qiymət dəyişməsinin proqnozlaşdırılmasında faktiki olaraq heç bir

əhəmiyyət kəsb etmir. Kotirovkalar sadəcə bazarın təsadüfi informasiyalara reaksiyasını əks etdirir.

Bununla belə həmin fikri mütiəqişdirmək düzgün deyil, çünki burada iqtisadi hipotezdən deyil, yalnız xalis statistik hipotezlərdən söhbət gedir. Bazar qiymətlərinin faktiki hərəkətləri barədə məlumatlar təsadüfi kənara çıxmalardan başqa ötən dövrlərin meyllərinin təkrarlanmasının müşahidə olunduğunu da göstərə bilər.

Effektiv bazar nəzəriyyəsi, (müasir maliyyə nəzəriyyəsi) - Bu nəzəriyyənin əsası 1965-ci ildə E.Famab tərəfindən qoyulmuşdur. O effektiv bazarın qiymətlərinin bütövlükdə bütün məqbul informasiya əks etdirdiyini isbat etməyə çalışırdı. Bu nəzəriyyəyə görə bazar qiymətləri müvafiq informasiyalara tez reaksiya göstərdiyi zaman bazar effektiv hesab edilə bilər [13, 67]. Bazarın bu cür tez reaksiya göstərmək qabiliyyəti tarazlığının qorunub saxlanılmasının əsas şərtlərindən biridir. İnvestisiya dünyasının tanınmış simalarından və ən varlı adamlarından biri olan Corc Soros bu nəzəriyyənin ən nüfuzlu tərəfdarlarından biri hesab edilir [9,145].

Effektiv bazar nəzəriyyəsinin predmeti informasiya effektlidir. Bunun da üç növü vardır ki, buraya zəif forma, orta forma, güclü forma aid edilir. Effektlinin zəif forması zamanı səhmin qiymətindəki əsaslı dəyişikliklər bir-birindən asılı deyil və qiymətlər təsadüfi olaraq dəyişir. Əgər bazar qiymətləri tamamilə və hər zaman ictimai informasiyanı özündə əks etdirsə, onda bu zaman bazar effektliliyi orta gücə malik olur. Bura qəzetlərdə və maliyyə mətbuatlarında nəşr olunan bütün hesabatlar, müxtəlif hökumət nəşrləri, televiziya və radioda verilən müxtəlif məlumatlar daxildir. Əgər bazar qiymətləri tamamilə və hər zaman ictimai və korporativ informasiyaları özündə əks etdirsə bazar effektliliyi güclü formaya malik olur. Məsələn, 2000-ci il 11 sentyabr tarixində səhmlərin bazar qiymətinin ABŞ-da baş vermiş terror aktına reaksiya göstərməsi nəticəsində Don Cons indeksi bir gün ərzində 7,11% aşağı düşmüşdür [149]. 20 noyabr 2008-ci il tarixində "Dou Cons" indeksi 5,5% azalaraq 436,7 bənd enib və 7560,49-a çatıb. Bu isə son beş ilin ən pis göstəricisidir. "Nasdaq" indeksi 5,07% geriləyərək 1316,10-ə, "Standard&Poors" geniş bazar indeksi isə 6,63% azalaraq 1997-ci ilin aprelindən bəri, ən aşağı səviyyə olan 753,09-a çatıb.

İndekslərin növbəti çöküşünün səbəbi ABŞ-da işsizlik səviyyəsi ilə bağlı məlumatlardır. Əmək Nazirliyinin açıqladığı hesabatda bildirilir ki, ölkədə işsizlərin sayı 6,5%-ə çatıb. Bu isə 1992-ci ildən bu yana ən yüksək göstəricidir. İndekslərin səviyyəsinə mənfi təsir göstərən digər amil isə ABŞ Konqresinin ölkədəki iri avtomobil istehsalçılarna \$25 milyardlıq maliyyə dəstəyinin verilməsini nəzərdə tutan qanun layihəsi ilə bağlı səsvermənin dekabrda təxirə salınmasıdır. Lakin 21 noyabr 2008-ci il tarixində isə Amerika fond indeksləri Amerikanın yeni Prezidenti Barak Obama tərəfindən maliyyə naziri vəzifəsinə federal Rezerv Sisteminin Nyu-York bölməsinin keçmiş rəhbəri Timoti Qeynterin namizədliyinin irəli sürülməsi xəbərinə mənfi reaksiya göstərmişdir. Nəticədə Dou Cons indeksi 6,5% artaraq 494,13 bənd qalxıb və 8046,42 çatıb. Nasdaq indeksi isə 5,2% artaraq 68,23 bənd qalxıb və 1384,35 çatıb [12, 147].

Bundan başqa Azərbaycanın iqtisadçı alimi Zəhid Məmmədov investorun və ya onun adından bazar təhlilləri aparan mütəxəssisin hansı mənbələrdən, nə cür informasiyaları ala biləcəyini və bu informasiyalardan necə istifadə edəcəyini dəqiqliklə bilməsi investisiya qərarının düzgünlüyünün zəmanəti olduğunu söyləyir. O, həmçinin informasiyaların lazımı keyfiyyətdə olmasını ölkənin iqtisadi inkişafı ilə əlaqələndirərək sənaye baxımından inkişaf etmiş ölkələrdə həm rəsmi, həm də korporativ mənbələrdən çoxlu sayda informasiya əldə etməyin mümkün olduğunu, inkişaf etməkdə olan və ya inkişaf etməmiş ölkələrdə isə təqdim edilmiş məlumatların məhdud olduğunu qeyd edir [21, 58]. Bu isə öz növbəsində bizə effektiv bazar nəzəriyyəsinin daha çox inkişaf etmiş bazarlarda səmərəli olduğunu söyləməyə imkan verir.

“Marketing Cəmiyyəti”nin eksperti Mustafa Məmmədov isə bildirir ki, bazar hər şeydən əvvəl informasiya və onun hərəkəti olduğundan, informasiyanın əlçatan olması istənilən müəssisə qiyətli kağızlar bazarının fəaliyyət göstərməsində vacib şərtlərdən biridir. İnvestor bazarda informasiyasız Özüni narahat hiss edir ki, bu da öz növbəsində investisiya yatırmaq istəyinə “yox” deyir. Buna görə də hər bir şirkət

özü haqqında informasiyanı verməyə hazır olmalı və öz daxili mətbəxini bazarın bütün iştirakçıları üçün əlçatan etməlidir [7, 49].

Ümumilikdə effektiv bazar hipotezi bazar qiymətlərinin bütün investorların gözləntilərini və biliklərini əks etdirdiyindən xəbər verir. Buna görə də lazımı qədər qiymətləndirilməmiş səhmlər axtarmaq və yaxud trendin dəyişilməsini proqnozlaşdırmaq faydasızdır. Hər bir yeni dəyişiklik səhmin qiymətində əks olunur və bazarla mübarizə aparmaq qeyri-mümkündür.

Sonda qeyd edək ki, yuxarıda baxılan nəzəriyyələrin hansısa birinin seçilməsi hər bir analitikin və ya investorun seçdiyi investisiya siyasətdən asılı olur. Deməli, burada hər hansı bir nəzəriyyəni üstün tutmaq düzgün olmaz, çünki hər bir nəzəriyyənin öz məzmunu və fəaliyyət mühiti mövcuddur. Məhz bir neçə nəzəriyyənin əlaqləndirilməsi gələcək üçün proqnozun tərtib edilməsində maksimal dəqiqliyə gətirib çıxara bilər.

II FƏSİL. Maliyyə bazarlarının dinamikasına təsir edən iqtisadi amillər

2.1 Maliyyə bazarlarının dinamikasına təsir edən maliyyə amilləri (infilyasiya, faiz, tədiyyə balansı)

Maliyyə institutlarının fəaliyyəti iki əsas qrupa bölünən müxtəlif amillərdən, xarici və daxili mühitin amillərindən, maliyyə bazarlarının səmərəliliyinin artırılması üçün mühasibat uçotunun vacibliyindən asılıdır. (Cədvəl 1.)

Maliyyə bazarının xarici və daxili amillərinin elementlərinə daha çox nəzər salaq.

Cədvəl 2.1.1 - maliyyə bazarlarının xarici və daxili mühitinin faktorları

Faktorları	
Xarici	Daxili
Dövlət-siyasi mühit.	Maliyyə bazarlarının infrastrukturu
Dünya maliyyə bazarının konyunkturası.	Maliyyə təşkilatlarının resursları: · Maliyyə; · Əmək; · Material.
Texnoloji mühit.	Maliyyə məhsulları və xidmətləri.
Rəqabət.	Maliyyə məhsulları və xidmətlərinin satışı sistemi
Əhəlinin maliyyə savadlılığı.	Xüsusi təlim keçmiş kadrların mövcudluğu

Maliyyə bazarının xarici və daxili amillərinin elementlərinə daha çox nəzər salaq.

Maliyyə bazarlarının infrastrukturu xidmətin istehsalına, maliyyə qurumlarının strukturuna: planlaşdırılan iqtisadi strukturlara, maliyyə marketinqinə, texniki və ekspert xidmətinə xidmət edir.

Həm də, maliyyə bazarının infrastrukturu aşağıdakılardan ibarətdir:

- Hüquqi;
- məlumat (maliyyə təzyiqi, göstərici sistemləri);
- depozitar;

- qeydiyyat şəbəkəsi.

Dövlət-siyasi mühit bazarın fəaliyyətinə, dövlətin maliyyə bazarında müəyyən etdiyi "oyun qaydalarına" dövlət təsiri alətlərinin bir dəstəsidir. Qeyd etmək lazımdır ki, dünya üzrə maliyyə fəaliyyəti cəmiyyətin iqtisadi sabitliyinə yardım edən sosial yönümlü bir sənaye kimi qiymətləndirilir. Bu baxımdan, maliyyə bazarları demək olar ki, bütün ölkələr üçün tipik xüsusi dövlət nəzarəti orqanlarının yaradılması vasitəsilə dövlət tənzimlənməsinə məruz qalır. Dövlət-siyasi mühitdə maliyyə bazarında öz subyektlərinin davranışını müəyyən edən bir sıra normativ sənədlər və göstərişlər təklifləri daxildir.

Qlobal maliyyə bazarının təsiri. Qısaca qlobal sığorta bazarının vəziyyəti ilə bağlı əsas xal müəyyən edir. Bu aspekti nəzərə alaraq, xarici şirkətlərə daxili bazarın "nüfuz" ilə bağlı maliyyə ənənələri və müxtəlif ölkələrin qlobal integrasiya meylləri gömrük, və ayrı-ayrı ölkələrin eyni siyasəti anlamaq lazımdır.

Dünya maliyyə iqtisadiyyatı maliyyə xidmətlərinin istehsalı, bölüşdürülməsi, satışı və istifadəsi ilə bağlı maliyyə sahəsində bir sıra ictimai əlaqələrə malikdir. Dünya maliyyə bazarının qloballaşması milli maliyyə bazarları arasında qanunvericilik və iqtisadi fərqlərin silinməsi, qlobal maliyyə məkanının formalaşdırılması məqsədi daşıyır. Dünya maliyyə iqtisadiyyatı maliyyə xidmətlərinin istehsalı, bölüşdürülməsi, satışı və istifadəsi ilə bağlı maliyyə sahəsində bir sıra ictimai əlaqələrə malikdir. Dünya maliyyə bazarının qloballaşması milli maliyyə bazarları arasında qanunvericilik və iqtisadi fərqlərin silinməsi, qlobal maliyyə məkanının formalaşdırılması məqsədi daşıyır. Dünya maliyyə iqtisadiyyatı maliyyə xidmətlərinin istehsalı, bölüşdürülməsi, satışı və istifadəsi ilə bağlı maliyyə sahəsində bir sıra ictimai əlaqələrə malikdir. Dünya maliyyə bazarının qloballaşması milli maliyyə bazarları arasında qanunvericilik və iqtisadi fərqlərin silinməsi, qlobal maliyyə məkanının formalaşdırılması məqsədi daşıyır.

Texnoloji mühitdə öz növbəsində maliyyə bazarlarının dinamikasına təsir edən faktorlardandır.

Savadlılıq dərəcəsi bir ölkə və ya digər texnologiya inkişaf səviyyəsini təxmin edilir. investisiya prosesinin səmərəliliyi və keyfiyyəti - maliyyə bazarının müxtəlif sahələrində əhalinin maliyyə savadlılığının formalaşması üçün əsas nəzərə alaraq, bu ölkənin sərvət cəmiyyətin investisiya resurslarının əsas amillərin biri, maliyyə savadlılıq səviyyədə olduğunu qeyd etmək lazımdır. Araşdırmalar əhalinin investisiya fəaliyyətinin olmaması üçün əsas səbəbləri olduğunu göstərir:

- Az inkişaf etmiş maliyyə qurumları;
- İnvestisiya məhsullarının olmaması;
- Başa düşülən və əlçatan məlumatların olmaması;
- Əhalinin maliyyə strukturlarına və hökumətə olan məyusluğu;
- Əhalinin əsas hissəsinin aşağı gəlir səviyyəsi;
- Maliyyə (yalnız maliyyə) savadsızlığı və aşağı mədəniyyət.

Sonra, daha ətraflı olaraq, maliyyə savadlılığını maliyyə bazarlarının inkişafında bir amil hesab edilir.

Maliyyə bazarlarının dinamikasına təsir edən maliyyə amillərindən biri inflyasiyadır.

Qiymətli kağızlar bazarı vasitəsilə yığımların investisiya çevrilməsinə inflyasiya prosesləri də ciddi təsir göstərir. Dövlət tərəfindən həyata keçirilən iqtisadi siyasət nəticəsində inflyasiyanın səviyyəsi stabil şəkildə qorunub saxlanılsa da, 2007-ci ildə bu stabiliik pozulmuşdur. Bir sıra qlobal və daxili iqtisadi amillərin təsiri altında Azərbaycanda inflyasiya prosesləri aktivləşmiş və bu dövrdə orta illik inflyasiya 19,6% təşkil etmişdir. Bu dövrdə inflyasiya proseslərinin fəallşmasında xərc amilləri mühüm, rol oynamışdır.

2017-ci ildə neftin dünya bazarlarında qiymətinin davamlı artması nəticəsində partnyor ölkələrdə əhəmiyyətli xərc inflyasiyası ilə yanaşı dünya ərzaq bazarlarında başlıca məhsullar üzrə tələb və təklifin nisbəti tələbin xeyrinə dəyişmişdir. Bu da son nəticədə Azərbaycan iqtisadiyyatının yüksək açıqlığı və idxaldan əhəmiyyətli asılılıq şəraitində ölkəyə inflyasiya idxalın sürətləndirmişdir. Hesablamalara görə cari ildə ölkədə qeydə alınmış inflyasiyanın 7% bəndi idxal inflyasiyasının hesabına baş

vermişdir (3). Cari ildə inflyasiya prosesləri xərc amilləri ilə yanaşı tələb amillərindən də təsirlənmişdir. 4 dəfə çox olmuşdur. İnflyasiyanın yüksəlməsinə baxmayaraq əhalinin real pul gəlirləri 20% artmışdır.

2016-ci ildə Mərkəzi Bank tərəfindən müvafiq tənzimləyici pul siyasətinin həyata keçirilməsi nəticəsində inflyasiya 15,4 faiz təşkil etmişdir ki, bu da beynəlxalq təşkilatların verdiyi proqnozlardan (20-22 faiz) aşağıdır.

Qeyd etmək lazımdır ki, inflyasiyanın və makroiqtisadi şokların borcalanlar və borcverənlərin itkiləri və qazanclarına təsiri baxımından milli iqtisadiyyatın banklarla və qiymətli kağızlar vasitəsilə maliyyələşdirilməsi mexanizmləri fərqlənirlər. Belə ki, İnflyasiya nisbətən yüksək olduqda əmanət sahibi uduzur, kredit alan udur, qiymətli kağız sahibləri isə bu halda daha az zərərlə qaşılaşa bilirlər. Bununla belə, makroiqtisadi şoklar zamanı bank əmanətlərinə nisbətən qiymətli kağızların qiymətləri kəskin şəkildə aşağı düşür, iqtisadi fəallıq dövründə isə qiymətli kağızların qiyməti artır. Bu baxımdan, bank əmanət və kreditlərinə nisbətən qiymətli kağızların qiyməti makroiqtisadi şoklara daha həssas olur.

Maliyyə bazarlarının inkişafı üçün faktorların təsnifatı fərqli ola bilər, lakin əsasən aşağıdakı qruplar ayrılır:

Maliyyə amilləri (faiz dərəcələri və inflyasiya)

Bu, valyuta ticarətinə əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərən ən vacib kateqoriyalardan biridir. Faiz (endirim) dərəcəsi, ya da yenidən maliyyələşmə dərəcəsi və müəyyən bir dövlətdə inflyasiya səviyyəsi birbaşa əlaqəlidir. Hər bir ölkə üçün faiz dərəcəsi fərqlidir və yüksək maliyyə nəzarəti orqanı tərəfindən müəyyən edilir. Avropa İttifaqında Avropa Mərkəzi Bankı, Avropa Mərkəzi Bankı, ABŞ Federal Ehtiyat Sistemi, Yaponiya Yaponiya Bankı, Böyük Britaniya Bank of England, İsveçrə - İsveçrə Milli Bankı (İsveçrə Milli Bankı) və s.

Mərkəzi bank kreditləri üzrə faiz dərəcələri də azalacaq o deməkdir ki, faiz dərəcələri azaldır varsa final istehlak kreditləri daha ucuz olmaq üçün ki, edir. Bu hərəkət ölkədə müvafiq olaraq, mal və xidmətlərin daha istehlak kreditlərinə tələb və kreditlərin məbləği, dövriyyədə olan pul artım artırmaq olardı. Eyni zamanda, bir

aşağı qiymətə vəsaitin təchizatı və digər valyutalarına nisbətdə milli valyutanın bir devalvasiya səbəb olacaq ki, ölkədə faiz dərəcəsi aşağı salınması milli valyuta mənfi təsir var (onun dəyərini azaldır).

Eyni şəkildə, yüksək faiz dərəcəsi ilə pul tələbi azalır, pul dövriyyədə az olur, insanlar faizdən maraqlanmaq üçün banklarda pullarını saxlamağı üstün tuturlar. Bunun nəticəsində faiz dərəcəsinin artması milli valyutaya müsbət təsir göstərir.

Üstəlik, sual yaranır: sabit bir milli valyuta və iqtisadiyyatın qorunması üçün müəyyən bir ölkədə faiz dərəcəsi ilə inflyasiya arasında optimal nisbət nə olmalıdır? Beləcə müəyyən bir vəziyyətdə inflyasiya faiz nisbətindən yüksək olduğuna inandığını, praktikada insanlar üçün faiz qazanmaqdan daha sürətli amortizasiya edəcəyi səbəbiylə banklarda pul saxlamaq üçün mənasız olacaq. Yəni istehlakçıya sərf etmək və onlara mal almaq üçün daha sərfəli olur. Eyni vəziyyət, lakin faiz dərəcəsi və inflyasiya eyni səviyyədə olduqda, daha yavaş dərəcədə formalaşacaq. Bütün bunlardan sonra, bu, yenidən nağd şəkildə oversaturation gətirib çıxarır və dövlətin milli valyutasına mənfi təsir göstərir.

Məzənnə üzrə böyük təsir dövlət qiymətli kağızlarının uzun müddətli faiz dərəcələri var. ABŞ-da dövlət qiymətli kağızlarının gəlirliliyi artıb əgər isə dövlət qiymətli kağızları üzrə gəlir artırılması, xüsusilə milli sərhədləri demək olar ki, mütləq olmaması ilə maliyyə bazarlarının qloballaşma kontekstində, dövlət qiymətli kağızlarının faiz mənfi təsir azaldılması, ölkə və əksinə valyuta müsbət təsir göstərir.

Yüksək faizli maliyyə bazarlarının faiz norması və məzənnəsi arasında olan qeyriasiqlə bağlı olan riskdir, başqa sözlə faiz dərəcələrinin artması nəticəsində qiymətli kağızların məzənnə qiyməti aşağı düşür və ya əksinə. Bu da bankın investisiya şöbələri üçün böyük problemlər yaradır. Belə ki, iqtisadi konyukturanın dəyişməsi nəticəsində likvidliyin səfərbər edilməsinə ehtiyac yaranır və qiymətli kağızları zərərlə satmaq lazım gəlir. Faiz dərəcələrinin artımı zamanı kreditə tələbat yaranır. Kredit verilməsi bank üçün prioritet hesab olunur, qiymətli kağızlar isə

ssudalarını verilməsi üçün nağd pulun alınması məqsədilə satılmır. Əgər bank qiymətli kağızları kredit tələbatının azaldığı və aşağı faiz dərəcələrinin olduğu bir vaxtda yüksək məzənnə qiyməti ilə ahırsa, onda o, artan faiz dərəcəsinə və məzənnə qiymətlərinin aşağı düşdüyü bir vaxtda onları satmalıdır. Bankın balansında əks-məzənnə fərqi meydana gəlir ki, bu da gəliri azaltmış olur. Bu cür satışlar əsaslı şəkildə kapitalla görə zərəri gətirir və bu zərəri də bank vermiş olduğu ssudaların yüksək gəlirliyi hesabına bağlamağa ümüd edir.

Bir qayda olaraq maliyyə bazarlarında qiymətli kağızların bazar qiyməti və kommersiya banklarının gəliri əks əsli olur qiymətli kağızların qiyməti aşağı olanda gəlir artıq olur və ya əksinə. Buna görə investorlar faiz dərəcələrinin aşağı olduğu bir vaxtda qiymətli kağızı alarsa, qiymətli kağızın bazar qiymətinin aşağı düşməsi riski ilə üz-üzə gələ bilər. Faiz dərəcələri aşağı düşdükdə qiymətli kağızların bazar qiymətində artım baş verəcəkdir.

Maliyyə bazarlarında qiymətli kağızların faiz dərəcələrinin artmasının öz müsbət və mənfi tərəfləri vardır. Yeni investisiya vasitələri kommersiya bankına daha yüksək gəlir gətirə bilər. Amma qiymətli kağızlar üçün yüksək dərəcələrin olması həmin bankın investisiya portfelinin qiymətdən düşdüyünü bildirir. Qiymətli kağızların ayrı-ayrı növlərinin gəlirliyi faiz dərəcələrinin dəyişməsi ilə əsaslandırılır. Bu həmçinin onların ödəniş vaxtından da əsli olur. Qiymətli kağızların ödənmə müddəti ilə qədər qısa olarsa, onun bazar qiyməti bir o qədər stabli olar. Müddət nə qədər uzun olarsa, qiymətli kağızın qiyməti bir o qədər dəyişməyə məruz qalar.

Dünya təsərrüfat sistemində beynəlxalq əmtəə və xidmətlər, həmçinin maliyyə bazarları bir-biri ilə sıx şəkildə qovuşaraq ölkənin milli gəlirlərinin həcminə, məşğulluğun və inflyasiyanın səviyyəsinə, xarici borclara və digər makroiqtisadi göstəricilərə bilavasitə təsir göstərir. Beləliklə, hər bir dövlət öz iqtisadi siyasətini qurarkən makroiqtisadi göstəriciləri digər iqtisadiyyat şəraitdə qarşılıqlı əlaqələr mexanizmini nəzərə almalı, həyata keçirilən siyasəti yalnız öz ölkəsi üçün deyil, digər dövlətləri də nəzərə alaraq qiymətləndirməlidir ki, düşünülməmiş addımlar və neqativ hallar aradan götürülsün. Açıq iqtisadiyyat ilk

növbədə ölkənin beynəlxalq əmtəə, xidmət və kapital mübadiləsində iştirakını səciyyələndirən əsas makroiqtisadi göstəricilərin müəyyən olunmasını və ölçülməsini öyrənməli, sonra bu göstəricilərin qarşılıqlı əlaqəsini əks etdirən makroiqtisadi model qurulmalı və sonda bu modelin köməyi ilə bu və ya digər ölkələrdə həyata keçirilən iqtisadi siyasətin əmtəə, xidmət və kapital axınına hansı şəkildə təsir göstərməsi araşdırılmalıdır. Bu məsələlərin təhlilinin və qiymətləndirilməsinin əsası kimi tədiyə balansı çıxış edir.

Ümumi iqtisadi amillər

Ümumi iqtisadi faktorların çoxu müəyyən edilə bilər. Praktikada bu birbaşa olaraq və ya dolayısı ilə müəyyən bir ölkənin valyutasının vəziyyətinə təsir edən hər hansı bir iqtisadi amildir.

Şübhəsiz ki, ümumi daxili məhsul (ÜDM) ən əhəmiyyətli ümumi iqtisadi amillərdən biridir.

$\text{ÜDM} = C + I + G + T$, burada

ÜDM - ümumi daxili məhsul (ÜDM);

C - İstehlak;

I - investisiyalar;

G - Hökumət xərcləri (dövlət xərcləri);

T - ticarət balansı.

Ticarət balansı ölkənin ixrac və idxalında fərqlidir:

$T = \text{ixrac} - \text{idxal}$

ÜDM-in artımı dövlətin milli valyutasına müsbət təsir göstərir. Yüksək ÜDM-i daha yüksək istehsal, istehlak, kapital axını, investor faizləri və dolayısı ilə milli valyutaya olan tələbat deməkdir. Bu, digər ölkələrin valyutaları ilə bağlı ölkənin valyutasının mövqeyini möhkəmləndirir. Eyni şəkildə, ÜDM-də azalma milli valyutaya mənfi təsir göstərə bilər.

Tədiyə balansı müəyyən dövlət və digər dövlətlər arasında pul axınını xarakterizə edən statistik hesabat olub xaricdən nə qədər pul vəsaiti alındığı və digər dövlətə nə qədər pul vəsaiti ödənildiyini göstərir. Məlumdur ki, tədiyə balansının əsas

elementləri cari əməliyyatları üzrə hesabat (cari hesabat), kapital əməliyyatlar üzrə hesabat, maliyyə hesabatlarından ibarətdir. Cari hesabat idxal- ixrac axınını, xaricdən alınan və xaricə ödənilən kapital və əmək xidmətindən daxil olan gəlirləri əks etdirir.

Kapital əməliyyatlarının hesabı isə kapital transferti əməliyyatlarını əks etdirir. Maliyyə hesabatları rezidentlərin qeyri-rezidentlərə maliyyə tələbi əməliyyatları və rezidentlərin qeyri-rezidentlər qarşısında olan öhdəlikləridir. Burada nəzərə alınan aktivlər və öhdəliklər aşağıdakı 4 qrup üzrə təsnifləşdirilir: birbaşa investisiya, portfel investisiyası, müxtəlif investisiyalar və ehtiyat aktivlər,

İnvestisiya təhlilinin həyata keçirilməsində ilk öncə tədiyə balansının aşağıdakı mövqeləri maraq kəsb edir: cari əməliyyatların saldosu, xalis investisiya gəliri, ölkədə və ya xaricdə olan birbaşa və ya portfel investisiya, həmçinin digər investisiyaların strukturu və dinamikası. Məhz elə bu nöqtəyi- nəzərdən Beynəlxalq Valyuta Fondunun metodologiyasına uyğun olaraq xarici investisiya öz əksini ölkələrin tədiyə balansında tapır [14, 84]. Bir şeyi də qeyd etmək lazımdır ki, xarici investisiya yalnız ondan səmərəli istifadə olunan zaman tədiyə balansına müsbət təsir göstərir. Səmərəli istifadə isə yalnız əmtəə və xidmət sahəsində ixrac artıb, idxal isə azalmağa doğru gedəndə yaranır.

Tədiyə balansının avtomatik tənzimlənməsi sahəsində digər bir baxış “valyuta məzənnəsi” ilə bağlıdır. Bu sistemin ən ideal prinsipinə görə valyuta bazarına dövlət müdaxiləsinə ehtiyac yoxdur, sistem öz-özünə işləyir. Belə ki, valyutaya olan tələb təklifdən çox olduqda, yəni tədiyə balansı kəsirli olduqda məzənnə yüksəlir və bu yüksəliş müəyyən bir nöqtəyə, yəni tələb və təklif tarazlaşana (kəsir ləğv olunana) qədər davam edir və dayanır. Tələb təklifdən az olduqda isə hadisələr əks istiqamətdə baş verir.

2011-2017-ci illər üzrə idxal qiymətləri indeksintəhlili göstərir ki, ölkəyə idxal edilən məhsullar isə 2011-2014-cü illərdə ucuz başa gəlmişdir. İdxal qiymətlərinin belə aşağı səviyyədə olmasının bir neçə səbəblə izah etmək olar. Birincisi ola bilər ki, Azərbaycan Respublikasının gömrük sərhədləri həddən artıq şəffaf qorunmur və bir sıra mallar gömrük vergisindən yayınırlar. Bu isə öz

növbəsində idxal olunan malların ucuz başa gəlməsinə səbəb olur. İkinci amil isə onunla izah oluna bilər ki, idxal olunan məhsullar həddən artıq keyfiyyətsiz məhsullardır və bu məhsulları da ixrac edən ölkədə həmin məhsullar çox ucuzdur. Buna görə də Azərbaycana idxal olunan məhsullar ucuz başa gəlir. Nəhayət, üçüncü amil ucuz məhsulları Azərbaycana idxal etməklə ölkənin daxili bazarını ələ almaq, yerli məhsulları sıxışdırmaq və dempinq siyasəti yeritməklə əlaqədar ola bilər. Lakin 2015-2017-ci illərdə idxal qiymətləri indeksinin qalxması müşahidə olunur. Bu isə öz növbəsində neft sektoruna gətirilən avadanlıqlarla bağlı ola bilər. Beləliklə, də Azərbaycanın ticarət şərti indeksinin təhlili göstərdi ki, idxal və ixracının keyfiyyət parametrlərinə diqqət yetirilməlidir. Ölkənin idxal-ixrac əməliyyatları milli manatın mövqeyinə də ciddi təsir göstərir. Bu təsirin dərəcəsini müəyyən etmək üçün idxal-ixrac əməliyyatlarının manatla və dollarla dinamikasını nəzərdən keçirmək məqsədəuyğundur. Qeyd edək ki, idxal və ixrac məhsullarının manatla həcmi Dövlət Statistika Komitəsinin milli hesablar sistemindən götürülmüşdür.

Cədvəl 2.1.1

İdxalın dollar və manatla həcmi

İllər	200	2010	201	2012	2013	2014	201	2016	201
İdxal, mln. dollarla	985,4	1337,6	1375,2	1723,1	1433,4	1172,1	1430,9	1665,4	2626,2
İdxal, mlrd. manatla	5698	7640	5137,6	9381	7900	9054	9918	15171	21609

Qeyd: Cədvəl Azərbaycan Respublikasının DSK-ın məlumatları əsasında tərtib olunub

Cədvəl 2.1.2

İxracın dollar və manatla həcmi

İllər	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
İxrac, mln. dollarla	612,3	643,7	806,3	977,7	1025,2	1744,9	2314,3	2167,5	2591,2
İxrac, mlrd. manatla	3466	3406	4585	3905	5279	9477	11030	12964	14066,2

Qeyd: Cədvəl Azərbaycan Respublikasının DSK-nm məlumatları əsasında tərtib olunub

Cədvəl 2.1.1 və 2.1.2 əsasında Azərbaycan Respublikasının idxalının manatla həcmi dollarla olan həcmə bölməklə, eləcə də ixracın manatla həcmi dollarla həcmə bölməklə şərti qəbul edib hesabladığımız valyuta məzənnəsini müəyyən edərək onu dövlətin 2009-2017-ci illərdə müəyyən etdiyi rəsmi valyuta məzənnəsini müəyyən edərək onu dövlətin 2009-2017-ci illərdə müəyyən etdiyi rəsmi valyuta məzənnəsi ilə müqayisə edək (Cədvəl 2.1.3).

Cədvəl 2.1.3

ABŞ dollarının Azərbaycanda orta illik valyuta kursu və ya dolların manata nisbəti (manatla)

İllər	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
İdxal üzrə şərti valyuta məzənnəsi	5732	5712	6092	5442	5511	7725	6931	9110	8228
Rəsmi valyuta kursu məzənnəsi	4417	4295	3987	112	4118	4474	4656	4861	4911
İxrac üzrə şərti məzənnəsi	5660	5309	5672	5762	5149	5431	4766	5981	5429

Qeyd: Cədvəl DSK-nin məlumatlarına əsasında müəllif tərəfindən tərtib olunub

Cədvəl məlumatlarından aydın görünür ki, həm idxal üzrə, həm də ixrac üzrə şərti qəbul edib hesabladığımız valyuta məzənnəsi bütün illərdə dövlətin rəsmi müəyyən etdiyi valyuta məzənnəsindən kəskin fərqlənir. Başqa sözlə, 2009-cu ildə ABŞ dolları həcmində olan ixracın məzənnəsi 5660 manat təşkil etdiyi halda, həmin dövrdə dövlət ABŞ dollarının məzənnəsini 4417 manat səviyyəsində tutmuşdur.

Beləliklə də 2009-cu il üçün hər bir dollarlıq ixrac məhsulu 1243 manat zərərli olduğu görünür. Yəni 2009-cu ildə ümumi ixracın həcmi 4308 mlrd, manat ola biləcəyi halda, dövlətin həyata keçirdiyi valyuta siyasəti nəticəsində ümumi ixracın həcmi 3466 mlrd, manat olmuşdur. Belə hal müvafiq olaraq 2010-2017-ci illər üzrə də davam etmişdir. Yəni ixrac üzrə şərti qəbul edib hesabladığımız valyuta kursu 2010-2017-ci illərdə 5309 manatla 5429 manat arasında olduğu halda, dövlətin həyata keçirdiyi rəsmi valyuta kursu həmin illərdə 4295 manatla 4911 manat arasında olmuşdur.

Qeyd edək ki, belə hal müvafiq olaraq 2009-2017-ci illərdə həyata keçirilən idxal əməliyyatlarında da müşahidə olunmuşdur. Yəni idxal 2009-2017-ci illər üzrə şərti qəbul edib hesabladığımız valyuta kursu ilə dövlətin həyata keçirdiyi rəsmi valyuta kursu arasında da kəskin fərqin olduğu görünür. Yəni 2009-2017-ci illərdə şərti valyuta məzənnəsi 5782 manatla 8228 manat arasında olduğu halda dövlətin həmin illərdə həyata keçirdiyi rəsmi valyuta kursu 4417 manatla, 4911 manat arasında olmuşdur. Başqa sözlə, 2009-2017-ci illərdə də dövlət valyuta məzənnəsini nəzarətdə saxlamaq məqsədilə hər il valyuta bazarına müdaxilə edərək valyuta məzənnəsini nəzarətdə saxladığı aydın olur. Qeyd edək ki, tədiyə balansının məlumatların əsasən Azərbaycan hökuməti manatın məzənnəsini müəyyən həddə saxlamaq üçün hər il təqribən 190-210 mln. ABŞ dolları həcmində əlavə vəsaitinin xərcləndiyini bildirir,

Beləliklə, nəticə çıxarmaq olar ki, Azərbaycanda həm idxal üzrə, həm də ixrac üzrə şərti hesabladığımız valyuta məzənnəsinin dövlətin rəsmi valyuta məzənnəsindən fərqli olmasının əsas səbəbi valyuta bazarına dövlətin müdaxilə etməsi ilə əlaqədardır.

2009-2017-ci illər üzrə dövlətin müəyyən etdiyi valyuta məzənnəsi ilə şərti qəbul edib hesabladığımız valyuta məzənnəsinin təhlili göstərir ki, həmin illərdə dövlət sərt pul-kredit siyasəti əvəzinə devalvasiya prosesinə əl atmalı, idxalı məhdudlaşdıran, ixracı isə stimullaşdıran valyuta məzənnəsi siyasəti həyata keçirməli idi. Lakin həmin illərdə sərt pul-kredit siyasəti ölkənin hazır məhsuldan daha çox xammal yönümlü ixracatın inkişafına şərait yaratmışdır. Daha doğrusu, belə valyuta siyasəti ixrac mallarının dollarla bahalaşmasını idxal mallarının manatla ucuzlaşmasını şərtləndirmişdir ki, bu siyasət də bütövlükdə ölkə iqtisadiyyatına inkişafına mənfi təsir göstərmişdir.

Tədqiqatın ən maraqlı məqamlarından biri də şərti hesabladığımız valyuta məzənnəsinin rəsmi valyuta məzənnəsinə olan nisbətlərinin dinamikalarının təhlilidir. Bu təhlil əsasında idxal-ixrac əməliyyatları üzrə şərti qəbul edib hesabladığımız valyuta məzənnələrinin rəsmi valyuta məzənnəsindən fərqli olması

nəticəsində 2009-2017-ci illərdə hər bir manat ixrac və idxalda dövlətin nə qədər zərərə düşdüyü müəyyən edilmişdir (Cədvəl 2.1.4 və 2.1.5).

Cədvəl 2.1.4

İxrac üzrə şərti valyuta məzənnəsinin rəsmi valyuta məzənnəsinə olan nisbəti

İllər	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
İxrac üzrə şərti valyuta məzənnəsinin rəsmi valyuta məzənnəsinə nisbəti	1,2	1,2	1,4	1,5	1,1	1,3	1,0	1,2	1,1
İxrac üzrə şərt valyuta məzənnəsinin idxal üzrə şərti valyuta məzənnəsinə nisbəti	0,95	0,93	0,93	1,05	0,92	0,8	0,7	0,6	0,7

Qeyd: Cədvəl DSK-nin məlumatlarına əsasında müəllif tərəfindən tərtib olunub

Təhlil göstərir ki, 2009-2010-cu illərdə rəsmi valyuta məzənnəsinə görə, 1 ABŞ dolları 4417 manat və 4295 manat olduğu halda, hər bir manat ixrac üzrə dövlət 2 manat zərərə məruz qalmışdır. Yəni Azərbaycan dövləti həmin dövirdə milli manatın devalvasiyası fonunda daha çox gəlir əldə edə bilirdi. 2009-cu ildə ixrac üzrə şərti valyuta məzənnəsinin idxal üzrə şərti valyuta məzənnəsindən müəyyən qədər fərqlənməsi onu göstərir ki, 1 manatlıq ixrac 0,95 manatlıq idxalı əhatə etmişik. Yəni 0,5 manat ixrac üzrə şərti valyuta məzənnəsinə zərər olmuşdur.

İxrac üzrə şərti valyuta məzənnəsi 2012-ci ildə daha əlverişli olmuşdur. Yəni hər bir manat ixrac 0,94 manatlıq idxalı əhatə etmişdik. Beləliklə də, ölkənin hər bir manat ixracda 0,6 manatlıq xeyri olmuşdur.

Cədvəl 2.1.5

İdxal üzrə şərti valyuta kursunun rəsmi valyuta kursuna olan nisbəti.

Göstəricilər	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
İdxal üzrə şərti valyuta kursunun rəsmi valyuta kursuna nisbəti	1,3	1,3	1,5	1,5	1,4	1,6	1,5	1,9	1,7
İdxal üzrə şərt valyuta kursunun ixrac üzrə şərti valyuta kursuna nisbəti	1,05	1,07	1,07	0,94	1,08	1,2	1,4	1,5	1,5

Qeyd: Cədvəl DSK-nin məlumatları əsasında müəllif tərəfindən tərtib olunub

Təhlil göstərir ki, 2009 və 2010-cu illər rəsmi valyuta məzənnəsinin 1 ABŞ

dolları 4417 manat və 4295 manat olması hər bir manat üçün əlavə 0,3 manat artıq pul xərclənməsinə səbəb olmuşdur. Qeyd edək ki, belə hal növbəti illərdə də davam etmişdir, ölkədə 2009-2017-ci illərdə manatın dollara nisbətən kursunun sabit saxlanması prinsipi ixrac etdiyimiz məhsullar üçün səmərəli olmamışdır.

Beləliklə, də aparılan təhlillərdən belə bir nəticə çıxarmaq olar ki, 2009-2017-ci illərdə ölkədə dolların manata nəzərən real məzənnəsi rəsmi statistikada göstəriləndən xeyli çox olmuşdur. Azərbaycan dövləti manatın məzənnəsinin sabit saxlamaq və ya ucuzlaşmasının qarşısını atmaq üçün ölkənin rəsmi qızıl valyuta ehtiyat aktivlərindən istifadə etmişdir. Bu proses özünü tədiyə balansında ehtiyat aktivlərinin azalmasında da göstərir.

Digər ümumi iqtisadi amillər:

Əmək bazarı və ya məşğulluq səviyyəsi haqqında məlumat. Əmək bazarının vəziyyəti ölkənin iqtisadiyyatının inkişafında mühüm amildir və məşğulluq göstəriciləri maliyyə bazarlarının ilk növbədə reaksiya verəcəyi ən vacib makroiqtisadi göstəriciləridir. Bunlardan ən əhəmiyyətli:

İşsizlik nisbəti (UR) işsiz sayının faizi əmək qabiliyyətli əhəlinin sayını göstərir. Əsas makroiqtisadi göstəricilərdən biridir. Yüksək işsizlik səviyyəsi iqtisadiyyatdakı əlverişsiz tendensiyaaların signalını verir, sosial təzyiqi artırır və əhəlinin real gəlirlərini azaldır. Bu göstəricinin artımı, bir qayda olaraq, milli valyutanın amortizasiyası ilə müşayiət olunur. Hal-hazırda, hər bir ölkə üçün, iqtisadiyyatın inkişafı üçün effektiv işsizliyin ölçüsü arzuolunan və arzu olunandır. İşsizlik üçün qəbul edilən sərhədlər 5% -dən 10% -ə qədərdir;

Qeyri-təsərrüfat əmək haqqı istihdamı (NFPR) əmək haqqı ilə müəyyən edilir. bu göstəricinin artım ölkədə məşğulluğun artmasına göstərir və milli valyutanın artım gətirib çıxarır. Bir qayda olaraq, işsizlik səviyyəsi və NFPR fərqlidir. bu göstəricilər eyni zamanda artır, bu aşağı eyni zamanda, bu sənayesində mənfi tendensiyaaları göstərir əgər işsizlik səbəbiylə kənd təsərrüfatı sektoru artmışdır deməkdir.

International Trade data belə ödənişlər və ticarət balansı kimi amillər ifadə olunur. ödənişlər tarazlığı ticarət balansında xarici əməliyyatlarının nəticələri göstərir ixracat və xidmətlərin idxal balans, transfer ödənişləri və xalis amil gəlir balans. xaricdən alınan ödənişlərin məbləği və xaricə gedən ödənişlərin məbləği arasındakı nisbəti. Ölkəyə gələn ödənişlər digər ölkələrə və beynəlxalq təşkilatlara ödənişlərdən artıqdırsa, ödəniş balansı aktiv olduqda (müsbət tarazlıq), əksinə - passivdir (mənfi balans). artıq, və ya xüsusi hallarda, açığı azalması, milli valyutanın inkişafı üçün əlverişli amildir. böyük əhəmiyyət dünya valyuta bazarında ticarət balans edir. Ticarət balansı müəyyən bir dövrdə əmtəə ixracının və idxalın hesablanmasıdır. Bu, hər şeydən əvvəl, bu ölkənin mallarının rəqabət qabiliyyətini xaricdə əks etdirir. Ticarət profisitinin böyük bir hissəsi milli valyutanın məzənnəsinin artmasına gətirib çıxaran ölkəyə xarici valyutanın axını deməkdir. Ticarət balansının mənfi dəyəri bu ölkənin mallarının xarici bazarlarda rəqabət qabiliyyətinin aşağı olması deməkdir. Bu, xarici borcun artmasına və milli valyuta məzənnəsinin azalmasına gətirib çıxarır. Ticarət balansının mənfi dəyəri bu ölkənin mallarının xarici bazarlarda rəqabət qabiliyyətinin aşağı olması deməkdir. Bu, xarici borcun artmasına və milli valyuta məzənnəsinin azalmasına gətirib çıxarır. Ticarət balansının mənfi dəyəri bu ölkənin mallarının xarici bazarlarda rəqabət qabiliyyətinin aşağı olması deməkdir. Bu, xarici borcun artmasına və milli valyuta məzənnəsinin azalmasına gətirib çıxarır.

İnflyasiya səviyyəsinə dair məlumatlar. İnflyasiya malların qiymətlərinin ümumi səviyyəsindəki artım və istehsal amillərinin valyuta məzənnələri üzərində əhəmiyyətli təsiri vardır. Dünya valyuta bazarında inflyasiyanın ölçülməsi və ölçülməsi üçün aşağıdakı göstəricilər istifadə olunur:

İstehlakçı qiymətləri indeksi (Tükətici İstehsalçı qiymətləri indeksi) istehlakçı qiymətləri indeksi və istehlakçı qiymətləri ilə müqayisədə istehlakçı qiymətləri ilə müqayisədə, istehlakçı qiymətləri indeksi (Tükətici qiymətləri indeksi) istehlakçı qiymətləri indeksi ilə müqayisədə, istehlakçı qiymətləri indeksi ilə müqayisədə,

istehlakçı qiymətləri indeksi dəyişir İthal olunmuş mallar, xidmətlər və vergilər daxildir;

İstehsalçı qiymətləri indeksi (PPI), istehsalın bütün mərhələlərində istehsalçı tərəfindən təyin olunan qiymətlərin dəyişməsinə göstərir. İndeks iki göstəricidən ibarətdir: gələn qiymətlər (xammal və komponentlərin qiymətləri) və çıxış qiymətləri (hazır məhsulların qiymətləri). Beləliklə, çıxış qiyməti əmək xərclərinin dəyişməsi ilə bağlı inflyasiya haqqında fikir verir. İstehsal qiymətləri indeksi toxuculuq, mədənçilik, meşə təsərrüfatı, hərbi sənaye, enerji və kənd təsərrüfatı sahələrini əhatə edir. Onun strukturu xidmət, tikinti və idxal daxil deyildir. İstehlak qiymətləri indeksləri ilə istehsal qiymətləri indeksi arasındakı əsas fərq, yalnız malları əhatə edir, lakin xidmətlərin deyil, onların həyata keçirilməsinin topdan səviyyəsindən ibarətdir. Bu indeks, tez-tez topdan və ya sənaye qiymətlərinin indeksi olaraq da adlanır.

2.2 Maliyyə bazarlarının dinamikasına təsir edən qeyri-maliyyə amilləri

İnhisarçı üstünlüklər modeli. Bu model S.Xaymer tərəfindən işlənib hazırlanmışdır. Daha sonra o R.E.Geyvz, Ç.P.Kintleberger, L.Lakrua, Q.C.Conson tərəfindən təkmilləşdirilmişdir. Modelin əsas ideyası ondan ibarətdir ki, xarici investor yerli investora nisbətən daha az əlverişli situasiyada yerləşir. O, ölkədəki bazar mühitinə və bu bazardakı qayda-qanunlara bələd deyil. Onun bu ölkədə geniş əlaqələri yoxdur və o, böyük xərclər çəkərək riskdən daha çox əziyyət çəkir. Buna görə də xarici investorun mənfəət əldə edə bilməsi üçün o, yerli investor qarşısında inhisarçı üstünlüyə malik olmalıdır.

Beynəlxalq maliyyə bazarlarının qloballaşması dünya maliyyə mərkəzləri və şirkətləri arasında qiymətli kağızlar sahəsində mövcud olan rəqabəti olduqca kəskinləşdirmişdir. Məsələn, əgər hər hansı bir dövlət milli bazarda qiymətli kağızlar üzrə məhdudlaşdırıcı tədbirləri azaldırsa, rəqabətə davam gətirmək üçün digər dövlətlər də məhdudlaşdırıcı tədbirlər görməyə məcburdurlar. Beləliklə, maliyyə

sisteminin inkişafının hərəkətverici qüvvəsi rəqabətdir. Rəqabətin yaratdığı dinamik güc isə maliyyə yenilikləri - innovasiyadır (innovation).

Son illərdə maliyyə bazarları kəmiyyət və keyfiyyətə sürətlə inkişaf etmiş, bütövlükdə likvidliyi yaxşılaşdırmaq məqsədilə daima innovasiya səviyyəsində olmuşdur. Müasir dünyada maliyyə bazarını bir anlayış kimi müəyyən etmək elə də asan deyildir. Çünki, çox hallarda bu məsələ dolaşıqlıq və qarışıqlıq yaradır.

III FƏSİL Maliyyə bazarlarının dinamikasına təsir edən qeyri-iqtisadi amillər

3.1 Maliyyə bazarlarının dinamikasına təsir edən siyasi amillər

Bu gün iqtisadiyyatın bütün sektoru maliyyə xidmətlərinə çıxışdan asılıdır. Azərbaycanda maliyyə xidmətləri bazarının fərqli bir xüsusiyyəti ondan ibarətdir ki, bu, "gənc" və yaxşı inkişaf potensialına malikdir. Eyni zamanda, bu bazarda vəziyyət sürətlə dəyişir: yeni maliyyə vasitəçiləri, yeni məhsullar və xidmətlər. Amma yenilənmənin təmin edilməsi üçün müasir və etibarlı məlumat idarəetmə qərarlarında nə maliyyə qurumlarının özləri, nə də sırası istehlakçılar, nə peşəkarlar, nə də tənzimləyici qurumlar kifayət deyil [1, s. 92].

Maliyyə xidmətləri bazarında rəqabətin xüsusiyyətlərinin təhlili aparılır iqtisadçılar, məsələn S.N. Kiryanov göstərir ki, əsasən universal sosial müqavilə

əlaqələrinə əsaslanan maliyyə sistemi ən çox ünsiyyətdən asılıdır. Eyni zamanda, maliyyə əlaqələri maliyyə sisteminin sabitliyinə güvənməyi gücləndirmək üçün nəzərdə tutulmuş sosial kommunikasiyalara daxil olan ən yüksək səviyyədədir, çünki inam böhranı həm maliyyə sisteminin özünü, həm də iqtisadiyyatını bütövlükdə poza bilər [2].

Əlaqə prosesinin əsas aspektlərindən biri hədəf auditoriya ilə münasibətləri inkişaf etdirməkdir. Buna nail olmaq üçün böyük əhəmiyyət iki əsas amillər, yəni, maraq və inam olacaq.

Alıcıların bir ünsiyyət mesajında güvənməsi alıcıların bir təşkilatın əməliyyatın şərtlərini onların gözləntilərinə uyğun yerinə yetirəcəyinə inanması ilə bağlı olan subyektiv ehtimal kimi müəyyən edilə bilər [11].

Güvən - bu həmişə daha əvvəl hazırlanmış bir proqnozdur qiymətləndirmə. Etibarlılıqla bərabər, əksinə də - inamsızlıqda var. Onların qeyri-sabit nisbəti bu sürətli hadisənin əsas göstəricilərini müəyyən etməyə kömək edir. Maliyyə xidmətləri göstərən maliyyə qurumları, mövcud müştərilərin müvəffəqiyyətlə saxlanılması və yenilərinin alınması üçün satıcı və alıcı arasında uzunmüddətli inamın yaradılmasının vacibliyini unutmamalıdırlar [7].

Qlobal rəqabət şəraitində maliyyə vasitəçiləri inkişaf etdirmək üçün müştərinin yalnız biznes fəaliyyət sahəsindəki mövcudluğunu deyil, eyni zamanda, müəyyən bir maliyyə operatoruna olan müştərinin etibarını da maraqlandırmaq lazımdır [1, s. 147].

Maliyyə xidmətləri bazarında əlaqə digər xüsusiyyətlərlə bağlıdır qeyri-müəyyənlik dərəcəsi kimi fəaliyyət göstərən maliyyə xidmətləri, yəni: Maliyyə xidmətləri satın alındıqdan sonrakı faktiki nəticələrini açıqlayır; onlar son nəticədə maliyyə xidmətləri istehlakçılarından məsuliyyət tələb edir; Onlar edə bilərlər - Təchizatçı və xidmət istehlakçıların dərhal yaxınlığında çatdırılmaq; Genişləndirilmiş və kompleks maliyyə xidmətləri istehlakçıların təlimini tələb edir; Maliyyə xidmətlərinin bazarında arzuolunmaz təcrübələrin nəticələri iqtisadiyyatın maliyyə və digər sahələri arasında sıx əlaqələrə görə daha da güclənir. Buna görə,

maliyyə xidmətləri bazarında effektiv ünsiyyətlər qeyri-müəyyənlik səviyyəsinin aşağı salınmasına yönəlmişdir: alıcıların ehtiyacları üçün; son nəticə ilə əlaqədar; texnologiya baxımından; rəqabətlə əlaqədar olaraq.

Maliyyə əlaqələri sürətlə dəyişir, maraqlı tərəflər daha çox korporativ hesabatlılıq və şəffaflıq tələb edirlər. Maliyyə təşkilatlarının müştəriləri təmin olunan məlumatlarla bağlı hər hansı bir zamanda, istənilən yerdə, istənilən şəkildə mövcudluğu barədə öz şərtlərini ortaya qoymuşdur. İstehlakçılar üçün aydın və başa düşülən məlumatlar öz qənaətlərinə dair qərarların qəbul edilməsində mühüm amildir.

Maliyyə xidmətlərinin bazarının formalaşmasında və inkişafında aşağıdakı amilləri nəzərdən keçirməyə başlamazdan öncə qeyd etmək lazımdır ki, müasir tarixi mərhələdə informasiya texnologiyaları "cəmiyyətin infrastrukturunun sistemləşdirən elementi, innovasiya prosesinin sürətləndirilməsində və iqtisadiyyatın modernləşdirilməsində əsas amildir" [4].

Buna görə, Azərbaycan vətəndaşlarının rabitə vasitəsi ilə maliyyə xidmətlərinə marağı artırmaq üçün kifayət deyil, maliyyə qurumları öz etibarını yaratmaq üçün onların xidmətlərinin keyfiyyətinə və innovativliyinə diqqət yetirməlidirlər. Daim bazarın ehtiyaclarından çox olan yeni xidmətləri təklif etmək, yenilikçi, yəni obyektiv və effektiv şəkildə yenilənmiş xidmətlərin tətbiq edilməsi üçün yeni texnologiyalardan istifadə etmək lazımdır.

B. Santo, innovasiya texnologiyalarında istifadə edilməsində əhəmiyyətli bir iqtisadi fayda göstərir [5]. Maliyyə xidmətləri bazarına gəldikdə, biz yüksək texnologiyalı istehsal növünə əsaslanan innovativ bir iqtisadiyyat yaratmaqla müasir informasiya texnologiyalarının yenilikçi məhsulların tətbiqi və maliyyə xidmətlərinin göstərilməsi texnologiyasının dəyişdirilməsi üçün unikal imkanlar təmin etdiyini qeyd etmək lazımdır. Bu, xidmətlərin səmərəliliyinin artırılması və inkişaf etdirilməsinə, bazarda mövqeyimizi möhkəmləndirməyə, maliyyə bazarında rəqabət mübarizəsinə yeni bir meyar təqdim etməyə imkan verir.

Əlavə olaraq, maliyyə xidmətlərinin bazarında iştirakçıların məlumatların toplanması, emalı, təhlili və açıqlanması üçün müasir informasiya texnologiyalarının istifadəsi, açıqlanan məlumatlara açıqlanmasını təmin etmək üçün maliyyə xidmətləri bazarında informasiya açıqlamasının effektiv bir sisteminin yaradılmasına imkan yaradır [6].

Beləliklə, müasir şəraitdə maliyyə xidmətlərinin bazarının sabit inkişafını təmin edə biləcək növbəti əsas amil informasiya texnologiyasından istifadə qabiliyyəti və qabiliyyəti ilə əsasən müəyyənləşdirilən yenilikçi potensialıdır.

Eyni zamanda qeyd etmək lazımdır ki, yeni məhsulların inkişafında kommunikasiya əsas rol oynayır - innovasiya xidmətlərinin inkişafı yeni xidmətlərin inkişafı zamanı kommunikasiya prosesinin keyfiyyətinə böyük dərəcədə asılıdır [10]. Bundan əlavə, rabitə axınlarının keyfiyyəti (vaxtında, vaxtında və başa düşülən məlumatlar) yenilikçi maliyyə xidmətlərinin tətbiqi uğurlu və ya uğursuz olmasına kömək edir [9], qəbul edənlərin davranışında gözlənilən bilik dəyişikliyinə daxildir.

Bununla birlikdə, maliyyə xidmətləri təmin etmək imkanı elektronik olaraq imkan verir. Xidmətlərin keyfiyyətini əhəmiyyətli dərəcədə yaxşılaşdırmaqla və əməliyyat xərclərinin azaldılması ilə qiyməti əhəmiyyətli dərəcədə azaltmaqla yanaşı, maliyyə qurumlarına birləşmələr və satınalmalar vasitəsilə böyük ölçüdə müştəri bazasını artırmaq, istehsalçı sayını azaltmaq və monopoliya hakimiyyətinin sui-istifadəsi riskinə gətirib çıxarmaq imkanı təmin edir.

Bununla yanaşı, maliyyə xidmətləri kontekstində istənməyən praktikaların nəticələri iqtisadiyyatın maliyyə və digər sektoru arasında sıx əlaqələr və maliyyə xidmətlərinin satınalma tarixindən kənar olan real nəticələrini açıqlaması ilə daha da sıxlaşdığından fakturadan sonra maliyyə institutları üçün öhdəlik rejimi yaratmaq lazımdır.

Maliyyə xidmətləri bazarında fəaliyyət göstərən və maliyyə xidmətlərinin istehlakçıların hüquqlarının qorunmasına yönəlmiş qanunvericilik və normativ bazanın inkişaf etdirilməsi, maliyyə xidmətləri bazarında qanunvericiliyin pozulmasının qarşısının alınması və onların fəaliyyətinin dayandırılması üçün

tədbirlər tətbiq etmək lazımdır. Nəticədə, maliyyə xidmət təminatçıları öz müştərilərinin maraqlarına uyğun olaraq ədalətli və peşəkar fəaliyyət göstərməlidirlər. Buna görə də, maliyyə xidmətlərinin göstərilməsinə və bu sahədə qanunvericiliyə riayət olunmasına dövlət nəzarəti birləşməsi maliyyə xidmətləri bazarının formalaşmasında və inkişafında əsas institusional amildir.

Maliyyə xidmətləri dövlət tənzimlənməsinə ehtiyac duyur, çünki onlar iqtisadiyyatın mövcud vəziyyətini, sabitliyini, davamlılığını və inkişafının gedişatını xarakterizə edən şərait və amillərin birləşməsi olan ölkənin iqtisadi təhlükəsizliyini əsasən müəyyən edir. Dövlət tənzimlənməsi, ilk növbədə, maliyyə xidmətləri bazarının qanunvericilik və tənzimləyici çərçivəsinin aktuallaşmasıdır. Maliyyə institutlarının müştərilərinin etibarını hökumətdən mövcud olan zamanətlərə, maliyyə təşkilatının aktivlərinə və ya zərərin öhdəsindən gələ bilmə qabiliyyətinə, həmçinin risk və likvidlik göstəricisinə bağlıdır [1, s. 147].

Rusiyada maliyyə xidmətləri bazarında dövlət tənzimlənməsi, ilk növbədə, ədalətli rəqabətin inkişafına yönəlib. Dövlət tərəfindən dəstəklənən sığorta sistemi iflas halında istehlakçıları qorumaq üçün nəzərdə tutulmuşdur. Xarici hesabların açılmasına icazə verən xarici valyuta tənzimlənməsinin liberallaşdırılması və xaricdəki vəsaitləri xəbərdar edən ölkəyə köçürmə, yerli bazarlar arasında bir sıra maneələri aradan qaldırır, maliyyə axınının hərəkətliliyini artırır [8, s. 95]. Eyni zamanda, sahibkarlıq və investisiya mühitinin korrupsiyaya qarşı mübarizə və mülkiyyət hüquqlarının müdafiəsi ilə bağlı effektiv tədbirlər əsasında inflyasiyanın 3-5% səviyyəsində azaldılması lazımdır [8, s. 178], habelə ictimaiyyətə maliyyə xidmətlərinin mövcudluğunu artırmaqdır.

Yuxarıda müzakirə amillər bazarının formalaşması və inkişafı ilə yanaşı, maliyyə xidmətlərinə gəlir səviyyəsi, əhalinin həcmi və strukturu, təhsil səviyyəsi kimi sosial-iqtisadi amillər təsir göstərir, bunların hər biri maliyyə xidmətləri bazarının inkişafının sürətləndirilməsinə kömək edir.

Əsasən vacibi budur ki, bu gün kompleks maliyyə qərarlarının qəbul edilməsi yükü istehlakçıya aiddir. Bir çox təhsilli şəxs üçün belə bir vəzifə nail olmaq çətin

olur və alternativlərin qiymətləndirilməsi üçün məhdud imkanlarla birlikdə innovativ məhsulların fəal şəkildə tətbiq edilməsi və maliyyə xidmətləri göstərən dəyişən texnologiya nəzərə alınmaqla mümkün deyildir.

Maliyyə xidmətlərinin bazarında vətəndaşların passiv davranışının əsas səbəbi, maliyyə bazarının əsaslarını bazarın özünün inkişaf tempindən öyrənmə prosesindən geridə qalan maliyyə məsələlərində əhalinin savadlılıq səviyyəsinin aşağı olmasıdır. Əhalinin maliyyə savadlılığının çatışmazlığı sığorta bazarının və fərdi pensiya planlarının daxil olduğu maliyyə bazarının müəyyən maliyyə alətlərinin və segmentlərinin inkişafına mane olur. Əhalinin maliyyə savadlılığının artırılması investisiya resurslarının formalaşmasının əsas istiqaməti, Rusiyanın maliyyə xidmətləri bazarının inkişafı üçün mühüm şərtidir və onun rəqabət qabiliyyətini artırmaqdır.[6].

Bu günə qədər Rusiyanın əhalisinin maliyyə savadlılığı səviyyəsini artırmaq üçün böyük səyə ehtiyac vardır. Maliyyə savadlı istehlakçı şəxsi maliyyəyə təsir edən maliyyə vəziyyətini oxuyur, təhlil edə və anlaya bilər, iqtisadi şərtləri nəzərə alaraq maliyyə qərarları qəbul edə bilər. Pul, kredit və əmanət mexanizmləri dünyasını anlamaq, rəşional iqtisadi davranışın inkişaf etdirilməsi və həddindən artıq borc səviyyələrindən qaçmağın qabiliyyətidir. Maliyyə təhsili gəlir əldə edilməsi, xərclər, əmanətlər, kreditləşmə və investisiya kimi sahələrdə qabaqcıl idarəetmə təcrübələrini qəbul etmək üçün lazım olan bilik və bacarıqları təmin edir və ölkənin əhalisinə maliyyə resurslarının idarə edilməsinə, maliyyə xidmətlərinin faydalarını daha yaxşı istifadə etməyə imkan verir və mövcud sərmayəni idarə olunmasına imkan yaradır.

Qeyd etmək vacibdir ki, maliyyə savadlılığı proqramlarının həyata keçirilməsində müasir informasiya texnologiyaları bizə fikir və informasiya mübadiləsi aparmaq, informasiya açıqlığını qazanmaq və rəy qurmaq imkanı verir. Yalnız sistemli və uzunmüddətli iş prosesində bu, istehlakçılarla əlaqələrin səmərəliliyinin artırılmasına gətirib çıxara bilər və istehlakçılarla əldə edilmiş bilik daha çox yeniliklər, məhsullar və xidmətlər üçün yol açacaqdır.

Deyilənlər bizə maliyyə səviyyəsinin yüksəldilməsinin nəticəsini verməyə imkan verir. Əhalinin savadlılığı, işçilərin maliyyə xidmətləri bazarını formalaşdıran və inkişaf etdirən amilləri aktivləşdirməsi vacib şərtidir. Halbuki, bu günə qədər əhalinin maliyyə savadlılığını artırmaq üçün proqramların həyata keçirilməsinə ən çox cəhdlər təbii olaraq "akademik platformada" yaradılmışdır, bəzən sistemli deyil, bəzən bir dəfə də xarakter daşıyır.

Eyni zamanda, rus və xarici humanitar tədqiqatlarda "müasir təhsilin növbəsində ünsiyyət qurmaq" cəhdidir. Beləliklə, A.M. Korbut, ünsiyyət hərəkətlərinin faktiki ünsiyyət hallarında təhsil hadisələrinin istehsal səviyyəsində təhsil fəaliyyəti ilə eyni hesab edilə biləcəyini iddia edir. Eyni zamanda praktiki birlik, hətta şəxsiyyət, təhsil və ünsiyyət təhsilin əhatə dairəsini daraldır və kommunikasiya sahəsini genişləndirmək demək deyil (və ya əksinə) tamamilə üst-üstə düşməsi deyildir.[3, s. 24-48].

Rabitə təhsil üçün universal bir şərtidir - sistemləşdirilmiş bilik, bacarıq və bacarıqların, o cümlədən maliyyələşdirmə prosesinin və nəticələrinin öyrənilməsidir. İnformasiya mübadiləsi hər bir ünsiyyət iştirakçısı üçün əhəmiyyətini nəzərdə tutur, beləliklə müəyyən bir dərəcədə qarşılıqlı anlaşma yaratmaq prosesidir, ünsiyyət ünsiyyət kimi informasiya mənbəyini nəzərdə tutur, sadəcə informasiya mübadiləsi faktoru deyil.

Buna görə də, maliyyə xidmətləri bazarının xüsusiyyətlərini nəzərə alaraq, həm də mövcud potensial imkanların iqtisadi, psixoloji və pedaqoji biliklərinin mövcud səviyyəsini nəzərə alaraq, bu bazarda ünsiyyət ən vacib olan nəticəyə gəldik. Maliyyə xidmətlərinin bazarının formalaşmasına və inkişafına müsbət təsir göstərən amillər hərəkətə gətirilərək əhalinin maliyyə savadlılığı səviyyəsində artım deməkdir.

3.2 Maliyyə bazarlarının dinamikasına təsir edən təbiət amilləri

Son bir neçə ay ərzində hava hesabatları doğrudan maliyyə məlumatlarına nisbətən maliyyə bazarında iştirakçılar üçün eyni dərəcədə əhəmiyyətli məlumat

mənbəyi halına gəldi. Təkcə bu il planetimizdə baş vermiş bir çox təbii fəlakətin nəzərə alınması təəccüblü deyil.

Zəlzələlər, qasırğa, heyelanlar minlərlə insan həyatını öldürür və ölkələrə, şirkətlərə, xalqlara böyük iqtisadi itkilər gətirir. Haiti, Çili və Çin zəlzələləri nəticəsində 225 mindən çox adam öldü. Eyni zamanda evlər, infrastruktur obyektləri və həyat üçün zəruri olan digər əşyalar məhv edildi. Qərbi Avropada yalnız Xintia qasırğasından birbaşa zərərlər təxminən 1 milyard avroya bərabər olub. Haiti'ye kömək etmək üçün dünya ictimaiyyətinə 10 milyard dollardan çox vəsait ayrılmış, eyni miqdarda hələ də planlaşdırılır. Son onillikdə müxtəlif cataklıklardan zərərin həcmi təhlil edəcəyiksə, təxminlərimizə görə, bu 1 trilyon dollara çatır.

Beləliklə, təbii "sürprizlər" insanlığa son dərəcə xeyirxahdır. Sonuncu təbii fəlakətlərdən İsləndiyada bir vulkanın püskürülməsini vurğulamaq lazımdır. Xoşbəxtlikdən, bu dəfə heç bir insan itkisi olmadığı halda, iqtisadi nəticələrə çox ciddi təsir edə bilər.

Aeroportların bağlanmasıdan sonra ilk üç gündə turizm sənayesi və hava daşıyıcılarına birbaşa ziyan 1 milyard avrodan çox olub. Avropa qitəsində 60 mindən çox uçuşlar ləğv edildi, şirkətlər yüz minlərlə səfərini öz hesabına yerləşdirməyə məcbur etdi və onları ərzaq ilə təmin etdi. Avropanın ən böyük turoperatoru TUI Travel gündəlik 5-6 milyon funt sterlinq uçuşların ləğvi səbəbiylə itirir.

Ancaq yuxarıda göstərilənlər yalnız "aysberqin ucunda", hesablanmayan bu açıq itkilərdir. Bu arada, daha uzun müddətli bir xarakterə malik digər xərclər var. Məsələn, bir çox insan İsləndiyanın vulkanının küllərini troposferin üst təbəqələrini və stratosferi dərhal nüfuz etmiş olduğunu bilir, bu da olduqca soyuq bir yaya səbəb ola bilər. Xüsusilə, tələf olan kül hissəcikləri, eləcə də kükürd dioksid tərkibində olan sulfatlar, günəş işığı üçün atmosfer keçiriciliyini azaldır. Nəticədə hava istiliyi düşür. Bənzərlik artıq bəşər tarixində bir neçə dəfə müşahidə olunmuşdur.

Məsələn, Cənubi Amerika vulkanının Wainaputin (1601) -in Rusiyadakı püskürməsi nəticəsində yay aylarında ağır bir soyuqluq oldu. Bundan sonra məhsul

hasil oldu və yalnız 1601-1603-cü illərdə Moskvada 120 000-dən çox adam aclıqdan öldü.

Digər, son nümunə. 1815-ci ildə Tambora vulkanının püskürməsi, sonra Avropanın "yaz olmadan" olması. Yaz aylarında Frostlar növbədə məhsuldarlığı və planetdə insanların kütləvi ölümü ilə nəticələnmişdir.

Eyni hadisə İsləndiyada da 1783-cü ildə bu adada bir sıra vulkanların püskürməsi inək mallarının yarısını, atların sayının yarıdan çoxunun ölümünə gətirib çıxardı və İsləndiyanın əhalisi 10 min nəfər azalıb və 1811-ci ildə əvvəlki səviyyəyə qayıtdı. İndi İsləndiyada vulkanik püskürmə nəticələrinin ilk baxışdan görünən və görünməməsinə səbəb nə ola bilər?

Birincisi - Mümkün olan soyutma prosesinə təsir göstərən ilk şəxslərdir. Dondurulmuş, quraqlıq və kifayət qədər günəşli günlərin olmaması bu il məhsulda kəskin azalmaya səbəb ola bilər. Xüsusilə, belə bir hücum Şərqi Avropa regionunun (Ukraynanı və Rusiyanı da daxil olmaqla) həm Qərbi Avropanın əkin sahələrini, həm də əkin sahələrini təsir edə biləcək potensiala malikdir. Nəticədə əsas kənd təsərrüfatı bitkiləri qiymətləri əhəmiyyətli dərəcədə atlaya bilər. 2009-cu ilin payızında oxşar dinamikalar artıq Latın Amerikasında (Braziliya və Argentina) quraqlığın fonunda qarğıdalı və buğda qiymətləri 30% -dən çox artıb.

Yerin kütləvi aclıq üçün (Orta Afrikanın ən kasıb ölkələrindən başqa) olduğunu düşünməyin, amma istehlakçılar öz kəmərlərini çəkməlidirlər.

İkincisi. - Kənd təsərrüfatı məhsullarının qiymətlərində kəskin bir sıçrayış inkişaf etmiş ölkələrdə inflyasiyanın artmasına səbəb olacaq və bu da maliyyə orqanlarının faiz dərəcələrini yüksəltməyə məcbur edəcək. Mərkəzi banklar sürətlə sürətlə pul siyasətini sərtləşdirmək məcburiyyətində qalacaq və böhran sonrası iqtisadiyyatın bərpasına təsir göstərə bilməyəcək. Mühəndislik, tikinti və s. Kimi aparıcı sənayelər. son dərəcə ucuz kapital lazımdır. Amma bankirlər borc kapitalının yüksələn xərclərini endirmək məcburiyyətində qalacaqlar. Və bu yaxınlarda dünya iqtisadiyyatına daxil olan "yaşıl kələmlər" əsla tam ağaclara çevrilməyəcəkdir.

Üçüncüsü. Hadisələrə iki tərəfli yanaşma gerəklidir. Belə ki, soyuq əlverişsiz hava şəraiti fermerlərin məhsul yığımının azalmasına, anbarlarda saxlanılan ehtiyat kənd təsərrüfatı məhsullarının azalma gətirib çıxaracaq. Bu da öz növbəsində, bazarda təklif olunan aqrar məhsulların tələb və təklif dinamikasına təsirsiz ötürmüşdür.

Fəlakətlərin nəticələrini aradan qaldırmaq üçün tədbirlər, Dünya Bankının bir çox nümayəndəsi və borcalanlar arasında olan təcili idarəetmə hələ də iqtisadi inkişafın adi vəzifələri kontekstində deyil, istisna olmaqla, xüsusi hallar yaradır. Fəlakətlərə məruz qalan əksər ölkələrdə bu cür "xüsusi" tədbirlər demək olar ki, müntəzəm olaraq aparılır. Bu nəticə Atətin İdarə Olunması Mexanizmi (DMF) tərəfindən qəbul edildi.

Son bir neçə il dramatik hadisələr (Yerin müxtəlif yerlərində güclü zəlzələ, qasırğa, siklonları) təbii fəlakətlərin nəticələrinin dünyanın diqqətini cəlb edib. İnkişaf daha az olan kasıb ölkələrdə onlar ən dağıdıcı zərbələrlə, zəngin ölkələrdə isə kapitalın böyük konsentrasiyası baxmayaraq, qəza iqtisadi təsir, həm də inkişaf etmiş və inkişaf etməkdə olan ölkələrin regionları arasında nisbətən bərabər bölüşdürülür: hər bir qrup bu inkişaf etməkdə olan dünyada adambaşına düşən ÜDM ilə bağlı, lakin təxminən 35\$ milyard illik birbaşa zərər var. Sənayeləşmiş ölkələrlə müqayisədə 20 dəfə çoxdur. Zəngin ölkələrdə hətta çox ciddi təbii fəlakətlər inkişaf etməkdə olan ölkələrdə daha az zərər çəkmiş istehsal edir. Bundan əlavə, sənayeləşmiş ölkələrdə əmlak adətən sığorta və zərər, regional və milli iqtisadiyyatın yalnız müvəqqəti təsiri var necə böyük olursa olsun, səbəb oldu.

Modelləşdirmə üsullarının inkişafı bizə cəmiyyətlərin zərərlərinin fəlakətə məruz qalma dərəcəsini təhlil etməyə imkan verir və onların potensial nəticələrini həyata keçirməkdə kömək edir. Zəif ölkələrin davamlı inkişafının şərtləri, baş verməzdən əvvəl təhlükəli hadisələri qarşılamaq üçün hazırdır. Eyni zamanda, vəzifələri yoxsulluğa qarşı mübarizə aparan təşkilatlar da öz növbəsində proseslərin iqtisadi inkişaf proqramlarının həyata keçirilməsinə təsirini minimuma endirmək üçün belə vəsait ayırmalıdırlar.

Son illərdə IIASA fəlakətlərin müxtəlif parametrləri üzrə tədqiqatlar aparır ki, bunlar da onların tezliyi, torpaqdan istifadənin müxtəlif aspektlərinə və sığorta portfelinin tərkibinə təsir göstərir. İnstitutun alimləri həmçinin Fövqəladə halların aradan qaldırılması üzrə inkişaf etməkdə olan ölkələrin imkanlarını təhlil edərək, Dünya Bankının təşəbbüslərinə qatıldılar.

IIASA və Dünya Bankı 9 iyun 1999-cu ildə inkişaf etməkdə olan ölkələr üçün fəlakətlərin birbaşa və dolayı iqtisadi nəticələrinin öyrənilməsində əməkdaşlıq etdiyini bildirdi. Dünyanın ən böyük ikinci reasürör şirkəti olan Swiss Re2 iyul ayında tərəfdaşlığa qatıldı.

Bu vəzifələrin həyata keçirilməsi üçün IIASA fəlakətli insan həyat obyektlərin məhv tərəfindən istehsal kimi effektləri, və Yer resursları kimi, Ekologiya və Təbii Sərvətlər Environmental Tədqiqat İnstitutunun mövzu hissəsi yeni layihə adlı "Təbii fəlakətlər və inkişaf etməkdə olan ölkələr (CAT)" hazırlamışdır. Onların təsiri insanlar təbii mühit ilə qarşılıqlı necə asılı olması, onun nəticələri ilə inkişaf etməkdə olan ölkələrə kömək etməlidir və effektiv risk idarəetmə strategiyasının hazırlanması və həyata keçirilməsində dəstək ilə təmin edənlər yoxsul fəlakətlər təsirini azaltmaq kimi layihə də siyasi oriyentasiya ilə tədqiqat sahəsində IIASA səylərin bir nümunəsidir.

Maliyyələşdirmə bərpa işləri: Həyata, maddi obyektlərə və ətraf mühitə birbaşa ziyan vurmaqla yanaşı, bəzən uzun müddət fəlakət ölkənin bütün iqtisadi strukturunu narahat edir. Zəif ölkələrə verilən zərərlər sürətlə davamlı iqtisadi inkişafa, daxili qənaəətə yiyələnməyə və beynəlxalq inkişafa yardımçılığı azaltmağa yönəlmiş irəliləyişləri əhəmiyyətli dərəcədə məhdudlaşdırır. Böyük itkilər, fərdlərin və hökumətlərin borclarına səbəb ola bilər. 1988-ci ildən 1998-ci ilədək, Asiya İnkişaf Bankının kreditlərinin 5,6% -i iqtisadi inkişafa yönəlmiş proqramları deyil, yenidənqurma işlərinə yönəldilmişdir. Son 20 il ərzində Dünya Bankı fəlakətlərin aradan qaldırılması ilə bağlı layihələrə 14 mlrd. ABŞ dolları xərcləyib, bu da bankın geri qaytarma əməliyyatlarının həcmiini əks etdirir.

Faktdır ki, Dünya Bankı hesablamalarına xüsusi digər məqsədlər üçün yönləndirilib fəlakətlərdən zərərlərin vəsaitlərin əlavə kreditləri əhəmiyyətli bir qisimini görə şiddətini azaltmaq üçün nəzərdə tutulmuşdur. Vəsaitlərin istifadəsindəki səpmələr inkişaf yardım proqramlarını pozur; Bundan başqa, kredit təşkilatlarını səmərəsiz planlaşdırma və hətta pul sərf etmək ittihamları obyektə təşkil edirlər. Bir çox ölkələr xarici yardımların maliyyələşdirilməsi məbləğlərini azaldır, donor ölkələri bu cür proqramlarda iştirak etmək üçün razılaşdırmaq daha çətin olur. Həm fəlakətlərin dövrüyyəsi və miqyası artmaqdadır, həm də itkilərin aradan qaldırılmasının maliyyələşdirilməsinin artmasına səbəb olur.

İnkişaf etməkdə olan ölkələrdə yoxsulluq: Dünyadakı yoxsulluq 21-ci əsrin ən böyük problemini təmsil edən firma, planlaşdırılan iqtisadi inkişafı təcili olaraq dəstəkləməyə məcbur edir. Birləşmiş Millətlər Təşkilatının İnkişaf Proqramına (UNDP) görə, 1998-ci ildə, inkişaf etməkdə olan ölkələrin əhalisinin 1/3 hissəsi kasıb olaraq təsnif edilib, bunların 18% -i kasıb kateqoriyaya aiddir. İnkişaf etməkdə olan ölkələrin və keçid iqtisadiyyatı olan ölkələrin əhalisinin 20% -dən çoxu gündə 2 dollardan az istifadə edirlər.

BMT-nin İnkişaf Proqramının 1998-ci il üçün hesabatına əsasən, inkişaf etməkdə olan ölkələrdə 4,4 milyard insan arasında təxminən 3/5 əsas təmizlik qurğularından məhrum edilmişdir; təxminən 1/3 təmiz sudan məhrum; 1/4-də kifayət qədər mənzil yoxdur; 1/5 müasir tibbi xidmətdən istifadə edə bilməz; Uşaqların 1/5 hissəsi beşinci sinifdən məktəbə getməz; təxminən 1/5-dən kifayət qədər kalorili bəslənmə və zülal almaz.

1995-ci ildə Sosial İnkişaf üzrə Dünya Sammitində dünya liderləri yoxsulluğun aradan qaldırılmasını "insanlığın etik, sosial, siyasi və iqtisadi vacibliyi" kimi təsvir ediblər. Buna cavab olaraq, BMTİP yoxsulluğun azaldılmasını prioritet kimi təqdim etdi, bu da milli və beynəlxalq səviyyədə geniş miqyaslı bir proqramla həll edilə bilər. BMT-nin Ticarət və İnkişaf üzrə Konfransı 1993-cü ildə yoxsulluğun aradan qaldırılması üzrə Daimi Komitə yaratdı və 1996-cı ildəki yoxsulluğun aradan qaldırılması üçün Beynəlxalq ili elan etdi.

"Qeyri-yoxsulluq dünyası" nı hədəfləyən Dünya Bankı yoxsulluq və iqtisadi inkişaf arasındakı əlaqəni sisteməlik şəkildə araşdırdı. Bankın bu marağının səbəbi aydındır: iqtisadi inkişafda irəliləyiş əldə etmək istəyən, kronik yoxsulluğa qarşı mübarizə aparmaq lazım olan ölkələr, öz resurslarından deyil, beynəlxalq donörlərə etibar etməyə davam edəcəklər. Eyni zamanda, bir çox donör ölkəsi hər hansı yardımın səmərəli istifadəsini təmin etməkdən narahatdırlar. Lakin şəfqət və yaxşı niyyətlər inkişaf fondlarının optimal yerləşdirilməsini təmin edə bilməz.

Niyə ölkələr təbii fəlakətlər sosial və iqtisadi təsirləri xüsusilə həssas inkişafı? Statistika göstərir ki, dünyanın yoxsul əksəriyyəti, və risk yaşayır. Onların evləri, güclü külək, su təzyiq, zəlzələ və ya palçıq vəsaitlərinin tab gətirə bilməz, bir yol və ya başqa həssas və ya risk, bir qayda olaraq, kövrək strukturları və yerlərdə yerləşir. tez-tez təbii fəlakət aşağıdakı Disease, güclü olan səhiyyə kövrək və belə insanlar təsir göstərir. Belə ki, baxmayaraq ki, onlar onilliklər və hətta nəsillər üçün həssas inkişaf etməkdə olan ölkələrdə insanların həyat keyfiyyətini zədələyə bilər.

Milli səviyyədə, inkişaf etməkdə olan ölkələr müxtəlif profiləktik tədbirlər görmək imkan verəcək büdcə resursları yoxdur. Əvvəlki IIASA öyrənilməsi göstərdiyi kimi, müvafiq risk təhlili və modelləşdirilməsi üsulları istifadə planlaşdırılması və risklərin idarə edilməsi əsasında təbii fəlakətlər təhlükəsi mövzu inkişaf etməkdə, problemlərinin həlli imkanlarını nümayiş əsas elementidir. Layihənin köməyi ilə CAT Institute inkişaf etməkdə olan ölkələrdə risklərin idarə səmərəliliyini və donör ölkələrdən maliyyə dəstəyi təcrübə artan əsas istiqamətlərini inkişaf etdirmək istəyir.

İnfrastruktur:

Dünya Bankı yoxsulluq və istehsalın fəaliyyətini təmin edən infrastruktur dövləti arasındakı qarşılıqlı əlaqəni ətraflı araşdırdı, yəni, nəqliyyat, enerji və kommunikasiya kimi sahələr. Altyapı xidmətləri, xüsusilə elektrik və su, sanitariya xidmətlərini istifadə etmək qabiliyyəti tez-tez ehtiyaclar və həyat yolları arasındakı əlaqəni müəyyən edən bir amildir. Müasir infrastruktur iqtisadi böyümənin əsas tərkib hissəsidir və onun itkisi yoxsulları birbaşa təsir edən xərclərlə bağlıdır.

İnfrastruktur təbii fəlakətlər və yoxsulluq arasında ən vacib linkdir. Bir qayda olaraq, dünya ictimaiyyətinin əsas diqqət fəvqəladə halların humanitar nəticələrinə yönəlib, lakin təbii fəlakətlərin ən dərin təsirləri fiziki infrastrukturun məhvinə təsir göstərir.

Dünya Bankının məlumatına görə, infrastruktur layihələri, əsasən nəql, suvarma, elektrik və kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalına təsir göstərən yoxsulluğun azaldılmasına kömək edir.

Kənd təsərrüfatı infrastrukturuna investisiyaların orta hesabla ev təsərrüfatlarının gəlirlərini 30% -dən, əkinçiliyin 24 faizi gəlirindən və 92% həcmində əmək haqqı gəlirindən necə artırdığına dair nümunələr var. Dünya Bankının məlumatlarına görə, infrastruktur fondlarının artımı 1% -ə çatır və ÜDM-in orta hesabla 1% -ni təşkil edir. Eyni zamanda daşqınlar və quraqlıqlar kənd təsərrüfatına qısa müddətli ziyan gətirib, məhsulu məhv edib, uzun müddətli, məhsuldar torpaqları yox edir və fermerləri toxum fondundan yeməyə məcbur edir. Üstəlik, nəticədə su, sığınacaq və ya iş olmaması, yolların və körpülərin məhv olması ola bilər. Altyapı və inkişaf arasındakı əlaqənin aşağı salınması bir fəlakət nəticəsində gəlirin nisbətən az azalması ölkənin əhalisinin daha böyük bir hissəsini yoxsulluğa çevirə bilər.

İnkişaf etməkdə olan ölkələrdə infrastrukturun, yol, elektrik şəbəkəsi, hidroelektrik barajı, körpü və ya inzibati bina olması xərcləri, bir ölkənin və ya fərdi firmanın resurslarının sənaye hissəsindən daha böyük bir hissəsini udurlar. İnkişaf etməkdə olan dövlətlər bu obyektləri itirərkən, onların ödənilməsi daha çətin və bahalı olur. Əlavə olaraq, infrastruktur itkisi onlara daha geniş miqyaslı iqtisadi nəticələr verir, çünki inkişaf etməkdə olan dövlətlər, qayda olaraq, ehtiyat ehtiyacını nəzərə almadan əsas sistemlər yaradırlar. Nəticədə, bir elektrik stansiyası kimi bir obyektin itkisi uzun müddət hiss olunacaq. Təcrübənin və institusional nəzarətin olmaması əsas kapitalı həssasdır. Beləliklə, ekspertlər hesab edirlər ki, zəlzələlər seysmik təhlükəsizliyin müasir standartlarına uyğun olaraq tikildiyi təqdirdə Türkiyədə zəlzələlər belə dağıdıcı nəticələrə səbəb olmayacaqdır.

Risqlərin azaldılması və ötürülməsi:

F vq lad  vəziyyət infrastruktur üçün fəlakətli olduqda, inkişaf prosesləri üçün n  qədər vacibdir? Təcili tədbirlərin qəbul olunmasından sonra uzunmüddətli bərpa iřləri üçün resursları səfərbər etmək lazımdır. S nayenmiř ölkələrdə bərpa üçün etibarlı maliyyə mənbəyi təmin edən sıǟorta sistemi fiziki və təbii fəlakətlər də daxil olmaqla zərər   kmिř ř xsl ri kompensasiya etməyə kömək edir. İnkişaf etməkdə olan ölkələrdə bu xidmətlər məhduddur. Sanayileřmiř ölkələrdə bərpa dəyərinin 50% -i fəlakətdən əvvəl həyata keçirilən sıǟortadan maliyy l řdirilir; bu rəqəmin 2% -dən az olmasındır ki, bu da hökumətin vəsaitlərinin yeganə yardım mənbəyidir.

Risqlərin ötürülməsinin yeni mexanizmləri. F lak t simulyasiyası fəlakət hadisələrinin maliyyə risql rini nəzərə almaq və onları birbařa kapital bazarlarına k   rm y  imkan verən fəlakət istiqrazları kimi tanınan yeni nəsil risk ötürmə alətlərinin planlařdırılması üçün əsas verir. Bu istiqrazlara olan maraǟın müəyyən bir hadisə olduǟu halda, məsələn, z lz l nin müəyyən bir episentr  v  müəyyən bir dövrdə Rixter řkalasında 7,1 baldan çox olduǟu halda ödənilir.  d niř öhdəliklərinin ř rtl ri bu miqyasın miqyasına deyil, fenomenin  l  s n  v  lokallařdırılmasına aiddir, bununla əlaqədar təkrar sıǟorta üçün əlavə təminat tələb olunmur. Beləliklə, bu alətlər inkişaf etməkdə olan ölkələr üçün faydalı bir praktik rol oynaya bilər, baxmayaraq ki, heç biri heç bir təhlükə formasını z r rsizl řdirm k üçün belə istiqrazlardan istifadə etməmiřdir.

Digər bir ehtimal uzun müddətli ř rtidir. Bu halda borc verən borcalanın ř rti hadisənin bař vermədiyi təqdirdə borcunu ödəyir. Bir fəlakət bař verərsə, borcalan dərhal borcdan istifadə edə bilər.

IIASA-nın arařdırmalarında göstərildiyi kimi, hökumətlər bař verdikdən sonra fəlakətlərə reaksiya verm kd dirl r, mövcud proqramlardan pul köçürmələri və ya xarici borcların artırılması. Risqlərin azaldılması və ya maliyyə y k n  sıǟorta t řkilatlarına və ya kapital bazarlarına (müvəqqəti tədbirlərə)  t rm k üçün yalnız qismən tədbirlər görülür. Meksika v  Türkiyə kimi yalnız bir neçə inkişaf etməkdə

olan ölkə təbii fəlakətlərdən yaranan ehtiyacları təmin etmək üçün kiçik vəsait yaratdı.

Dünya Bankı da hələ bərpa sonrakı maliyyələşdirmə strategiyası riayət, lakin bu yanaşma təsirsizlik narahat edir.

3.3 Maliyyə bazarlarının dinamikasına xəbərlərin təsiri

Valyuta, əmtəə və ya fond bazarında ticarət edən hər bir treyder öz işində texniki və fundamental təhlili yönəldir. Texniki analiz yardımı ilə, bazar iştirakçıları tarixi məlumatlara (grafiklərə) istinadən kotirovkaların hərəkətinin mümkün istiqamətlərini proqnozlaşdırmağa çalışırlar. Təcrübə göstərir ki, belə bir yanaşma həyat hüququ vardır, çünki cəmiyyətin inkişafında irəliləyişlərə baxmayaraq, insan psixologiyası praktiki olaraq dəyişməz və oxşar hallarda XIX, XX və XXI əsrlərdəki bir insan ümumiyyətlə düşünür. Treyderlərdən istifadə edən ikinci analoji növ Forex bazarının əsas təhlili. Əsas təhlili anlayışı olduqca genişdir və daxildir: siyasi və iqtisadi amillər, bazarda söz-söhbətlər və gözləntilər, fəvqəladə hallar və fəvqəladə hallar. Bəzi amillər proqnozlaşdırıla bilməz və bəziləri (xüsusilə də iqtisadi cəhətdən) onilliklər ərzində həftənin eyni günlərində müntəzəm olaraq çıxırlar.

Birinci xəbər qrupu - təsadüfi və gözlənilməz xəbər. Onlar olduqca nadir hallarda görünür, lakin onların bazar qiymətlərinə təsirləri çox yüksəkdir. Bu, spekulatörlər və investorların qiymət hərəkəti istiqamətinin hesablanması, eləcə də valyuta məzənnələri və qiymətli kağızların qiymətlərinin dəyişməsi ilə planlaşdırılan relizlərə diqqətlə hazırlaşması ilə bağlıdır. Heç kəs fəvqəladə xəbər gözləmir, buna görə bazarın hər hansı bir analitik reaksiyasını hesablamaq mümkün deyil. Xoşbəxtlikdən (və ya təəssüf ki,) bu xəbərlər çox nadir hallarda olur. Sonuncu ciddi nümunə 2011-ci ilin martında Yaponiya Yaponiyalı valyuta cütlüklərinin kotirovkaları həftədə bir dənə 700-dən 1100-dək, digər istiqamətdə hərəkət etdikləri zəlzələdir. Müharibə fəlsəfəsinə hazırlana bilməyəcəyinə baxmayaraq, bəzi tədbirlər Forex-də treyderlərə öz depozitlərini saxlamağa kömək edə bilər:

- açıq mövqeləri nəzarət altında saxlayın;
- Bütün əməliyyatlara, hətta uzunmüddətli və kiçik həcmdə Stop Loss sifarişini açıqlayın;
- Leverlə aparılmayın, bazarda ekstremal şərait yarandıqda həmişə kifayət qədər sərhədsiz marginə əldə edin.

Xəbərin ikinci qrupu - planlaşdırılmış və gözlənilən xəbərlər. Ən tez-tez onlar nəzərdə tutulub iqtisadi relizlər :. ÜDM, ticarət balans, məşğulluq nisbəti, yenidən maliyyələşdirmə dərəcəsi pərakəndə satış və inflyasiya və bazarda xəbər təsiri digər xüsusiyyətləri xadimləri özləri iqtisadi göstəriciləri qiymətlərinin hərəkəti səbəb deyil ki. Hərəkəti qiymətinin kəskin dəyişməsi səbəb iqtisadiyyatın ümumi şəkil dəyişikliklər təxmin cəhd böyük və kiçik oyunçuların reaksiya fonunda baş verir. Proqnozlar - iqtisadi təqvim açılması bir neçə gün xəbər əksəriyyəti ya hətta bir həftə təxmini rəqəmlər tanınan görülə bilər. proqnoz haqlı zaman, bazar ticarət etmək istəyən bütün artıq nömrələri verir reaksiya vermir. Bu proqnoz əsaslı deyilsə və böyük bir sapma ilə - bazar atəşli olacaq. Təxminən eyni siyasi xəbərlər haqqında da danışmaq olar. Almaniyada son seçkilərdə Merkelin gözlənilir qələbə tərəf, maraqlı investorlar, tək bir parlament yaratmaq üçün olacaq olub tək şey kimi, avronun demək olar ki, heç bir vibrasiya səbəb oldu. Amma çox güman ki, idi Sarkozinin məğlubiyyəti, lakin çox kiçik dərəcədə, EUR / USD cütü aşağı 0.5% bir boşluğu ilə açıldı və daha Bazar ertəsi düşdü Fransa ötən il seçkiləri. xüsusi reaksiya etsək, valyuta bazarında treyderlər adi insanlar baxımından praktiki baxımdan maraqsız və əhəmiyyətsiz görünür ki, xəbər xeyli mənfəət əldə edə bilər.

Bugünkü yazıda xəbərlərin dünya maliyyə bazarlarına təsirini araşdıracağıq. Forbes jurnalının məlumatına görə, dünya maliyyə bazarlarında işləyən insanlar tərəfindən milyardlarla dollarlıq məbləğ. Qısaca maliyyə bazarının əsas seqmentlərini nəzərdən keçirək.

Qiymətli metal bazarları.

Bu bazarda mal qiymətli və nadir torpaq metallardır (gümüş, qızıl, platin, paladyum və s.). Bildiyiniz kimi, demək olar ki, bütün valyutalar gümüşdən (gümüş

dollar) başlayan və qızıl təhlükəsizliyi ilə bitən bir və ya digər qiymətli metal ilə təminat mərhələsindən keçiblər. Ənənəvi olaraq, ölkənin qızıl ehtiyatı yalnız qızıl deyil, platin və paladyumdan ibarət olan ölkənin iqtisadiyyatının gücünü və zəifliyini əks etdirir.

Bu bazarda, təxmin etdiyiniz kimi, mallar satılır və siz həmçinin neft, qaz və kənd təsərrüfatı bazarını (misir, buğda, qəhvə) də daxil edə bilərsiniz.

Fond bazarları (Səhmlər).

Bu bazarda mallar şirkətlərin payıdır. Ötən əsrin əvvəlində fond bazarlarının formalaşması - şirkətlərin səhm bazarları başladı.

Bu, səhmlər, müxtəlif şirkətlərin istiqrazlarının ticarətini aparır və hər kəs Google, Apple, Microsoft, Coca-Cola, Rus şirkətləri: Qazprom, Sberbank, Lukoil, Rosneft, VTB və s. kimi böyük nəhənglərin payı ola bilər.

Bunu etmək üçün yalnız birjaya pul çəkən bir broker şirkəti ilə hesab açmalısınız. Rusiyada bu şirkətlər: Finam, BCS, Brokerage House "Otkrytie", Keith "Maliyye" Broker.

Beynəlxalq valyuta bazarı FOREX (valyuta).

Bu bazarda mal fərqli ölkələrin valyutalarıdır. Bu, maliyyə bazarlarının bütün segmentlərinin ən böyüyüdür və inkişaf edən bir bazardır. Forex, 1970-ci ildən sonra, ABŞ dollarları qızilla bağlamaqdan imtina etdiyinə və pul istədikləri qədər pul tədarük edə biləcəyinə inanırdı.

Dövlət xəzinədarlığı bazarları (sabit gəlirlər) bazarı.

Bu bazarda mal Xəzinədarlıq bir qayda olaraq ölkənin müvafiq dövlət qurumları tərəfindən verilən qanun, ictimai xəzinələri və maliyyə nazirlikləri var. investorlar üçün bu bazarın cəlbediciliyi bu qiymətli kağızlar ölkədə (s torpaq, mineral resursları, sərvət, valyuta ehtiyatları, dövlət mülkiyyəti) və bu qiymətli kağızlar investisiya yatıraraq itirmə ehtimalının əmlakı ilə təmin olunur ki, yalnız maliyyə və iqtisadi vəziyyəti asılıdır .

ABŞ Xəzinədarlıq istiqrazları hazırda ən etibarlı vasitədir çünki Amerika **AAA** suveren kredit reytingi ən etibarlı biri var.

Bazarda vəziyyətin təhlilinin iki əsas yolu var - fundamental və texniki. Birincisi, siyasi, iqtisadi və maliyyə-kredit siyasəti baxımından vəziyyəti qiymətləndirməklə məşğuldur. İkincisi, riyazi prinsiplərə əsaslanan qrafik tədqiqat və təhlil üsullarına əsaslanır.

Xəbərlər əsas bir təhlilidir.

Bazarda təsir göstərən faktorların qruplarını təhlil edək:

1. İqtisadi - ölkənin makroiqtisadi statistikasının dərc edilməsi;
2. Siyasi, nümunə kimi - dövlət başçısının seçilməsi. 2008-ci ildə, ABŞ-da keçirilən seçkilərdən əvvəl, ölkənin milli valyutası təzyiq altında qaldı və qeyri-müəyyənlik nəticəsində azaldı, seçkilərdən sonra dollar artmağa başladı.
3. Söhbətlər və gözləmələr - bir nümunə Apple şirkətinin yeni iPhone-un buraxılmasından bəhs etdiyi son vəziyyətdir. Şirkətin səhmləri 2 həftədən azdır 580-650 dollardan (12% -dən çox artım) artmışdır. Bazarda belə bir söz var: "Söz-söhbətə al, əslində sat." Bu söz bir dəfə daha ifa etdi.

4. Force Majeure - 11 sentyabr 2001-ci il xatırlayırsınızmı? Orada fəlakət var. Dollar sonra təxminən 700 bal ilə çökdü. Digər bir nümunə 2011-ci ilin mart ayı, Fukusima (Yaponiya) qəzasıdır.

Buna əsasən, xəbərlərin maliyyə bazarlarında alətlərin (valyutalar, səhmlər, əmtəələr) hərəkəti dinamikasına ciddi təsiri var.

2014-cü ilin I rübündə Birləşmiş Ştatların ÜDM-i (ümumi daxili məhsul) üzrə dünənki məlumatları göz ardı edə bilmərəm, məlumatlar -2,9% proqnozundan daha pis çıxdı (proqnoz -1,8% idi), əvvəlki rüb də mənfi idi. Bununla nəticələnə bilər ki, Amerika iqtisadiyyatı tənəzzüldədir (2 ardıcıl mənfi GSMH ədədi). və bu, ABŞ-ın əsas göstəriciləri (Dow Jones, Nasdaq, S&P500) yüksələn tendensiyaya davam edə bilməyəcək və gələcəkdə ciddi satışlara gətirib çıxara biləcək bir trend dəyişiklik ehtimalı yüksəkdir.

Həmçinin yuxarıda göstərilənlərin hamısına görə, VIX dəyişkənlik indeksi 7 illik aşağı səviyyədədir, İqor Romanenko deyərək açıq bir seminarda bildirib.

Bu xəbərdə pul qazanmağın bir nümunəsi:

Xəbərlə ticarət etmək üçün çox böyük miqdarda informasiya ilə işləməlisiniz. Hər kəs bazarda tez və düzgün girə bilməz. Xəbərlərdə ticarətdə ixtisaslaşan müxtəlif şirkətlər var. Albatros Global Trades, bunlardan birincisi, Xüsusi İnvestor Akademiyasının ortağıdır, Birinci Beynəlxalq Şəxsi İnvestor Forumunda və Birinci Beynəlxalq Şəxsi İnvestor Konfransında danışdı.

Sonda? Xəbərdə ticarət etmək üçün bir neçə variant var:

1. Ticarət edin
2. Müxtəlif şirkətlər vasitəsilə
3. Avtomatik ticarət proqramlarının köməyi ilə (avtomatik olaraq bülleten çıxarıldıqdan sonra bazara daxil olur)

3.4 Maliyyə bazarları dinamikasının tərrəddülüyündən qorunma imkanları

Rəhbərlik mövcud olan digər açıq mövqelərin sığortalanmasına yönəldilmiş vəzifələrin açılmasıdır. Hedcinq müstəqil birləşmə və ya başqa bir strategiyanın bir hissəsi ola bilər.

Bir heder, bir vaxtda bir bazarda mövqeyini və başqa bir mövqedən fərqli, lakin iqtisadi cəhətdən əlaqəli bir bazarın açılması ilə riski ortadan qaldıran bir şəxs və ya şirkətdir.

Zərər ehtimalını minimuma endirmənin bir yolu hedcinqdir.

Ümumiyyətlə hedcinq, bazarın risklərinin şirkətlərin fəaliyyətinin yekun nəticələrinə təsirini azaltmaq məqsədi daşıyır ki, sabit dövrəli alətlər (fyuçers, futures və variantlar və s.) ilə əməliyyatlar bir sıra.

Həyata keçirilmiş aktivlər mövcud və ya planlaşdırılan bir mal və ya maliyyə aktivi ola bilər. Bankın valyuta riskinə qarşı sığortası halında, bu aktiv valyuta olacaqdır.

Unudulmamalıdır ki, hedcinq yalnız zərərlərdən qoruyur, həm də bankın konyunkturun əlverişli inkişafından istifadə etmək qabiliyyətini azaldır. Buna baxmayaraq, əksər şirkətlər üçün yaxşı strukturlaşdırılmış hedcinq sxemi ucuz qiymətlərlə əlavə fayda gətirə bilər və bəzi hallarda uzunmüddətli mənfəət əldə edə bilər.

Birja vasitəsi ilə risk sığortası, xüsusi ticarət mərtəbələrində əməliyyat görəndə fyuçers və opsiyalar satılır. Onların mövcudluğunun əsası gələcək qeyri-müəyyənlikdir. Yüksək bazar likvidliyi, etibarlılıq, mövcudluq və nisbətən aşağı əməliyyat xərcləri bu alətləri xüsusilə cəlbedici edir.

Hedcinq əməliyyatları, hedcinq edilmiş maddənin qiymətində və ya digər göstəricisində mənfəət bir dəyişiklik nəticəsində yaranan mümkün zərərləri əvəzləşdirmək məqsədilə hazırlanmış fyuçers əməliyyatlarının maliyyə alətləri ilə əməliyyatlardır. Hedcinq obyektini aktivlər və (və ya) öhdəliklər, yuxarıda göstərilən aktivlər və ya öhdəliklər və ya gözlənilən əməliyyatlarla əlaqəli pul vəsaitlərinin hərəkəti ola bilər.

Hedcinq "qılıncoynatma" deməkdir. Başqa sözlə, bu, maliyyə risklərini "əhatə edən" bir prosesdir.

Bu müddətin "kəndli" mənşəyi, müasir tarixdə, ilk geniş miqyaslı hedcinq istifadəçiləri Amerika fermerləri idi, çünki əkin mövsümünün başlanğıcında hasilatdan sonra taxıl qiymətlərindəki fərqlərdən istifadə ediblər.

Sığorta "hedcinq" sözünün ən yaxın semantik ekvivalentidir. Bu, alıcıya mənfəət hallardan qorunma vasitəsi kimi xidmət edir. Bu növ sığorta qiymətini müəyyən etmək üçün, sığorta şirkəti bu sahədə gələcək davranış və gələcək üçün nəzərdə tutulan proqnozları təhlil edir. Bu problemin yaranma ehtimalının az olması, sığorta siyasətinin qiymətinin aşağı olmasıdır. Bununla yanaşı, müəyyən bir məhsul və tələbin tədarükü və satıcının nüfuzu arasında əlaqələrdən asılı olaraq dəyişir. Yəni, qiymət həm məhsulun mahiyyətinə, həm də bazar amillərinə aid amillərlə müəyyən edilir.

Seçimlər və digər törəmələr bazar qiymətlərində dəyişikliklərin istehsalçı və istehlakçıların fəaliyyətinə təsirini məhdudlaşdırmaq üçün unikal imkanları təmin edir. Digər həyat vəziyyətlərində olduğu kimi, hedcinq xərcləri xidmət dəyərinə uyğun gəlir. Həmçinin, heç kim 120 yaşınadək bir insana ucuz həyat sığortası satmadığı üçün, bazarda vəziyyət kritik olduğunda ucuz bir hedcinq satmayacaq. Ancaq 20 yaşınadək olan insanlar nisbətən yüksək qiymət və ehtiyacın olmadığı üçün həyat sığortası siyasəti almırlar, buna görə istifadəçilər sükunət bazarında vəziyyəti daha çox itki kimi qiymətləndirirlər.

Hedcinq ucuz deyil, amma işin sabitliyini təmin edir, yalnız acı təcrübədən öyrənmiş şirkətlərdən istifadə edirlər.

Riskin təhlükəli olmasına hazır deyildir ki, hedcinq spekulyatordan fərqlənir. Hederin prioritetləri riskləri azaltmaqdır. Bununla belə, hedcinq məcburi deyildir: bəzi şirkətlər riskləri təhvil etmir, lakin hətta bazarlarda spekulyasiya edirlər. Digərləri hər hansı bir bazar riskini təhlükə olaraq görürlər və onu mexaniki olaraq təhvil verirlər. Həm də gözlənilməz mənfəət və itkiləri heç vaxt qoruyan və müalicə etməyənlər də "ilahi iradəni təzahür etdirirlər".

Bir hedcinqə qərar verərkən, onun məqsədləri müəyyənləşdirilir. Məsələn, büdcə göstəricilərinin qorunması (neft qiymətləri, borclar üzrə faiz ödənişləri, valyuta itilikləri və s.), "Fəlakətli ssenarilərin" sığortası və ya sərmayədarlar üçün əsas risklərdən əlaqəli olanlardan ayrılması.

Hedef seçildikdən sonra, onlar əsas hedcinq alətlərini nəzərdən keçirirlər. Tipik olaraq, bu, forvard və ya variantların və ya onların birləşməsinin istifadəsidir.

Uzun və qısa hedcinqlər var. Uzun bir hedcinq qiymət artımından və düşmədən qısa bir hedcinqdən qoruyur. Uzun bir hedcinq, bir qiymət artımı halında itkilərdən açıq mövqeləri qoruyaraq, bir sığorta kimi bir seçimin satın alınmasıdır. Strategiya səhmlərin bazar qiymətinin artmasına qarşı sığorta üçün səhmlərin qısa satışını həyata keçirən investorlar tərəfindən istifadə olunur.

Uzun bir hedcinq nümunəsi: 100 hissəni sataraq, qısa bir mövqe götürək. Səhmdar qiymətləri artdıqda biz itkin düşmə riski altındadır, buna görə də biz zəng

seçdik. Fond qiymətlərinin artması halında, "çağırış" seçimi də bizi itkilərdən qoruyacaq.

Qısamüddətli hedcinq qiymətlərin düşməsi halında itkilərdən açıq mövqələrini qoruyan bir sığorta növü kimi alınmasıdır. Strategiya investorlar tərəfindən səhmlərin bazar dəyərinin düşməsinə qarşı uzun mövqələrin sığortalanması üçün istifadə olunur.

Kiçik bir hedcinq nümunəsi: 100 payımız var deyək. Onlarla əlaqədar xoşagəlməz xəbərlərdən xəbər alaraq, onların bazar dəyərini azaltma imkanını təhlil edirik. Özümüzü qoruya bilmək üçün, ya bir satış variantını satın ala bilərik, ya da bir zəng seçimini sata bilərik. Həm bu mövqələr hər ikisinin səhmlərindən qorunur. Qərar variantları məhdudlaşdırılmamış sığorta yaradır və zəng yalnız qiymətin qiymətinin sayını hedcinq edir, bu, seçimin satışı üçün alınan mükafata bərabərdir.

Uzun hedcinqlər qiymət artımları halında öz qısamüddətli mövqələrini əhatə edərək investorları qoruyur; ilkin və hedcinqli mövqələr bir-birini əvəz edir, belə ki, gözlənilməz qiymət dəyişiklikləri hər iki mövqeydə də ardıcıl şəkildə baş verir. Qısa hedcinqlər uzun olanlara qarşıdır; investorları qiymətlərin düşməsindən qoruyurlar

Hedcinq, mümkün qazancları artırmaq və ya zərərlərin risklərini minimuma endirmək üçün xidmət verəcək şəkildə dəyişə bilər. Reverse hedcinq - səhmdəki mövqələri əhatə etmək üçün tələb olunandan daha çox variantın açıldığı uzun və ya qısa hedcinqin uzadılmasıdır. Bu, əsas səhmlərin bazar dəyərinin əlverişsiz hərəkəti halında opsiyalı mövqələrə potensial mənfəəti artırır.

Reverse hedcinq hedcinqi, pərdə mövqe daha çox qorunması yaradır. 100 səhmlərin qısa mövqe açmaq əgər Məsələn, sonra biz yalnız bir seçimi bu mövqeyi hedcinq "zəng" lazımdır. Amma əks hedcinq biz qorunması və mövqeyi, və yeni bir gəlir imkanı ilə təmin edəcək bir çox seçim "Call" ala bilərsiniz.

Əsas hedcinq alətləri, hər biri hedcinq məqsədlərindən asılı olaraq istifadə olunan fyuçers, irəli, seçim və swaplardır.

Gələcəklər (futures) gələcəkdə müəyyən bir vaxtda müəyyən bir aktivin standart məbləğinin alınması və ya satışına dair şərtləri bu gün müəyyən edilmiş bir qiymətlə müəyyənləşdirməkdir.

Forward (forvard müqavilələri) - müqavilə (törəmə), bir tərəf (satıcı) digər tərəfə (alıcı) mal (əsas aktiv) transfer üçün xüsusi müqavilə dövrü götürür altında və ya alternativ pul öhdəliyi icra və alıcı qəbul və bu əsas ödəmək üçün borcludur tərəflər qaydada və müddətdə və ya dövrdə öhdəliklərin yerinə yetirilməsi zamanı əsas aktivin göstərici dəyəri asılıdır məbləğində əks-öhdəlikləri görünür altında aktiv və (və ya) müqavilə ilə yaradılmışdır.

Seçimlər müəyyən müddətdə müəyyən bir qiymətdə müəyyən aktivini almaq və ya satmaq öhdəliyinə haqqı verməyən müqavilələrdir. Risklərin hedcinq riskləri üzrə variantların tətbiqi barədə məlumatlar ikinci fəsildə müzakirə olunur.

Forex-də SWAP (Swap, Rolovert, Overnight) əməliyyatı - fərqli dəyər tarixləri olan iki ziddiyyətli əməliyyatın eyni vaxtda bağlanmasıdır, biri onsuz da açılmış mövqeyini bağlayır, digəri dərhal açır. Swapın məzənnəsi və svopun dəyəri əməliyyatın bağlanması zamanı müəyyən edilir. Əməliyyatın məqsədi açıq mövqeyi uzatmaqdır.

Həyata keçirilməkdə olan alət sinfi seçimi müəyyən bir alətin seçilməsi, xüsusi bir sıra və ya məsələ ilə bağlıdır. Müdirin hedcinq aləti üzrə tətbiq etdiyi mürəkkəblilik, rahatlıq və qiymətlilik tələblərinə görə müəyyən edilir.

Maliyyə bazarlarında əməliyyatların hedcinqinin əsas üsulları: Fyuçers müqavilələri ilə hedcinq:

Forward və Futures hedcinq üçün istifadə olunan ən sadə növ əməliyyatlardır. Hedging fraqmentləri, müqavilənin "dövrü" ilə yerinə yetirilməsinə uyğun olaraq, bugünkü aktivin qiymətini, valyuta məzənnəsini və faiz dərəcəsini təyin etməyə imkan verir.

Açılış mövqə Fond Birjasının tələblərinə uyğun olaraq pul və ya qiymətli kağızlar şəklində ilkin margin (ilkin margin) daxil olmuşdur. Gələcəkdə, fyuçers mövqeyi hər iş günü yenidən qiymətləndirildikdə və cari qiymət və gələcək mövqeyi

nominal dəyəri arasındakı fərq gətirdi fərqlə məbləğində (bir müsbət və ya mənfi işarəsi ilə) əlavə edilir. margin hesablanmış məbləği orijinal azdırsa, hesab sahibinin iş günü fərq sonu həll edilə bilməz əgər, Clearing House məcburi mövqe bağlanması edəcək ki, xəbərdarlıq (deyilən margin zəng) göndərilir. Vəzifə də "qarşı" əməliyyat (off-set müqavilə) tərəfindən hər an sahibi tərəfindən ləğv edilə bilər. Belə ki, əsas alət (əsas aktivin) çatdırılması baş vermir, və diferensial gəlir əvəzinə ödənilir.

Farklı gəlir, gələcək müqavilələrlə müəyyən edilmiş qiymətə çatdırılmaqla alınacaq gəlirin əldə edilməsi və eyni zamanda, mövcud spot qiymətləri ilə qarşılıqlı əməliyyatlarla mövqeyini eyni vaxtda bağlamaq olar.

Bəzi futures müqavilələri (əsasən qiymətli kağızlar üçün) sonuncu iş gününə qədər mövqe bağlanmamış vəziyyətdə əsas aktivin tədarükünü təmin edir. Bununla belə, müştəri çatdırılma barədə xəbərdarlıq aldıqdan sonra belə bir fürsətdən imtina edə bilər, nəticədə fyuçers hesablaşmanın maliyyə alətlərinin statusu verir.

Beləliklə, tərəflər malların əldə edilməsi məqsədi ilə deyil, əsasən mal qiymətlərində dəyişikliklərlə əlaqədar risklərin yenidən paylanması üçün müqavilə bağlayırlar. Fyuçers müqaviləsi istehsalçıları, malların distribyutorları və digər şəxslərdən (hedcinqlərdən) qəbul etmək istəyənlərə (spekülatörlərə) risk verməyə imkan verir.

Futures alqı-satqısı üçün hedcinq var.

Hedcinq alışı (hedcinq alıcı, uzun müddətli hedcinq) gələcəkdə mümkün qiymət artımına qarşı sığortaçı ilə təmin edən gələcəklərin alınması ilə bağlıdır.

Satışla (satıcı hedcinqi, qısa hedcinq) hedcinq edildikdə, real məhsul bazarında satmaq planlaşdırılır və gələcəkdə mümkün qiymət azalması ilə bağlı sığorta məqsədləri üçün təcili alət satılır.

Tam hedcinq əməliyyatın tam məbləği üçün gələcək bazarda risklərin sığortasını əhatə edir. Fyuçerslərin bu cür hedcinqi qiymət riskləri ilə bağlı mümkün zərərləri tamamilə istisna edir. Qismən hedcinq faktiki əməliyyatın yalnız bir hissəsini təmin edir.

Yalnız həyata əməliyyatları planlaşdırılır əgər əsas aktivin mövcud mövqeləri hedcinq və aktivin gələcək dəyəri hedcinq: gələcək edilə bilər hedcinq iki növ köməyi ilə. Siz xarici valyuta, qiymətli kağızlar, birja indeksi fyuçers və faiz dərəcələrinin alınması fyuçerslərinin, fyuçers bu cür sadalamaq olar. fyuçerslərinin alıcı müəyyən dərəcəsi almaq üçün müqavilə qiyməti faiz dərəcələri (faiz dərəcəsi fyuçers) üzrə fyuçerslərinin halda (məzənnə) və ya, almaq öz üzərinə götürür. Satıcı, müvafiq olaraq, şərti olaraq satmaq və borc vermək məcburiyyətindədir.

Futures müqavilələrinin hedcinq məqsədləri üçün istifadə edilməsinin əsas üstünlükləri aşağıdakılardır:

İnvestisiyanın olmaması. Çıxarılan vəsaitin miqdarı (yəni marjinlər) minimaldır.

Qiymətli həssaslığın əsas aktiv ilə yüksək nisbətdə - və tez-tez təkcə əsas deyil. Həqiqətən, qiymətli kağızlar üçün gələcəklər bazardakı bir neçə alətin tədarükünü təklif edir. Əlavə olaraq, "qarşılıqlı hedcinq" prinsipi, yəni bir aktiv digər aktiv üçün sabit müddətli müqavilə ilə hedcinq etmək geniş yayılmışdır. Məsələn, Bundesbankın on illik istiqrazları eurodollar və ya dəyişdirmə qeydləri üçün gələcəkdə uğurla sığortalınır.

Standartlaşdırma. Standartlaşdırma sayəsində, bir qayda olaraq, yalnız dörd mümkün çatdırılma ayı (mart, iyun, sentyabr, dekabr), böyük birjada demək olar ki, məhdud likvidlik əldə edilir.

Dezavantajları qəbul edilə bilər:

Cari portfelin hedcinqindən yaranan əsas risk. Məsələn, 6 aylıq Xəzinə hesabında bir mövqe 6 aylıq Xəzinə qanununda fyuçersləri hedcinq etmək məqsədəuyğundur. Lakin, üç aydan sonra, əslində, üç aylıq bir qanun layihəsi hələ altı aylıq bir sənədin çatdırılmasına dair fyuçerslər tərəfindən hedcinq edildiyi bir vəziyyət olacaq. Belə bir hedcinq artıq optimaldır: qiymət həssaslığının boşluğu vaxtla artır.

Standartlaşdırma. Qəribədir ki, gələcəyin bu mülkiyyəti bir azalıb. Bütün bunlardan ötəri standartlaşdırma elastikliyi istisna etmir və gələcəkdə hedcinq ideal

deyil, yəni əsas aktivin təcili və həcmi tam olaraq təmin edir. Lakin, bu çatışmazlıqlar irəli hedcinq müqavilələri ifşa edir.

Fövqəladə müqavilələrin hedcinqi:

Faydalanan müqavilələrin hedcinqi öz xüsusiyyətlərinə malikdir. Forvet və gələcək növləri onların əsas xüsusiyyətləri ilə eynidir.

Lakin, flyuçers müqavilələrinin bağlanması fərdi xarakter daşıyır, bütün əsas şərtlər (əsas aktiv, əməliyyat həcmi, dövr, qiymət) tərəflərin razılığı ilə müəyyən edilir. Başqa sözlə, bir iqtisadi qurum hər hansı bir aktiv, hər hansı bir məbləğ və hər hansı bir müddət üzrə qarşı tərəfi ilə irəli bir nəticə əldə edə bilər.

Müvafiq olaraq, irəli müqavilələrin hedcinqi zamanı tərəflərin razılığı olmadan şəxslərin dəyişdirilməsinə yol verilmir, belə ki, digər tərəfin razılığı tələb olunmadığı halda, fond birləşməsinə bənzər bir müqavilə etmək mümkün deyil. Fövqəladə müqavilə bir dəyişiklik marjının köçürülməsi ilə hesablaşmalar təmin etmir və kliring təşkilatının iştirakını tələb etmir.

Swap ilə hedcinq:

Həddindən artıq əksər hedcinq alətləri, ilk növbədə, irəli müqavilələr və əmtəə svoplarıdır. Bu növ əməliyyatları birbaşa tərəfdaşlar arasında və ya bir dilerin vasitəçiliyi ilə bağlanır (məsələn, svoplar üçün diler).

XX əsrin 70-ci illərin ortalarından bəri. ABŞ maliyyə bazarlarında swap əməliyyatları (SWAP) yayıldı.

Müqavilə müqaviləsi müqavilədə müəyyən edilmiş pul məbləği əsasında hesablanmış müxtəlif faiz dərəcələri, qiymətli kağızlar və qiymətlər əsasında nağd ödənişlərin aparılması məqsədi ilə tərəflər arasında razılaşma kimi müəyyən edilir.

Ümumiyyətlə, swap hedcinqi iki tərəf arasında bağlanmış ilkin və ya gələcək müqavilələrin portfeli kimi baxıla bilər.

Swap, arbitraj əməliyyatlarını yerinə yetirmək üçün istifadə olunur, lakin bu əsas istiqamət deyil. Çox tez-tez müxtəlif risklərə qarşı sığorta üçün istifadə olunur. Bu qiymətli kağızlar bazarı (fond svop) bir faiz dərəcələrinin dəyişməsi (faiz dərəcəsi svopları, valyuta svopları) və məzənnə əlverişsiz hərəkətlər (valyuta svop) və əmtəə

qiymətlərinin dəyişməsi (mal mübadiləsi), və riskli strategiya ola bilər. Svopları özləri üçün ən mənfəətli təsiri ödənilməsi, maliyyə bazarının iştirakçılarının müxtəlif kateqoriyalar riskləri mübadiləsi üçün imkan verir. Xüsusilə, banklar aktiv və öhdəliklər üzrə faiz axını optimallaşdırmaq üçün svopları istifadə edir, kredit və istiqraz portfəllərində daha çox rahatlıq təmin edir. Bir qayda olaraq, svoplar yalnız bir təqvim ili ərzində etibarlılıq şərtləri üçün kifayət qədər sıx və müxtəlifdir.

Hal-hazırda svoplar adətən bir şirkətlə müqavilə bağlayan maliyyə vasitəçiləri tərəfindən təşkil edilir və bundan sonra başqa bir şirkətdən ofset dəyişdirmək üçün axtarış edirlər. Swapların əksəriyyətli bazarda bağlanması, buna görə də maliyyə vasitəçiləri iştirakçı şirkətlər üçün onların icrasının təminatını təmin edirlər.

Vasitəçi, oxşar maraqlarla qarşı tərəfi tapmaq çətin olduğu hallarda adətən iştirak edir. Belə bir əməliyyat, alüminium istehsalçıya qiymət artımının nəticələrinə qarşı dəyişdirməyi və istehlakçı qiymət artımı ilə əlaqədar mənfəət nəticələrinə qarşısını almaq üçün hedcinq etməyə imkan verir. Adətən, swap hedcinq iki ayrı müqavilələrin bağlanmasını nəzərdə tutur.

Birinci müqaviləyə əsasən, bank bütün müqavilə müddətində müəyyən miqdarda alüminiumdan satıcısına müəyyən məbləğləri köçürməyi öhdəsinə götürür, satıcı banka dəyişkən dərəcəyə əsasən məbləğləri (məsələn, əmtəə indeksindən istifadə etməklə) köçürməlidir. Nəticədə, istehsalçı müqavilə müddətində alüminiumu sabit qiymətə satır və qiymətin azaldılması ilə bağlı mənfəət nəticələrinə mane olur və bank istehlakçı ilə ikinci bir müqavilə bağlayaraq qiymət dəyişikliklərindən öz maraqlarını qoruyur. Alüminium qiymətinin artması halında, artan və sabit qiymətlər arasındakı fərq, malların sabit bir qiymətlə satışı üçün təminat təmin edilməsi üçün banka köçürülür.

İkinci müqaviləyə əsasən, alıcı banka quraşdırılmış çox alüminium üçün müəyyən ödənişləri ödəməyi öhdəsinə götürür, bank dəyişən dərəcə əsasında ödənişləri istehlakçıya köçürməlidir. Tərəflər arasındakı münasibətlərin bu cür hüquqi qeydiyyatı banka dəyişkən dərəcə əsasında ödənişlərin ödənilməsi ilə bağlı mövqeyini "yaxınlaşdırmağa" imkan verir. Alıcı öz növbəsində alüminium üçün artan

qiymətlərin təsirindən qoruyur. Qiymətin azaldılması halında, istehlakçının ala biləcəyi fayda xidmətlərin göstərilməsi üçün banka köçürülür.

Çox vaxt svop müqavilələri malların faktiki çatdırılması olmadığı barədə bir bənd nəzərdə tutur, tərəflər bir-birinə dəyişkən dərəcəyə əsasən sabit qiymət və qiymət arasındakı fərqləri sıraladılar.

Bununla belə, bir istehsalçı və ya istehlakçı alüminium satmaq və ya satmaq üçün lazım olsa, malların pul bazarında əməliyyatlar aparır.

Nağd pul bazarında qiymət dəyişikliyi ilə əlaqədar yarana biləcək qeyri-adekvat nəticələr dəyişdirmə müqaviləsi üzrə ödənişlər ilə azaldılır. Beləliklə, bir alqı-satqı bir alqı-satqı nağd əmtəə bazarında daha aşağı bir qiymətlə bir swap müqaviləsi ilə təyin olunan satışdan banka sabit qiymət və dəyişən bir dərəcə əsaslanan qiymət arasındakı fərqləri alır. Qiymətin artması halında istehsalçı banka fərqi ödəyir. Əksinə, əgər bir alıcı alüminyumdan bir pul məhsulu üçün bazarda daha yüksək qiymətə alsın, o, müqaviləyə əsasən bankdan fərqlənir. Nağd pul bazarında qiymət azalırsa, istehlakçı banka fərqi ödəyir.

Yuxarıda göstərilən nümunədən, svop hedcinqinin hər iki tərəfin risklərinə qarşı sığortalanması nəzərdə tutulur. Lakin spekülatörlər tərəfindən dəyişdirmə sazişləri bağlanmaq mümkündür. Bazarda onların iştirakı bazar həcmində artmasına və likvidliyin əhəmiyyətli dərəcədə artmasına kömək edə bilər.

Valyuta risklərinin hedcinqi:

Valyuta hedging (hedcinq valyuta riskləri) qiymətlərin dəyişməsinin qarşısını almaq üçün valyuta alışı və ya satışı ilə bağlı fyuçers əməliyyatlarının nəticəsidir.

Valyuta riskinin hedcinqi valyuta müqavilələrinin eyni dövr müddətində satılması (satın alınması) ilə eyni vaxtda valyuta müqavilələrinin alınması (satılması) və valyutanın faktiki çatdırılmasının başlanğıcı ilə tərs əməliyyatlar aparmaqdan ibarətdir. Valyuta hedging adətən valyuta bazarında əməliyyatlar aparmaqla (banklararası forex bazarında və ya valyuta bazarında) bu fondların indiki dəyərini müəyyənləşdirməkdən ibarət valyuta məzənnəsinin əlverişsiz hərəkətindən pulların qorunması kimi başa düşülür.

Qiymətli kağızların (səhmlərin) hedcinqi:

Valyuta risklərinin və ya hedcinq istiqrazlarının hedcinqi halında olduğu kimi, qiymətli kağızların (səhmlərin) hedcinqi zamanı əsas prinsip qalır - bazarlardan birində qiymət itirilməsi digər bazarda əldə olunan gəlirlə kompensasiya edilir.

Gələcək və spot (cari payı qiyməti) qiymətləri arasındakı fərq hələ də nəzərə alınmalıdır. Bu fərq əsasdır. Səhmdəki indiki fyuçers qiyməti payın cari spot qiymətindən çox və ya az ola bilər, belə ki, ümumi hedcinq nəticəsi 2 əsasın fərqiindən asılıdır və aşağıdakı formula ilə hesablanı bilər:

$Result = S_0 + (Basis_0 - Basis_1)$, burada:

S_0 - hedcinq əməliyyatının başlanğıcında spot qiymət (səhm qiyməti);

$Basis_0$ - əməliyyatlar başında futures və spot qiymətləri arasındakı fərq;

$Basis_1$ - əməliyyatın sonunda futures və spot qiymətləri arasındakı fərq.

Bond portfelinin hedcinqi:

Bir investor öz vəsaitlərini istiqrazlarda saxlayır və gələcəkdə qiymətlərində mümkün bir azalma olan zərərləri istəyir. Bu vəziyyətdə o, istiqrazlar üzərində istiqrazlar satmağı bacarır. Bu əməliyyatın birbaşa satış Dəyişikliklər və bazar hərəkətləri üçün minimum zərərlər (şüşə içində daimi yayılması)

Kiçik mübadilə komissiyası, depozit haqqı yoxdur

Rubl istiqrazlarının hər hansı bir portfelini hedcinq etmək imkanı

Dəyişikliklər və bazar hərəkətləri üçün minimum zərərlər (şüşə içində daimi yayılması)

Kiçik mübadilə komissiyası, depozit haqqı yoxdur

Bursa portfelinin hedcinqi üçün bir sıra üsullar var.ından əvvəl bir sıra üstünlüklər mövcuddur:

Temel aktivin gələcəyini hedcinq edərkən, bu məsələ üzrə faiz dərəcələrinin (və istiqrazın qiymətinə müvafiq düşməsinin) artımından zərərin 100% -ni kompensasiya edə bilərsiniz.

Bir başqa məsələ ilə bağlı istiqrazlar istiqrazlarının hedcinqi zamanı vergi kəşisməsində paralel bir dəyişməyə qarşı sığortalana bilərsiniz.

Bir istiqrazın istiqraz portfelini hedcinq edərkən, portfel ümumi bazar amillərinin mənfi təsirlərindən sığortalana bilər.

Hedge seçimi strategiyaları:

Konsepsiya və variantların növləri:

Seçim (Latın optio-seçimindən, arzusundan, təqdirindən) - haqqı alınan seçim hüququ. Tez-tez sözü aşağıdakı dəyərlərdə istifadə olunur:

Seçim (Latın optio-seçimindən, arzusundan, təqdirindən) - haqqı alınan seçim hüququ. Tez-tez sözü aşağıdakı dəyərlərdə istifadə olunur:

- a) Müqavilə tərəfinin müqavilədə nəzərdə tutulmuş hallar olduqda, qəbul etdiyi öhdəliyin yerinə yetirilməsinin metodu, forması, məbləği, hətta öhdəliyini yerinə yetirməkdən imtina etmək hüququ;
- b) alqı-satqı alqı-satqısı müqaviləsini bağlayan tərəflərdən biri, müqavilənin alternativ (variant) şərtlərini, xüsusən də hər hansı bir dövr üçün müəyyən edilmiş qiymətə qiymətli kağızları öncədən müəyyən edilmiş məbləğdə almaq və ya satmaq hüququ;
- c) əvvəlcədən razılaşdırılmış şərtlərlə yeni emitent qiymətli kağızları almaq hüququ;
- d) qiymətli kağızlar verərkən əlavə kvota hüququ;
- e) gələcək müqavilənin vaxtında imzalanması haqqında ilkin razılaşma.

Variantları investisiya dünyasında bir şəxs iki şəxs arasında bağlanmış müqavilədir ki, bir şəxs müəyyən bir müddət ərzində müəyyən bir qiymətə müəyyən bir aktivə almaq hüququna malikdir və müəyyən bir müddət ərzində müəyyən bir qiymətə müəyyən aktivə satma hüququnu verir. Seçimi alan və qərar qəbul edən şəxsə bu haqqı ödəməli olan seçici alıcı deyilir. Seçimi satan və alıcının qərarına cavab verən şəxsə seçim satıcı adı verilir.

Variantları olan müxtəlif müqavilələr var. Ən çox yayılmış maliyyə alətləri arasında bir çox çeşid tapıla bilər. Ancaq ənənəvi olaraq müəyyən alətlərlə bağlı yalnız "variantlar" termini istifadə olunur. Digər alətlər, buna bənzər bir təbiət olsa da fərqli olaraq adlandırılır.

Seçimlə təmsil olunan variant bəzi ümumi məhdudiyyətlərə malikdir. Belə bir hüquq qeyri-müəyyən müddətə təqdim edilə bilməz, yalnız bir neçə ay mövcuddur. Seçimin sona çatma müddəti başa çatdıqda, amortizasiya edilir. Buna görə, bir qayda olaraq, dövrün sonuna yaxınlaşanda seçimin dəyəri tədricən azalır. Bundan əlavə, hər bir seçim müəyyən hissəsi səhmlər, yəni 100 səhm ilə bağlıdır. Ticarət səhmləri adətən müəyyən bir ənənənin baş verdiyi zaman - fərdi olaraq satılır, lakin bloklar çoxdur. Belə bir çox hallarda müəyyən bir ədəd səhmlər, 100-dən çox ədəd var. Bu birja ticarətində standart ticarət vahidi. Əlbəttə ki, hər kəs bazarda və hər hansı digər səhmdarı almaq hüququna malikdir, lakin 100-dən az səhm satın alınması daha yüksək komissiya ödəməlidir.

İki növ variant var.

Birinci növ, sahibinə bu seçimin verildiyi şirkətin yüz səhmini almaq hüququ verən "çağırış" dır. Hər bir seçim, müəyyən bir şirkətin səhmlərini və onların qiymətini indiki dövrdən seçki tarixinə qədər olan dövr üçün xüsusi təyin edir. Çağırış variantını satın alaraq, müəyyən bir şirkətin 100 səhmini hər gün səhmdəki müəyyən bir qiymətlə, hər gün istənilən gündən və gələcəkdə müəyyən bir günə qədər ala biləcəyik. Bu imkanı təqdim etmək üçün satıcı alıcının müəyyən bir mükafat almasını gözləyir. Bu mükafat (seçim qiyməti) bir seçimin necə faydalı olacağı ilə müəyyən edilir. Seçimdə müəyyən edilmiş payın qiyməti nisbətən daha sərfəlidir (bu səhmlərin cari qiymətinə əsasən), əgər seçim dəyəri daha yüksək olacaqdır. Hər bir seçimin dəyəri birja qiymətlərində dəyişikliklərə uyğun olaraq dəyişir. Səhmlərin qiyməti artdıqda, zəng variantının dəyəri artacaq. Səhmlərin qiymətləri azalacaqsa, zəng variantının dəyəri düşməyə başlayır. Bir investor zəng seçimi əlsə və müvafiq səhmlərin bazar dəyəri bundan sonra artırsa, o, mənfəət əldə edə bilər. Səhmlərin böyüməsi ilə "zəng" seçimi daha qiymətli hala gəlir. Beləliklə, bir variantın dəyəri səhmlərin dəyərinə birbaşa aiddir.

Seçimin ikinci növü qoyulan seçim adlanır. Bu gələcəkdə müəyyən bir şirkətin yüz səhmini satmaq üçün sahibinə hüquq verən bir müqavilədir. Bir alış variantını satın alaraq, biz hər gün səhmdəki müəyyən bir qiymətlə, bir gündə və gələcəkdə

müəyyən bir günə qədər bir şirkətin 100 səhmini hər zaman sata bilərik. Bu imkanı təqdim etmək üçün satıcı alıcının müəyyən bir mükafat almasını gözləyir.

Çağırış variantının alıcısı ümid edir ki, müvafiq səhmlərin qiyməti artacaq. Bu olarsa, zəng seçimi daha qiymətli olur. Qabaqcıl variantın alıcısı fond qiymətinin düşəcəyinə inandığını tam olaraq əksinə ümid edir. Və bu baş verərsə, qoyun seçimi daha qiymətli olur. "Çağırış" və "qoymaq" variantları bir-birinə ziddir və onlara sərmayə edənlər birjada qiymətlərin gələcək hərəkəti ilə bağlı gözlənilməz zamanətlərə malikdirlər.

Seçim alıcısı, bir çağırış olsun ya da bir seçim olsaydı, səhmlərin bazar dəyəri gələcək hərəkəti haqqındadırsa, o zaman bir mənfəət alacaq. Lakin variantlara gəldikdə, bir vacib əməl unutulmamalıdır: səhmlərin dəyərində dəyişiklik hər bir variantın bitmə tarixindən əvvəl baş verməlidir. Hər hansı bir müddətdə və ya müəyyən bir gündə ödənilməli olan istiqrazlar üçün saxlanılan səhmlərdən fərqli olaraq, variant mövcud olmayacaq və qısa, qısa müddətdə bütün dəyərini itirir. Buna görə, vaxt sərmayəçinin bir mənfəət qazana biləcəyini və ya zərər verəcəyini soruşur.

Variantlardan istifadə hedcinq:

Risqlərin qarşısının alınması üçün variantları tətbiq etmək üçün bir neçə strategiya nəzərdən keçirilə bilər:

Biz aktivin qiymət artımından, yəni irəliyə doğru bir neft alıb və neft üçün bir kola almaqda hədəflərimiz eynidir: bazar artımından itirməyin. İstehsalçı heç vaxt zəng almır. Axı, onun məqsədi qiymətlərin düşməsi riskindən qorunmaqdır. Lakin istehlakçı (məsələn, aviaşirkət) artan qiymətlər riskini azaltmaq üçün zənglər alacaq.

Biz bir aktivin qiymətində bir düşməyə qarşı, yəni neftlə irəli bir şeyin satılması və neftə qoyulması ilə bağlı hədəflərimiz eynidir: bazarın düşməsi ilə itirməyin. Bu halda qiymətlərin düşməsi onun gəlirini azaldığından, qoyunların alıcı istehsalçısı olacaq. İstehlakçı heç vaxt bir şey satın almayacaq: neftin qiyməti aşağı düşsə, o, yanacaq xərcləri qənaətini alacaq. Zəif bir hedcinq forması satılan variantları, satışdan əldə edilən mükafat, risklərin əhəmiyyətli dərəcədə azaldılmasına nisbətən gəlir artımına daha çox kömək edir.

Biz, aktivin (istehsalçının) sahibi olduqda, adətən aktivin cari əvəzi qiymətindən daha yüksək bir qiymətə satırıq, məsələn, üç aylıq tədarükü olan neft 30 dollardır, 35 zəng satarsınız. Bazarda qiymətin 35-ə çatmaması halında - aktivin satılmasına borclu olduğumuz tətıl qiyməti, opsiya alıcısı öz hüququnu istifadə etmək istəməyəcək: bazarda o, daha ucuz neft ala biləcək. Bu halda biz seçdiyimiz mükafata bərabər əlavə mənfəət alacağıq.

Biz, aktiv (istehlakçıya) malik olmayan, aktivin cari əvəz qiymətinin altında olan bir qiymətə satırıq. Məsələn, üç aylıq tədarük olan neft 30 dollara başa gəlirsə, 27 istiqraz satacağıq. Bazarda qiymət 27-ə düşmürsə - tətıl qiyməti ilə biz aktiv satın almağa borcluyuq, opsiya alıcısı onun hüququnu istifadə etmək istəməyəcək: bazarda o, daha bahalı neft satacaq. Bu halda, biz seçki üçün bizə ödənilən mükafata bərabər əlavə mənfəət verəcəyik.

Beləliklə, variantlar və onların birləşmələri (strategiyaları) hedcinq bazarının proqnozlarına uyğunlaşdırıla bilər, belə ki, hedcinq üçün rahatlıq təmin edir. Məsələn, yalnız ən çox "fəlakətli" variantdan qorunmaq olar: barrel başına 30 dollar qiymətində, neft şirkətinin neft qiymətləri 20 dollardan 20 dollar tətıl qiyməti alması üçün neftin qiymətinin 20 dollardan aşağı düşməsinə mane ola bilər. Eyni zamanda, zərərlər olsa da, neftin qiyməti artırsa ehtimalı əhəmiyyətli bir mənfəət qazanmaqdadır.

Hedcinq alətlərinin rahatlığı korporasiyalara və ya investorlara risk üçün "iştah" ilə uyğunlaşdırmağa imkan verir. Riskə hazırlıq üçün əsas meyarlardan biri büdcədə nəzərdə tutulan mənfəət marjının ölçüsüdür. Əgər korporasiyanın əməliyyat gəlirinin səviyyəsi aşağı olsa, bazarlarda kiçik dəyişikliklər itkiyə səbəb ola biləcəyi üçün hedcinq konservativ olmalıdır. Bu prinsip, gəlirləri xərclərdən kiçik bir mükafat və qiymətləri məhdudlaşdırılan yüksək rəqabətli sənaye istehsalçıları olan toptancılardan istifadə etmək üçün faydalıdır.

Konsepsiya və hedcinq alətləri müəyyən edildikdən sonra, prosedur mexanik olmalıdır: risk müəyyən edilir və təsdiq edilmiş alqoritmə görə hedcinq edilməlidir. Daha sonra hedcinq sənətkarın bazar proqnozlarından tamamilə müstəqildir.

Praktikada onlar tamamilə yola çıxma bilməzlər, çünki əksər hallarda hedcinq proqramları yaradıcı şəkildə şərtləri, strukturları və qiymət səviyyələrini manipulyasiya edir.

Bir hedcinq proqramının hazırlanması və təsdiqlənməsi bir neçə mərhələdən ibarətdir. Birincisi, şirkət öz məhsullarını, gəlirlərini, xərclərini və istehlak edilən xammalın qiymətlərini bazar dəyişikliyindən qoruyacaq-etməyəcəyinə qərar verir. Prinsipcə, bir hedcinq proqramına başlamaq qərarına gəldikdə, hedcinqdən irəli və variantları arasında seçim etməlisiniz. Seçimlər əsas götürüldükdə, korporasiya üçün məqbul risk parametrlərini müəyyənləşdirmək və hedcinq xərclərini (seçki prinsipləri) büdcəyə ayırmaq lazımdır. Bundan sonra risk parametrlərinə və hedcinq üçün ayrılan resurslara uyğun xüsusi strategiyaların (variantların birləşmələrini) seçmək lazımdır.

Təcrübə göstərir ki, ən müvəffəqiyyətli hedcinq proqramları "mexanik"dir, icrası bazar davranışının və fərdi meyllərinin proqnozlarından asılı deyildir. Bu paradoksal deyil, ancaq bazarın istiqamətini təxmin etməyi planlaşdırılan satış səviyyəsi və ya oyun arasında seçim etməlisiniz.

Nəticə və təkliflər

Hazırda pul bazarlarında dövlətin ən başlıca məqsədi qüvvədə olan bazarın hərtərəfli inkişafının məqsədləri üçün düzgün strategiyanın qurulması, pul bazarlarının düzgün təşkilinə imkan yaradan geniş əhatəli, effektiv və rəqabətli bazara çevrilməsindən ibarətdir. Bu məqsədlərə nail olmaq üçün aşağıdakı işlərin görülməsi vacibdir:

- maliyyə vəsaitlərin cəlb olunması üçün təsərrüfat subyektlərini qiymətli kağızlar bazarından istifadə etmələrinə həvəsləndirən mexanizmi ərin tətbiq edilməsi;
- emitentlər tərəfindən investorların hüquq və maraqlarına riayət edilməsi üzrə dövlət və qeyri-dövlət sisteminin inkişaf etdirilməsi;
- emitentlər tərəfindən investorların hüquqlarına riayət edilməsinin təmin edilməsi yolu ilə qiymətli kağızlara olan tələbatın dəstəklənməsi və stimullaşdırılması;
- korporativ idarəetmə normalarına və emitentlər tərəfindən məlumatın lazımi şəkildə açıqlanmasına riayət olunmasının stimullaşdırılması;
- maliyyə bazarının infrastrukturunun, o cümlədən investisiya fondlarının və institusional investorlar sisteminin inkişafının stimullaşdırılması;
- investorların maarifləndirilməsi, həmçinin investisiya və korporativ idarəetmə mədəniyyətinin formalaşdırılması üzrə dövlət proqramlarının işlənilib hazırlanması və həyata keçirilməsi;
- Azərbaycanın maliyyə bazarlarının rəqabət qabiliyyətinin artırılması məqsədilə dövriyyədə olan investisiya resurslarının həcmnin artırılması.

Araşdırmalar göstərir ki, bir sıra problemlərin mövcudluğuna baxmayaraq ölkəmiz üçün yeni olan bu bazar strukturu gələcəkdə yüksək templərlə inkişaf edəcəkdir. Belə ki, özəlləşdirmə prosesinin davam etməsi, iri korporasiyaların, holdinq strukturlarının yaranması, bununla da iri səhmdar cəmiyyətlərinin formalaşması Azərbaycanda qiymətli kağızlar bazarının lazımi səviyyədə bərqərar

olmasına şərait yaradacaq və şirkətlərimizin yerli və beynəlxalq fond bazarları vasitəsilə investisiya cəlb etmək imkanım daha da genişləndirəcəkdir.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat
Rəsmi sənədlər və materiallar

1. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyası. Bakı, 1995
2. Azərbaycan Respublikasının “İpoteka haqqında” Qanunu. Bab, 2005
3. Azərbaycan Respublikasının “ Müəssisələr haqqında” Qanunu.
4. Azərbaycan Respublikasının “ Bank və bank fəaliyyəti haqqında” Qanunu.
5. Azərbaycan Respublikasının “Dövlət büdcəsi haqqında” Qanunu. Bakı, 2009

Azərbaycan dilində

6. Abbasov A.H. Borclar problemi və onun həll edilməsi müasir dövrün tələbidir, «Audit» jurnalı, №4, Bakı, 2011, səh.28-33.
7. Abbasov Ə. N., Sadıqov M.M. Azərbaycan Respublikasının regionları: maliyyə və vergi potensialının proqnozlaşdırılması problemləri, Bakı, 2012,132 s.
8. Abbasov İ.M. Audit dərslik, BBU nəşriyyatı, Bakı 2007, 527 s.
9. Aslanov A.M Maliyyə və bank statistikasını, Bakı, 2005, 167 s.
- 10.Azərbaycanın statistik göstəriciləri, Azərbaycan Dövlət Statistika Komitəsi, Bakı, 2009-2018
- 11.Bağirov D.A. Vergi auditi, Bakı, 1999,428 s
- 12.Cəbiyev R.M. Azərbaycanda bazar infrastrukturunun formalaşması və inkişafı. Bakı, 2000, 236 s.
- 13.Hacıyev S.M. Statistikanın ümumi nəzəriyyəsi,dərslik, Bakı, 2005,489s.
- 14.Kərimov A.E., Babayev A.A. Qiymətli kağızlar bazanı, Dərslik, Bakı, 2003, 456
- 15.Məmmədov A.C.Sosial iqtisadi statistika, dərs vəsaiti, Bakı, 2000,235s,
- 16.Məmmədov S.M. İnflyasiya və maliyyə bazarı, Bakı, 2014, 345 s
- 17.Sadıqov M.M, Zeynalov V.Z., Sadıqov Q.M., Əliyev V.F. Bazar İqtisadiyyatı: maliyyə və vergilər, Bakı, 2013, 564 s.
- 18.Sadıqov M.M. Maliyyə potensialının formalaşması problemləri,Elm, Bakı, 2002, 321 s.

- 19.Səmmədzadə E “Ən güclü nəzarət vicdandır ” /"Müasir şəraitdə şəffaflığın artırılmasında auditin rolu" (beynəlxalq elmi-praktik simpoziumun materialları). -B.: "Nağıl evi", 2012.
- 20.Səmmədzadə E Bank şəffaflığı maliyyə axınlarının artım amili kimi. Şəffaflıq haqqında esse/"Böhrandan sonrakı iqtisadiyyatda maliyyə resurslarının səmərəli idarə olunmasında şəffaflığın rolu". (Beynəlxalq elmi-praktik konfransın materialları). - B.: “İqtisadiyyat və audit” jurnalının nəşri, 2009. - 474 səh
- 21.Səmmədzadə E Fəal xarici iqtisadi siyasət davamlı inkişafın mühüm amili kimi/ Milli iqtisadiyyatın inkişafı və səmərəliliyinin yüksəldilməsi. Beynəlxalq elmipraktik konfransın materialları. Bakı, 27-28 iyun 2012-ci il. 5.
- 22.Səmmədzadə E Kuresel krizin anlamı və çıxış yolları haqda/Kuresel Finansial Krizin Türk Cumhuriyyətləri ekonomilerine etkiler. Qazi Universiteti, Kartürk, Türksöy, Antalya, may 2009
- 23.Səmmədzadə E Maliyyə nəzarəti dayanıqlı iqtisadi inkişafın mühüm amili kimi / Azərbaycan xalqının ümummilli lideri Heydər Əliyevin 90 illik yubileyinə həsr olunmuş "Heydər Əliyevin iqtisadi siyasətində nəzarətin yeri və rolu" mövzusunda elmi-praktik simpoziumun materialları. — B.: “Nağıl evi”, 2013.
- 24.Səmmədzadə E. “Mühazirələr toplusu”, I və II mühazirə UNEC- Bakı-2018
- 25.Səmmədzadə E. Государственные закупки Азербайджанской Республики: реалии и перспективы / Beynəlxalq Forum. Orta Asiya və Cənubi Qafqazda dövlət satınalmaları, İsık-Kul, 21-24 aprel 2009
- 26.Xankişiyev B.A.,Mirzəyev M.M. Dövlət maliyyəsi. Bakı, 1998,178 s.
- 27.Yaqubov S.M., Sadıqov M.M., Əliyev Ə.İ. 1990-2000-ci illərdə Azərbaycan iqtisadiyyatninkişaf meyli, strategiyası və problemləri, Bakı, 2001,198 s.

28. А.В.Сидоровича, Дело и Сервис, М.,2001, 448 с.
29. Абалов А. Аналитики рынка рекомендуют: Рынок ценных бумаг, № 11, М.,2001,с.35-46
30. Агапова Х, Серегина С.Ф. Макроэкономика, Под общей ред.
31. Анализ временных рядов и прогнозирование в системе «Абьябса», учебное пособие, Дуброва Т.А., Бакуменко Л.П., Швецова Н.К., Бурков А.В., М., МЭСИ,2002,83 с
32. Анышин В.М. Инвестиционный анализ, М-, Дело, 2013,280 с
33. Аскинадзи В.М, Рынок ценных бумаг, М., МЭСИ,2011,370 с
34. Афанасьева В.Н., Юзбашев М.М. Анализ временных рядов и прогнозирование, М, Финансы и статистика, 2011,228 с.
35. Бабин В. Методика расчета на фондовом рынке на примере РТС, жур., Рынок ценных бумаг, КГ 17, М.,2015. с.61-68.
36. Бегер Ф. Что вам надо знать об анализе акций, М., АОЗТ «Интер-эксперт» ЗАО «Финстатинформ» М., 2014.206 с.
37. Бочаров В.В., Попова Р.Г. Развитие финансово-кредитного механизма в инвестиционной сфере,Л, 2013,322 с
38. Бпагодатин А.А. Экономико-статистическое исследование рынка государственных ценных бумаг,Автореф..канд. экон. наук., М.,2015,24
39. Браудер У.Ф. Перспективы привлечения портфельных инвестиций на Российский рынок ценных бумаг, жур., Рынок ценных бумаг, №11, М., 2011, с.22-26
40. Валдайцев С.З. Система рынков и типы посредников, 8 кн. Рыночная и инфраструктура; состав, функции, взаимодействие с предприятиями, С.Ш 2012, 347 с.
41. Валко З и др. РЦБ Венгрии: характеристика и тенденции. Рынок ценных бумаг, №2,2012, с.26-30.
42. Гейнц Д, Аношин И. Старые индексы на новом рынке, жур., Рынок ценных; бумаг, №2, М., 2014, с.5-8.

- 43.Голосов В.В. Международный рынок ценных бумаг Российски] Экономический Журнал, 2012, с.56-66.
- 44.Гусаров ВМ. Статистика, учебное пособие, М,2011,456 с.
- 45.Дубров А,М. И др. Многомерные статистичеслие методы; Для экономисте и менеджеров, Финансы и статистика, М., 2010, 350 с.
- 46.Дуброва Т.А., Архипова М.Ю., Стрелкова П.М. Кластерный анализ использованием ППП «ББРБ», Учебное пособие, М., МЭСИ 2011, 54 с.
- 47.Дуброва Т.А., Осипова Н.П., Факторный анализ с использованием ППП «88P\$», Учебное пособие, М., МЭСИ 2001,41 с.
- 48.Дуброва Т.А., Павлов Д.Э. Осипова Н.П., Факторный анализ использованием ППП «Зшбэбса», Учебное пособие, М., МЭСИ 2000,62 с
- 49.Дуброва Т.А., Павлов Д.Э. Ткачев О.В., Корреляционно- регрессионны анализ в системе «81аб5бса», Учебное пособие, М., МЭСИ 1999,70 с.
- 50.Дуброва Т.А., Статистические методы прогнозирования в экономик» Учебное пособие,, М., МЭСИ 1999, 50 с.
- 51.Дуброва Т.А., Ткачев О.В. Кластерный анализ в системе «31аЛзбса» Методические указания, М., МЭСИ 1999, 56 с.
- 52.Елисеева И,И., Юзбашев М.М. Общая теория статистики, Финансы статистика, М.,1995,367 с.
- 53.Есипов В.Е., Лapidус М.К. Денежное обращение и ин фляция, Межвузовски сборник-Л., 2013, 236 с.
- 54.Жвакодкж Ю.В. Внутридневная торговля на рынке ФОРЕКС, СПб. Пите| 2000,192 с.
- 55.Заботкин А. Стратегический обзор рынка акций, жур., рынок ценных бумаг,№11, М.,2002, с.21-27.
- 56.Запорожан А.Я, Все об акциях, СПб, Питер, 2001, 256 с.
- 57.Захаров А.Экономические реформы и фондовый рынок, жур., рынок ценных бумаг №3, М.,2011, с.8-13.
- 58.Исследование зависимой и снежение размерностей с использованием

- ППП «Олимп», Под ред, А.М. Дуброва, Л.И.Трошина, Т. А. Дубровой, И.А.Корнильцева, М., МЭСИ 2010,39 с.
- 59.Камаев В.Д. Экономическая теория: Учебник для студентов высших, учебных заведений. МХ умант. Изд. Центр ВЛАДООС, 2011,640 с,
- 60.Кичаев А.С. точки зрения инвестиционной привлекательности нефтяной сектор занимает сегодня 10-е место, жур., Рынок ценных бумаг, №10, М.,2011, с.55-67.
- 61.Козицын, С.Бумажная лихорадка, жур.,коммерсантъ Деньги, №20,2002 с.50-56
- 62.Компьютерные исследования временных рядов к взаимосвязи показателей с использованием пакета ME808A1Ж:Методические указания. Под ред. Н.Я.Бамбаева, Д.Балинтова, М., МЭСИ, 1996, 79 с.